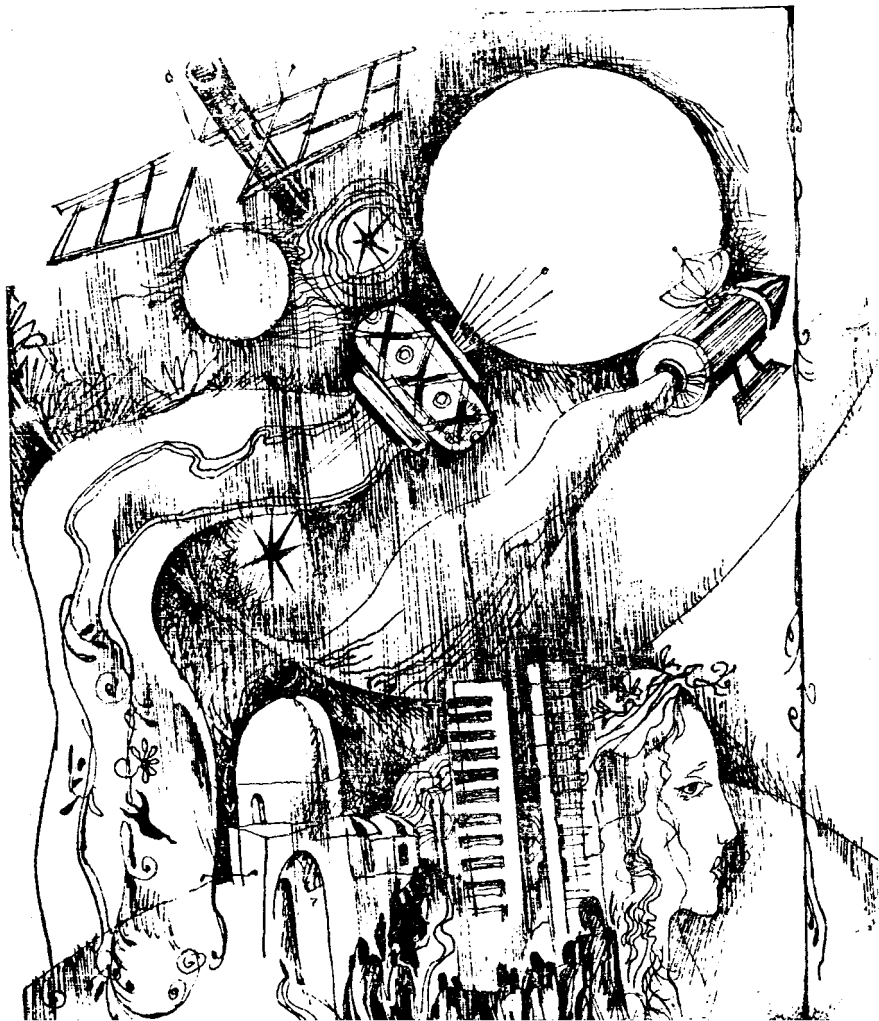

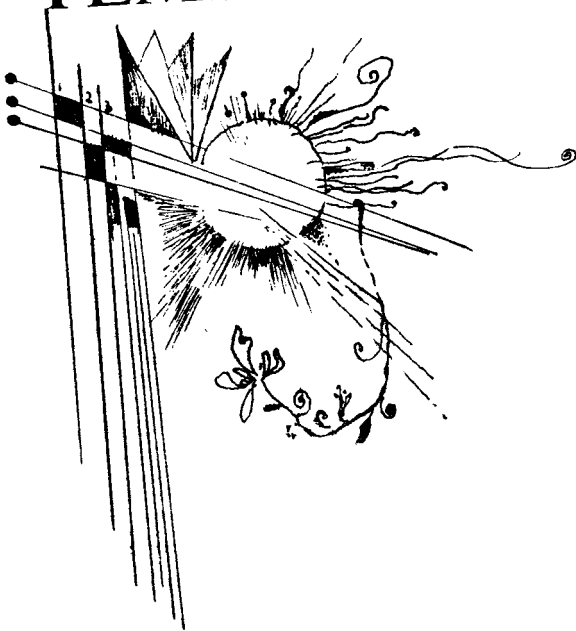
Тошкент
«Юлдузча»
1987

Дўстмухамедов

Қуурат

ТЕМИРТАНЛАР

*Фантастик
қисса ва ҳикоялар*

Тошкент
«Юлдузча»
1987

Тақризчилар: Тоҳир Малик, Рустам Обидов

Дўстмухамедов, Қудрат.

Темиртанлар: Фантастик қисса ва ҳикоялар: [Урта ёшдаги мактаб болалари учун].— Т.: Юлдузча, 1987.— 128 б.

Тунда осмонга қарасангиз митти-митти юлдузларни кўрасиз. Қадимда сирли туюлган самовий олам жумбоқларини эндиликда инсоният бир-бир ечмоқда. Бугун биз узоқ юлдузлар орасида сайёралар, қуёшлар борлигини биламиз. Айни пайтда улар биз учун жумбоқларини яшириб ётибди. Орадан йиллар ўтиб бу сайёралар, бу қуёшлар сирини очилади. Узоқ юлдузлар сари физогирлар парвоз этадилар. Балки бу парвозларда сиз — бугун мактаб иртасида илм сирларини ўрганаётган ўқувчилар ҳам қатнашарсиз. Ҳозир эса... қўлингиздаги китоб ёрдамида номаълум сайёраларга бирпасгина хаёлан сафар қилишга таклиф этамиз.

Китоб сизга маъқул келиб, хаёлий сафарингиз хуш ёқса, уни дўстларингиз билан ҳам баҳам кўрасиз деган умиддамиз.

Дўстмухамедов, Қудрат. Роботы: Рассказы и повесть.

Ўз2

Д 4803010000—26/43—87
360 (04) 87

© «Юлдузча»
нашриёти, 1987

Ҳикоялар

ОЛТИН ТУХУМ

Осмон ёришиб, тоғ чўққилари аниқ кўрина бошлаганда тепалик ёнбағридаги яккаю ягона уйда ҳаёт кундалик изига тушиб кетди. Сора хола одатдагидек уйнинг орқа томонида юзтача товуққа мўлжалланган катак томон йўл олди. Эрта билан биринчи қиладиган иши шу: товуқларни катакдан чиқариб юборади, уёқ-буёқни тозалаб, бурчак-бурчаклардаги чуқурчаларга ташлаб кетилган тухумларни териб олади. Мояк учун қўйилган оқ пиёз кирланиб ёки сўлиб қолиб товуқларнинг ғашини келтирса, ўша чуқурчага одатдагидан кўра камроқ тухум ташланади. Бундай пайтда Сора хола ошхонага кириб, янги, оппоқ пиёз олиб чиқади, эскисининг ўрнига алмаштириб қўяди.

Кампир бугун одатдагидан сал кечикиброқ уйғонди. Товуқлар ундан норози бўлгандек қақағлашиб кутиб олишди. Фақат сариқ-қизғиш патлари камалакдек товланиб турган даканг хўроз ҳар галгидек хотиржам. Катак бўшаганда Сора хола ичкарига кириб, тухумларни саватга жойлай бошлади. Энг чеккадаги чуқурчага энгашганида беихтиёр «Вой!» деб юборди. Кир, тухум ёки пиёзлигини ажратиш қийин бўлиб қолган мояк ёнида бир дона тухум ётарди: қип-қизил! Чунонам теп-текис, қизилки, атайин бўялса ҳам бундай чиқмайди.

Кампир тухумни ҳаяжон билан қўлга олиб, кафтида айлантириб кўрди, ҳеч нима тушунолмади. Савати-

ни апил-тапил кўтариб, уйга қараб чопди. Балки чоли бир нима дер? У ҳар қалай ўрмонда кўп юрган, кузатгани — қушлар, ҳайвонлар.

Карим ота ҳам ўрнидан аллақачон турган, милтиғи тайёр, сафар халтасига нималарнидир жойлаётган эди. Ҳовлиқиб кирган кампирининг қўлидаги тухумни кўриб у ҳам ажабланди, айлантириб кўрди. Қирқ йил ўрмон кезиб, ҳайвонлар, қушлар, паррандаю даррандаларнинг миридан сиригача билибди-ю, товуқ қизил тухум туғишини биринчи кўриб туриши! Ёки у ҳалиям билмайдиган қуш зоти бормикин? Чол қанча бош қотирмасин, бу ажабтовур тухумнинг сирини билолмади, кейин: «Қўятур, эртага қишлоққа борганимда ола кетаман», деди ва чарм халтаси билан овора бўлиб кетди.

Иккови чой устида ҳам қизил тухум ҳақида гаплашиб ўтиришди. «Вой, тавба-эй, тухум ҳам шунақа бўладими?» деб қўярди кампир. Чол кўп гапирмасдан чойини тез-тез ичди, тайёрлаб қўйган нарсаларини олди-да, ёлғизоёқ йўлдан ўрмонга жўнади.

Сора хола уйни йиғиштирди, ташқарига чиқиб, қизил тухумни қай бири туғди экан, деб товуқларни бир-бир кўздан кечириб келди. Файриоддий ҳеч нима сезмагандан кейин дўппи тикадиган игна-ип ва пилтакачларини олиб, ташқарига чиқмоқчи ҳам эдики, «қитир-қитир» этган товуш келди. Кейинги пайтларда сичқонлар кўпайиб кетиб, тез-тез «меҳмондорчиликка» келадиган бўлиб қолишганди. Кампир: «Хаҳ, яшшамагурлар!» деб товуш келган томонга талпинди. Токчанинг бир бурчагида кичкинагина тешик бўлиб, сичқон кўпинча ўша ердан чиқиб, ўша жойнинг ўзига кириб кетарди. Токча олдига етганда кампир ғалати товуш чиқариб, қичқариб юборди. Ёшлик пайтлари ўрмон айланиб юриб, кўққисдан айиққа дуч келиб қолганида ҳам шунчалик қўрққан эмасди. Ҳозир эса, оёқлари қалтираб, мадори қуриб, ўтириб қолди. Бояги қизил тухум... каттакон қирқма қовундек бўлиб шишиб кетган,

усти ўша-ўша қип-қизил, олд томонида телевизорни-
га ўхшаган экрани ҳам бор. «Вой тавба! Ё тавба!»—
ғўлдиради кампир. Экрани ёришиб, ундан одам кўрин-
ди. Бошида ғалати кийим бор, космонавт десанг кос-
монавт эмас, циркларда чиқадиган масхарабоз десанг,
ўхшамаяпти. «Вой, дод!» дея кампир эшикка томон
эмаклаб кетди.

— Ҳой, кампир, ҳой, Сора хола, қўрқманг!— деди
экрандаги одам ғалати талаффуз билан.

Ўз исмини, беозор товушни эшитиб, кампир бир оз
сергакланди, қўрқув чекингандек бўлди. Битта-яримта
«темир жиннис»нинг қўлидан келаётган иш бўлса
керак, деб ўйлади. Эмаклаб борган жойида тўхтаб,
анграйиб қолди.

— Қўрқманг, Сора хола!— такрорлади одам ғалати
жилмайиб.— Сувдан ҳўпланг.

Кампир курси устидаги чойнакка қўл чўзди. Қўл-
лари титраб, илиб қолган чойдан қулт-қулт ютди. Эк-
рандаги одам уни юпатмоқчи бўларди:

— Сора хола, сиз оқкўнгил одамсиз, дилинги-
да ғубор йўқ. Узоқ умр кўрасиз, лекин...— У гапида
тўхтаб, экранда кўринмаётган кимса билан имла-
шиб олди. Шунда ҳам гапирмай тараддудланиб
қолди.

— Нима «лекин»?— дея олди кампир ниҳоят.

— Чолингизни айтмоқчиман... уни ўрмонга чиқар-
манг. У ерда тезроқ куни битиб қолади, кейин...— Ку-
тилмаганда кампир қўллари билан дағдаға қилганча
туриб кетди:

— Хаҳ, яшшамагур!— У бирдан чойнакка ёпишиб,
телевизорга отди. Чойнак чил-чил бўлди-ю, «телеви-
зор»га, экрани сал хиралашиб, сўнг яна ўз ҳолига қайт-
ганини айтмаса, жин ҳам урмади.— Кўнглим сезиб
турувди-я, бу иш сен муттаҳамлардан келяпти, деб.
Чолимни уйга қамаб қўйиб, ўрмонда билган ишларинг-
ни қилмоқчимисанлар?

— Ўзингизни босиб, гапларимга қулоқ солмасангиз, ҳозироқ ғойиб бўламиз, кейин афсусланиб қоласиз.

— Нима? Нима бўлади чолимга? Уни ўлдиришмоқчими?— дея шалвираб, ўтириб қолди кампир.

— Ҳеч ким чолингизни ўлдирмайди. У ўз-ўзига завол бўлади.

— Нима дединг?

— Барча жониворлар учун туғилиш, ўлиш бор, лекин ҳеч бири куни битганини ўзи билмайди. Тўғрими? Биз эса буни биламиз.

— Нега энди, чолимнинг куни ўрмонда тезроқ битиб қоларкан?

— Негаки, у ўз вазифасини ўтаётганда ортиқча берилиб кетаркан.

— Сенингча, муз-тош бўлиб юрса умри узоқ бўларкан-да? Гапинг мунча совуқ?

— Биз олис сайёрадан келганмиз,— гап бошлади экрандаги одам.

— Арши-аълодан келган бўлсанг ҳам мазах қилгани уялмайсанми?!— деди кампир йиғламосираб.

— Сизни мазах қилаётганимиз йўқ, аксинча, яхши кўриб қолдик.

— Вой, ордона қолгур.

— Чолингиз ҳам бизга ёқиб қолди,— деди одам кулгидан ўзини зўрға тутиб.— Унинг иши жуда хайрли экан. Табиатга ғамхўрлик қилиб юриш ҳар бир ақлли зотнинг бурчи, бироқ ўрмонни одамлардан муҳофаза қилиш ақлга сифмайди. Умуман, ҳали-вери одамлар ниманидир бир-бирларидан қўриқлар эканлар, биз қандай келган бўлсак, шундай ими-жимидида қайтиб кетганимиз маъқул. Ҳозир ҳам хатардан холи эмасмиз, лекин кимгадир яхшилик қилмасдан кетолмаймиз, қонунимиз шундай. Атроф қишлоқларни қидириб, сиз билан чолингизни танладик. Энди тушундингизми? Сиз шу тухумни авайлаб юринг, унинг ёрдамида кўп одамларнинг паймонасини узайтириб, фалокатлардан қутқариб

қоласиз. Уни кафтингизга қўйиб, иккинчи кафтингизнинг орқаси билан думалатсангиз, телевизорга айланади. Аини вақтда истаган кишингизнинг номини айтинг...

— Бир камим фолбинлик эди...— Зарда қилди кампир.

— Экран қизил тусга кирса...— Экран лип этиб ўчди, «телевизор» кичрайиб, илгаригидек қип-қизил тухум бўлиб қолди. Кампир қанча вақт анқайиб турганини билмайди, хаёл сургандан кўра тухумни синамайманми, деди. Уни кафтига олиб, бояги одам айтганидек қилди:

— Карим, Соранинг чоли, шаҳардаги катта дўхтир Зухранинг отаси...— Тухум аста шишиб, кичкина телевизорга айланди. Унинг экранида ўрмон кўринди: тоғ ёнбағирлари, арчалар, бодом, дўлана, баланд-баланд ўсган ўт-ўланлар. Кампир бу гнёҳларнинг иси уйқу келтиришини яхши билади. Ие! Экранда одам кўришиб қолди. Карим ота?! Сора холанинг чоли!

— Ҳой!— деб юборди кампир бехосдан. Чол эшитармиди, ўт-ўланлар орасида кетаверди.— Ҳой, деяман! Уйқу ўтлардан нарироқ юринг!

Экранда ҳеч нарса кўринмай қолди, унинг ўрни секин-аста қизара бошлаганда ўчиб қолди. Кампирни ваҳима босди: «Бояги одам экран қизариб кетса, деяётувди-я, нега охиригача эшитмадим? Чолимга нима бўлади, энди?» Узини қўярга жой тополмай, кампир ташқарига чиқди, уёқ-буёққа юриб, чоли узоқроқ ерга отланганини эслади, шундаям кўриниб қолмасмикин, деган умидда ўрмонга кириб чиқди. Узини бир оз овутиш мақсадида у-буга қараган бўлди, товуқларни чақириб дон ташлади. Кўзига хунукроқ кўринган бир-иккитасини: «Қаёқдан фалокат бошлаб келдиларинг?»— деб кесак билан тушириб қолди.—«Сен яшшамагурларни етти хазинанинг бири деб юрсам, нималарга дучор қилмоқчисанлар, ҳали? Ораларингда инсу жинслар ҳам борга ўхшаб қолди».

Кампир жаврай-жаврай овунди чоғи, бояги манзара, қизғиш рангнинг ташвиши энди арзимаган тушдай гуюла бошлади, дадил қадам ташлаб, тикадиган ишларини олиб чиқиш учун уйга кирди. Қараса, токчада гухум йўқ! Иккита сичқон қувлашмачоқ ўйнаб юришган экан, лип этиб тешикка кириб кетишди. Токчанинг тагида, оёқ остида иккига ажралиб кетган қип-қизил тухум пўчоғи ётарди. Қуп-қуруқ, на сариғи кўринади, на оқи! Фақат кафтдек келадиган жой доғ бўлиб қолган, ялтираб турибди. Кампир пўчоқларни қўлига олганда, кафтига нўхатдек золдир юмалаб тушди. Унчалик оғир ҳам эмас, жуда енгил ҳам эмас. Туси сарғиш, ялтироқ. Кампир уни ташқарига олиб чиқиб, ёруққа тутиб кўрди. «Олтинмикин?— хаёлидан ўтди кампирнинг.— Ўхшайди!»

Қисқа вақт ичида кўз кўриб, қулоқ эшитмаган сирли воқеаларнинг гувоҳи бўлган кампир эсанкираб қолаёзганидан эҳтиётликни унутди. Нўхатча кафтидан думалаб ерга тушди, энгашиб уни олгунича, бир чипор товуқ югуриб келди-да, ютиб юборди. Кампир ҳай-ҳайлаганча қолаверди, товуқ эса қочиб кетди.

* * *

Карим ота кун ботиб, ўрмонга қоронғулик чўка бошлаганда ҳориб-чарчаб, аранг уйига етиб келди. Остонада хомуш ўтирган кампир қувониб кетганидан югуриб пешвоз чиқди, чолининг қўлидан халтасини олди, чангчунгини қоқаётиб, кийимларининг йиртилиб кетганидан ажабланиб: «Сизга нима бўлди? Қаёқларда қолиб кетдингиз-эй?»— деди.

— Қайтиб келганимга хурсанд бўлавер, онаси, бир ўлимдан қолдим,— деди чол ҳорғин товуш билан. Со-ра хола турган ерида қотиб қолди, «Тухум... тухум», деди-ю, уёғига ўтолмай, ҳўнграб йиғлаб юборди. Чол кампирини суяб, уйга олиб кирди, сув ичириб, бир оз

Ўзига келтирди. Қизил тухум кўрсатган кароматларни эшитгач, ўрмондаги воқеани гапириб берди...

Карим ота, ўрмоннинг тартиббузарлар кўпроқ изғиб юрадиган олис бир четига яқинлашиб қолганида, қўққисдан она айиққа дуч келиб қолди. Унинг ёнида тўртта боласи кўзларини йилтиратиб, ғуж туришарди. Айиқ болаларининг ҳеч қандай зиёни йўқ, лекин онасининг авзойи бузуқ, бир ҳамла билан чолни тилка-пора қилмоқчи! Чол елкасидан милтиғини тушириб, тепкини босмасиданоқ, айиқнинг кучли қўллари милтиқни осонгина тортиб олди. Чол унга чап бериб пичоғига ёпишди, лекин шу пайт миясида бир фикр чақмоқдек ялт этди, гўё уни илгаридан ўйлаб қўйгандек. Фикр қанчалик тез келган бўлса, чол шунчалик шиддат билан ёнида тикка ўсиб ётган ўтлардан бирини юлқиб олди-да, бостириб келаётган айиқнинг тумшугига чаққонлик билан теккизди. Айиқ ўкирганча шилқ этиб тушди, гавдаси билан чолнинг белидан босиб қолди...

— Қийимларимни айиқ болалари йиртиб ташлашди. Ўзим нима аҳволда ётибману, тўртталаси ташланса бўладими? Уёққа туртиб, буёққа туртиб, зўрға қутулибман-а!

Карим ота сафар халтасидан кўримсизгина ўт шохини авайлаб чиқариб, нафасига яқин келтирмай, кампирга кўрсатди:

— Мана, қарагин, онаси, ўша ўт. Уйлаб қарасам ўша пайтда кимдир қулоғимга ўтни юлиб айиқнинг тумшугига тут, дегандек туюлди.

— Мен сизга доим, шу ўтдан эҳтиёт бўлинг, дердим-ку. Тухумнинг ичида кўринганингизда ҳам айтдим. Демак, ўша гапим қулоғингизга етиб борибди-да.

Чолу кампир бўлган воқеаларни узоқ эслашиб, ниҳоят, булар ҳаммаси қип-қизил пўчоқли олтин тухумнинг каромати, деган хулосага келишди.

— Тухум синиб қолгани чатоқ бўпти-да, онаси, ўзга сайёралик билан бир гаплашиб олардим,— деди чол.

— Паймонангиз тўлиб қолибди, энди пенсияга чиқинг, ишламанг,— деди кампир қатъий.— Шаҳарга, қизимиз, невараларимиз ёнига борамиз.

— Бэ-э!— Қўл силтади чол.— Парво қилма, онаси, чипор товуғинг яна битта олтин тухум туғиб берса, сен уйда ўтириб олиб, мени фалокатлардан қутқариб қолаверасан.

Чол-кампир бараварига кулиб юборишди. Бу шунчалик самимий кулги эдики, барча чарчоқларни чиқариб юборди.

ҲАЁТБАХШ НУР

Бўрон турган кунн шох-шаббадан қилинган чайла ичидан пўстинга ўралган икки киши чиқиб, тепалик томон йўл олди. Ҳаммаёқ қор, кунми, тунми, билиб бўлмайти. Чайла терасидан увиллаб ўтган Ёвуз Шамол ялангликка келиб бирдан тинчиб қолади, йўлида бирон тўсиқ учраса, севинганидан чийиллаб тилга киради, ёвузлик билан ниш уради. Аламини кимдан олишни билмаганидан ёғаётган қуп-қуруқ қор учқунларини тепага кўтариб, минг бор айлантириб, бир-бирига ишқалаб ерга уради. Олдинда бораётган одам икки қўллаб ниманидир бағрига босиб олган, орда келаётгани — аёл эса эзилиб йиғларди. Ёвуз Шамол уларни дуч келган томондан савалайти, атрофларида айланаиб, пўстинларни юлқиб қочмоқчи бўлади. Мана, улар катта дарахт остида тўхташди. Бу ерда Ёвуз Шамол баттар қутурган, шохлар орасидан чийиллаб ўтиб, баданларга игна бўлиб санчилади, бироқ аёл ҳам, эркак ҳам бунга эйтибор беришмайти, афтидан, хаёлларини чулғаб олган нарса унинг таҳдидидан кучлироқ эди. Улар аввалдан тайёрлаб қўйилган чуқурчани қордан тозалашиб чўнқайишди. Эркак қўлидаги нарсани авайлаб чуқурча тубига қўйти, устига шохшаббалар териб, белида осиглик пичоққа ўхшаш суяк билан музлаб қолган тупроқни тирнай кетди. Аёл фарёд чекиб чуқурга талпинди, эркак бир қўли билан уни четлатиб, иккинчиси билан қор ва тупроқни тез-тез

сидирди. Чуқурча тўлиб, кичкинагина дўнгликка айланганда қуролини белига қистириб, совуқдан қотиб қолган қўлларини ишқаб, ўрнидан турди.

— Эй тангрим! Бизда нима қасдинг бор эди?! Иккита боламни олганинг етмасмиди?!— Аёл қўлларини осмонга чўзиб нола қилди. Ёвуз Шамол увиллаб келиб унинг юз-кўзларига, қўлларига, очилиб қолган кўкракларига минглаб игналарни санчиб ташлади.

— Тангрининг қаҳрига учраганмиз,— деди эркак оғир хўрсиниб.

— Қачонгача шу аҳволда ўтаверамиз?— фарёд қилди аёл, ҳаммасига худди эркак айбдордек.

Бир ҳисобда у ҳақли эди, чунки табиат наслни ҳимоя қилиш вазифасини кўпроқ эркакка юклаган. Эр индамади, аёлнинг елкасини пўстин билан ёпиб, чайла томон бошлаб кетди, йўл-йўлакай: «Қаҳрига учраганмиз», дея такрорлаб қўярди. Чайлага қайтганда унинг ҳам дарди кучайиб, сабр косаси тўлиб кетган эди:

— Мана бу гуноҳим учун тангри жазоляпти, хун оляпти! Ахир шу тери ҳам бир жониворга тегишли эди! Атрофдаги ўт-ўланлар каммиди, бизга?

— Совуқдан сақланишга бундан бошқа нима бор яна? Қамишми, хашакми?— аламини олгандек бўлди аёл.

Эр нима дейишини билмасди, қишда ёпинғич учун ярайдиган бирон ўсимликни эслолмади, назарида пўстин чақиб олаётгандек бўлса ҳам уни яна елкасига илди. Иложи қанча, ташқарида Ёвуз Шамол увляпти. У аёлга ҳеч нима демай, чайла ўртасидаги чуқурчани ковлаб, кул босган чўғ топди, устига бир тутам хашак ташлаб, пуфлади. Икки инсон бир-бирининг пинжига кириб, гулханга яқинроқ сурилди, липиллаб кўринган аланга тилига қараб жим қолишди. Наслни давом эттириш учун улар ўз жонини сақлаши керак эди. Ташқарида Ёвуз Шамол ҳамон увиллар, чийиллар, ҳуш-

так чалиб тўсиқлар орасидан кирар, қор учқунларини шитирлатиб урарди...

Баҳор келиб, олам яшил либосга ўралди, кунлар исиб кетди. Эр ва аёл ҳайвон терисини ташлаб, ўт-ўланлардан, шапалоқ барглардан ёпинғич ясаб олишди, бироқ у узоққа чидамади: қуриб, қовжираб, тўкилиб тушаверди. Шундай бўлса ҳам улар ёз бўйи қувнаб, кулиб юришди, кузга келганда кўпроқ мева, дон ғамлаб олишди. Ҳайвон гўшти емасдан қишлашнинг иложи бор, бироқ терисини ёпинмасликнинг чораси йўқ!

Кузнинг ёпингарчилик палласи эр ва аёл тўртинчи бор фарзанд кўришди, аммо шодлик билан қайғу барабар келди. Осмондан тушган ҳар бир томчи ёмғир, дарахтдан узилган ҳар бир япроқ ортидан Ёвуз Шамолнинг совуқ нафаси келиб турарди. Кундан-кунга осмонни қора булут қоплаб Қуёшнинг тафти пасаяверди, тез орада қор ҳам тушди. Энди гўдакни ҳайвон терисига ўрашдан бошқа илож йўқ.

Кўз очиб юмгудек бўлмай гўдакка Бало ёпишди, аъзойи-баданига яра тошириб бўғиб ташлашга ошиқди. Яна она йиғиси, фарёди. Ота бунга чидолмай ташқарига чиқди. Ҳаммаёқни қор босган, тиккайган чўп кўринмайди. Чайладаги бир қучоқ хашак нимага етсин? Қуёшнинг бети ҳам хиралашиб қолаётган шу совуқдан қаёқдан нажот ахтарсин? Қандай қилиб боласини ўлимдан сақлаб қолсин?

Ота кўзида ёш билан Қуёшга нажот излаб тикилди, унга ёлворди. Ўзи ҳам совуқдан гезариб кетганига қарамай, Қуёш кўз ёшлар ортидан бир даста тарам-тарам нур юборди. Ота бу ҳаётбахш нурнинг ожизгина бўлса ҳам тафтини сезди, дили ёришиб, табиатнинг бу инъомини қўллари билан ушлаб, чайлага олиб киргиси, гўдакнинг танасига суртгиси келди, бармоқ теккизган эди, ажиб бир мўъжиза рўй берди; эрта баҳор, мусаффо осмонда сузиб юрадиган мезонлар сингари

майин иплар бармоқларига ўралашиб қолди! У бармоқларини айлантириб, айлантириб ингичка толаларни ўрайверди. Биттасини тамом қилди, иккинчисини, учинчисини тортиб олди. Бирпасда ҳамма бармоқларига оппоқ момиқ ўралиб қолди. Уни сидириб олиб, бошқа толаларни ўради. Ҳаш-паш дегунча бир қучоқ момиқ йиғилди. Севинчи ичига сиғмаган ота чайла томон югурди, хашак орасида гўдакни бағрига босиб, дийдираб ўтирган она оёқларига момиқни ташлади. Онанинг кўзлари севинчдан порлаб, апил-тапил гўдакни ўради...

Гўдак балодан қутулди, қишдан омон-эсон чиқиб олди. Ота момиқни келаси қишга сақлаш ниятида чуқур қазиб кўмиб қўйди. Тез орада чуқур атрофини одамлар умрида кўрмаган ғалати ўсимлик қоплаб кетди, кузга келиб бўй баравар шох-шаббалар устида муштдек-муштдек момиқ пайдо бўлганда ота чуқурни очиб қараса, кўмилган момиқ йўқ экан. Бироқ, у ачинмабди, чунки аввалгисидан кўра кўпроқ, энди фақат гўдакка эмас, аёлига ҳам, ўзига ҳам етадиган момиқ териб олди. Ортиб қолганини эса бошқаларга беришга қарор қилди.

МАНГУ ПАРВОЗ

К. Э. Циолковскийга

Хаёллар, хаёллар, хаёллар...

Хаёллари кўкда парвоз қилмоқда, гўё жисми ҳам бирга учяпти. Тирикчилик заруратлари унинг учун мушкул бир муаммо бўлса ҳам, бепарво. Уларга шунчаки турмуш ташвишлари, деб қарайди, бир ёқли қилиш эсига келса, хўп-хўп, бўлмаса, ташвишлигича қолаверади. Уни бутун борлиқ ўзига мафтун этган, ўз-ўзи билан телбаларча сўзлашади: «Ҳаёт нима? Одам нима? Модда-чи? Нега модда мавжуд? Модда билан маконни бир-биридан ажратиб бўлмайди. Бири йўқ бўлса, иккинчиси ҳам қурийди. Моддани йўқ, деб фараз қилолсак, йўқ маконни қандай тасаввурга сиғдириш керак? Қизиқ: модда... йўқ. Хўп, шундоқ дейлик. Демак, масофа йўқ. Йўқ масофа? Масофа йўқ, макон йўқ. Чексизликнинг ўрнини нима қоплайди? Ҳеч нарса. Хўш, ҳеч нарсанинг ўзи нима?»

Беихтиёр кулиб юборди у.

— Нега куласиз? Қап-катта одам бировни мазах қилгани уялмайсизми?

— А?

У, хаёллари тўзғиб, кўкда эмас, ерда эканлигини англади ва шу заҳоти яна хаёл кемасига ўтириб, учиб кетди. Хафа бўлган одам бурнини жийириб қолаверди. У эса парвозда давом этмоқда. Саволларига Ердан жавоб тополмай, чексиз коинот қаърига нур тезлигида учиб борапти.

«Қани у — маконнинг чегараси? Ҳаммаёқ макон. Чексиз макон. Маконни, йўқ, деб фараз қилсак, бу чексизликнинг ўрнида нима бўларди? Модда эса йўқ. Шу тезликда учиб кетаверсам, миллиард-миллиард йиллардан кейин ҳам маконнинг чекига етолмайман. Умуман, чеки, чегараси деган тушунчаларнинг ўзи нотўғри бўлса керак. Аслида ҳеч нарсанинг чеки йўқ. У бизга чеклангандек туюлади, холос. Биз шуни истаганимиз учун, гоҳида, ақлимиз етмагани учун белгилаб қўямиз».

— Ҳў, кўкнори! Бундоқ бурнингни пастроқ тушир! Намунча, ўзингни осмон тутмасанг?

— Э, ассалому алайкум, яхшимисиз?

«Одам бўлмай ўл, муғамбир. Мен обрўсини туширмоқчиман-у, у ўзини билмаганга солади-я!»

Йўқ, у ўзини гўлликка солмади, кўнгилсиз гап эса қулоғига қуйилиб қолди. Маъносини ўша пайт ўйлаб кўрмаган экан, кейинроқ, хаёл кемасига ўтирганида, юрагининг бир четини жизиллатиб юборди. Кема моторларининг ҳароратли ғувури совуқ гапни куйдириб, жизғанак қилиб ташлади. Парвоз давом этмоқда.

«Макон, макон, макон... чексиз макон... йўқ, бўлиши мумкин эмас. Унда, нега модда мавжуд? Ақлга сигмайди, тасаввур қилиш маҳол. Жинни бўлиб қолмасам гўрга эди».

У саволларига жавоб тополмай, ҳайкалдек қотиб қолди, хаёл кемаси энди унинг ихтиёридан ташқари учиб бормоқда эди.

«Ҳаёт нима?»

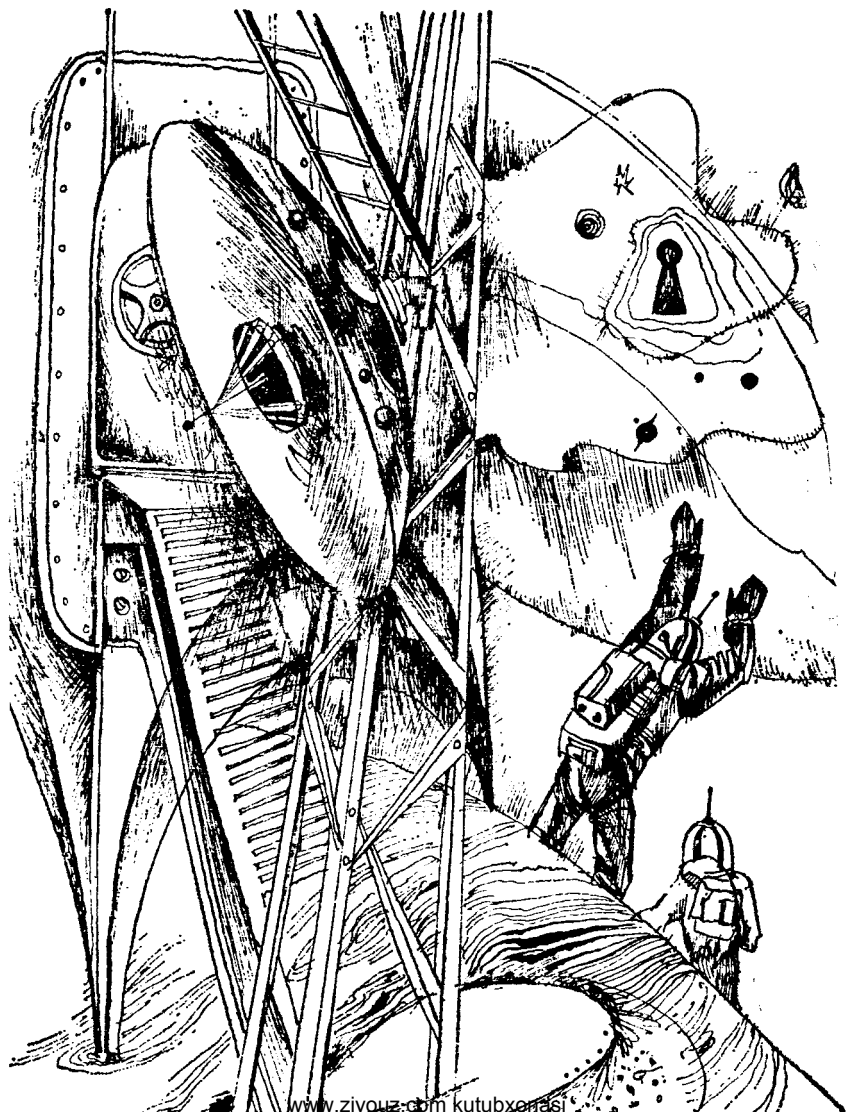
«Модданинг яшаш тартиби».

«Одам нима?»

«Моддаларнинг тасодифий бирикмаларидан бунёд бўлган мавжудот».

«Ҳайвон-чи? Қурт-қумурсқа-чи?»

«Одам нима бўлса, улар ҳам шу. Фақат бошқача

моддаларнинг бошқача тасодифдаги бирикмаларидан ҳосил бўлган».

— Анави, ярамас, доим мени мазах қилгани-қилган.

— Бирам гердайганки! Ҳов, сал пастроқ туш! Биз ҳам сенга ўхшаган одаммиз.

— Бутун дунёнинг мушкулини бир ўзи ҳал қиладигандек.

«Эй биродарлар, тушунсанглар-чи! Мен ҳеч кимни мазах қилаётганим йўқ, мазах қилмоқчи ҳам эмасман. Узимни катта тутмаяпман, аксинча... мен... фақат...»

Бу гаплар дилидан ўтдими. ёки атрофидагиларга айтдими, билолмади.

— Эсиз одам! Олим бўлипти-ю, одам бўлолмапти.

«Бунча бераҳмсизлар-а! Мен ахир...»

Энди унинг ҳушию хаёли айқашиб-уйқашиб кетди.

«Ҳаёт нима? Одам нима? Модда-чи? Нега модда мавжуд?.. Шу каби саволларга жавоб қидиряпман. Ахир, ўйлаб кўрсаларинг-чи, бу жуда қизиқ-ку! Нега шундай? Нега яшаяпмиз? Табиатда инсон бўлмаса ҳам ҳаёт давом этаверади-ку, ахир! Демак, биз тасодифий мавжудотмиз. Мана, бир мисол. Ерда даставвал бир ҳужайрали жониворлар пайдо бўлган. Миллиард-миллиард йиллардан кейин умуртқали ҳайвонлар, шу жумладан, ёввойи одам бунёд бўлган. Одам зоти яна йўқолиб кетиши мумкинми? Афсуски, мумкин. Лекин ҳаёт давом этаверади. Ушанда жониворлар мазза қилса керак! Чунки, одам каби сертахдид кушандаси йўқ, уларни боқиб, семиртириб-семиртириб ейдиган, кўнглига ёқмаса, қириб ташлайдиган — одам йўқ.

Ана, қандай саволларга жавоб ахтаряпман. Сиз бўлсангиз, суриштирмай-нетмай мени, палон-пистон, дейсиз. Им-м-м!»

Юрагига наштар урилгандек бўлди.

«Им-м-м! Единглар мени. Ана шу тарзда бир-бирини ейдиганларни одамхўр деса бўлади. Қадим замон-

ларда одамхўрлик расм бўлган, ҳозир ҳам бор экан-у, фақат шакли бошқача... Бировлар еяптими мени ёки ўзимни ўзим?..

Ҳаётим қисқа. Жуда қисқа. Ейилиб битмасимдан аввал узоқроққа парвоз қилишим ва хаёлотимдаги жаминки қимматли фикрларимни ёзиб қолдиришим керак. Узоқларга, жудаям узоқларга, хаёлим кемаси етолганча учишим керак. Ахир, Ер деган бир зарра устида уймалашиб юрган билан саволларимга жавоб тополмайман-ку!..»

Кема учиб бормоқда. Чексиз кинотнинг бўшлиқ бўлиб туюлган, аслида эса, модданинг инсонга маълум бўлмаган турлари тўлиб-тошиб ётган қоронғи қаърига кириб бормоқда. Олис-олислардаги улкан-улкан қуёшлар тангадек лахча чўғ бўлиб кўринади, сайёра-лар, самовий жисмлар шаҳар чироқлари каби жимирлаб, ўзига чорлайди. Шунга қарамай, кинот совуқ, қоронғи. Ёлғиз ўзи хаёл кемасида учмоқда, саволларига жавоб ахтармоқда.

— Ҳов, инсон, бундоқ атрофингга қарасанг-чи! Топганингни босиб емасдан, яқинларингга ол-ол қилсанг-чи! Шунчакам очкўз, бахил бўладими одам-а?

— Олинглар, олинглар...

Хаёл билан банд бўлиб, кимгадир бир тишлам нон узатишни унутиб қўйибди. Одамлар, барака топсин, хаёлини дарров жойига келтириб қўйишди.

— Ҳа, иш деган бундоқ бўпти-да! Биз сенинг фойдангни кўзлаб гапирамиз. Олганинг олтин бўлсин, топганиннга барака берсин.

— Узр...

Кема осмону фалакка сакраб, гапи бўлиниб қолди ва унинг: «Нима дединглар?» деганини одамлар эшитмай қолишди. У, бўлар иш бўлди, деди-ю, кема жиловини қўйиб юборди.

«Қаерда тўхтаб қолувдим? Қаерда эди-я! Им-м-м!»
Юракка яна ингичка, совуқ наштар санчилди. Бу —

коннотда ёлғиз дайдиб юрадиган ёвуз нурми, метеорми ёки уни кўролмаганлар отиб юрадиган сўз ўқларими — англолмади: чунки, кеманинг парвози шиддатли эди. Нур тезлиги уни боягина одамлар билан қисқа фурсатли мулоқотда бўлган манзилига элтиб қўйди.

«Ҳа, мана, шу нуқтада кетаётувдим. Анави лахча чўғлардан қай бирининг атрофида ҳаёт бор экан-а? Таваккал қилиб биттасига қўниш керак. Қани, мавжудотлари қанақайкин? Мен уларга дуч келсам, қай аҳволга тушаркинман? Уларчи? Одамзотни қабул қилишармикин?..»

— У мени ҳақорат қилди. Уни жавобгарликка тортинглар!

— Худбин! Манман!

— Ҳеч кимни менсимай қўйди!

— Очкўз!

— Бахил!

— Тўғри... тўғри... мен... командировкада юргандим...: юрагим сал... ҳозир... етай деб қолувдим...:

Ҳаёл кемаси энди чайқалиб-чайқалиб, учиб кетди.

«Илгари тикка кўтарилганча, ўқдек учарди. Энди сал қуввати кетибди. Боз устига, чайқаладиган одат чиқарибди. Бу аҳволда траектория ўзгариб кетиши мумкин. Бояги жойга етиб олсам бўлгани. Уша Қуёш кўзимга иссиқ кўриняпти. Негадир унинг атрофида ҳаётга яроқли сайёра борлигига ақлим етиб турибди. Уни албатта топаман. Унда ҳаёт бор. Бошқача ҳаёт. Ергагига ўхшамайдиган ҳаёт. Уша ёқда саволларимга жавоб топаман...»

У юрак санчиғини босиб, бутун иродасини хаёл кемасига қаратди. Мияси қаърида мудраб ётган кучлар ташқарига сизиб чиқиб, кемага қувват бағишлади. Кема илгаригидан ҳам шиддатлироқ парвозда, лекин энди у ёлғиз эмас. Кема ичида уни таъқиб қилаётган одамлар ҳам бор, овозлари эшитиляпти-ю, лекин ўз-

лари кўринишмаяпти. Барибир, хаёл эса кемани ўша нурли манзил сари илдам элтяпти.

Қизиқ, қанчалик тез ва шиддатли учса, кема ичига кириб олган одамларнинг овозлари ҳам шунчалик даҳшатли жаранглаётгандек туюляпти. Унинг кўзлари тагдадек лахча чўғда: Қуёш дақиқа сайин катталашиб боряпти. Ана, унинг атрофидаги сайёралар полизда қолиб кетган хамак тарвузлар янглиғ сочилиб ётибди.

«Лоақал шулардан биттаси ҳаётга яроқли, инсон учун янги макон бўла олади-ку!..»

У кўзлаган манзилига яшноқ умид билан учиб бормоқда. Кема ҳам унинг измида. Бирданига... нимадир содир бўлди. Жудаям тез. Нималигини англолмай қолди. Дайди нур тешиб ўтдими, коинотда ўқдек учиб юрган зарра тошми ёки сўз ўқларими — билолмади. Кема бир чайқалди-ю, хаёлни қоронғиликка итқитиб ташлади. Одамларнинг овози ўчди. Қулоқлари тинч, жисми ором олмақда. Манзил томон бораётган хаёллар измидан чиқиб, қаёққадир — боши оққан томонга учиб кетди.

Хаёллар, хаёллар, хаёллар...

Хаёллари кўкда кезиб юрибди, жисми эса она заминда, тинч, осойишта уйқуда. Кўзлари ғира-шира очиқ бўлса ҳам, тепасида йиғлаб, фарёд чекаётганларини кўрмаяпти, оҳу фиғонларини эшитмаяпти. Бир вақт хаёллари яна кемани топиб олгандек бўлди. Энди у жуда секин учяпти, чайқалиши кучли.

— Секинроқ, қабристон яқин!

— Яхши одам эди.

— Бировни менсимасди-ю, лекин зиёниям тегмасди.

— Оламшумул кашфиёт қилган экан.

— Қаранглар-а!..

Яна бирдан хаёллари парвозга шайланди. Бунақа секин, чайқалиб учадиган кема унга керак эмас. У нур тезлигида кўкка учади...

УДДАБУРОНЛАР

Қадим замонларда «Домланинг айтганини қилу қилганини қилма», деган ярми ҳазил, ярми чин ўғит бўлгувчи эди. XXI аср ўқувчиларининг қулоғига шу гап чалиниб қолганми, йўқми бир нарса дейиш қийин. Аммо улар гоҳида ўқитувчиларнинг хаёлига келмаган ишларни ҳам ўйлаб топишади.

Пойтахт биқинидаги хилватгина оромгоҳдан жой олган махсус мактабда бўлажак математиклар ўқийди. Улар республиканинг турли бурчакларидан келишган. Одатда бошланғич синфдаёқ ҳисоблаш илмида қобилиятли саналган болани ота-онасининг розилиги билан шу мактабга кўчиришади. Ана шундай ўқувчилардан хоразмлик Матназар билан наманганлик Исломжон иккови дўст, бешинчи синфда бирга ўқиб, битта хонада яшашади. Ётоқхона ҳам мактабнинг шундоққина ёнида, бу ерда ҳатто машиналарнинг ғувури ҳам эшитилмайди.

Махсус мактабнинг оддийларидан фарқи яна шундаки, математика, физика, тарих ва иқтисод фанлари бу ерда чуқур ўтилади. Она тили ва рус тилини шундай ўрганишадики, атайлаб дарс ўтишга ҳожат қолмайди. Мабодо, ўқувчининг ўзи хоҳласа, қўшимча тарзда истаган фанини ўқитувчилар кўмагида ўрганиши мумкин. Лекин, бундай ҳодиса камдан-кам учрайди.

— Қандай топширамиз, энди,— деди Исломжон.

— Бир илаж қилармиз,— деди Матназар хоразмчасига.— Шпаргалка бор. Ё ўқитувчини авраимизми?

— Азизов бало, авраб бўлмайди.

— Қўйсанг-а! Алданмайдиган ўқитувчи бор эканми? Узи, имтиҳонни қандай оларкан, билдингми?

— Жуда қаттиқ, дейшўтти,— деди Исломжон наманганча шевада.

— Мен сендан қаттиқми, юмшоқми, деб сўрамаяпман, калла. Қайси тартибда олади, деяпман.

— Во-о! Сизга қандай тартиб керак, ўзи?

Матназар сал қизишдию индамади. Ўқитувчи Азизовнинг феълу атворини-ю, имтиҳон олиш усулларини ўзиям билади, фақат дўстимдан янги гап чиқиб қолармикин, деган умидда сўраган эди.

— Аммо,— дея давом этди Исломжон бир оз сукутдан сўнг.— Азизов бултур Фахриддинни роса боплаган экан-да!

— Нима қилиб?

— Имтиҳонда даромад билан фойданинг фарқини билмаган экан... Нима депти, денг? Бунақада сиз ниманинг ҳисобига махсус мактабда ўқиб юрганингизни ҳам тушунмас экансиз. Боринг, ўқиб келинг, янаги сафар ҳам билмасангиз, синфда қоласиз, дебди.

— Шунинг учун, ёши катта бўлса ҳам биз билан ўқиётир экан-да?

— Ҳа.

— Шу иқтисод бизга нимага керак, ўзи?..

Дўстлар алламаҳалгача ҳасратлашиб, ахийри ухлаб қолишди. Эрталаб Матназар дўстини уйғотди.

Исломжон бир кўзини аранг очиб, соатига қаради:

— Тур! Миямга зўр бир фикр келди. Турсанг-ов!— деди кўрпани тортиб.

Исломжон бир кўзини аранг очиб, соатига қаради:

— Ҳали эрта-ку! Ярим соат ухлаб олай.

— Тур-э, калла! Ухлайвериш шохинг чиқадими?

— Афанди-ей! Сизга нима бўлди, ўзи? Ҳали тонг отмади-ку!

— Сенга айтибмидим, эрталаб калла яхши ишлайди, деб? Азизов имтиҳонни қандай олади, десам, гапимга тушунмадинг. Сен билмасанг мен биламан. Мана, эшит. Дарс вақтида ўқувчиларга тикилиб қараганини кўрганмисан?.. Кўрганмисан, деяпман?

— Билмадим.

— Э, калла, шуниям сезмадингми? Темани доим шифтга қараб гапиради-ку! Бошқа пайт ҳам бировнинг афтига тикилиб қарамайди. Имтиҳонниям шундай олади-да.

— Хўш?

— Нима «хўш?» Бўлди, мана шундан фойдаланиш керак!

— Шпаргалка ишлатамиз-қўямиз.

— Йўқ. Шпаргалкага қаттиқ тураркан, тутиб олса, чиқариб юборади.

— Бўлмаса нима қиламиз?

— Роботимиздан фойдалансак-чи?

— Во-о! Афанди-ей! Туни билан ўйлаб-ўйлаб шуни топдингизми?

— Нима бўпти?

— Уни ҳали ишлаб бўлганимиз йўқ-ку, иқтисодни қандай топширади?

— Озгина иши қолган. Баҳонада тезроқ битирамиз. Дарсликни хотирасига жойлаб қўйсанг, жавобни топиб айтаверади. Программа ёзишни қийиб ташлайсан-ку!

— Ахир... Программани қийиб ташлаганим билан овозни қандай ўзгартираман?

— Магнитофон-чи? Магнитофон! Лабини қимирлатаверади, овоз эса сеники! Тамом-вассалом!

— Бўлмайди,— деди қатъийлик билан Исломжон.— Ундан кўра Бахтиёрга айтамиз-қўямиз. Аълочи, биз учун топшириб чиқади.

— Йўқ, тўғри келмайди, сездириб қўяди.

— Робот сездирмайдими?

— Сенга айтяпман-ку, Азизов доим шифтга қараб юради!

— Шпаргалка шифтдами?

— Азизов уятчан одам, бировга тикилиб қарамай-ди. Тамом-вассалом!

Исломжон ноилож ишга киришди, аллақанча вақт бош қотириб, махсус программа тузди. Бу орада Матназар имтиҳонда учраши мумкин бўлган саволларни дарсликдан белгилаб чиқди.

Ниҳоят, ҳамма нарса кўнгилдагидек шай қилинди.

Матназар саволлардан бирини кўрсатди, Исломжон китобдан жавобини топиб, худди ўзи сўзлаб бораётгандек, жўрттага ора-чора тугилиб ўқиди.

— Яхши, кейинги саволга ўт,— деди Матназар.

— Энди сиз ўқинг-да,— деди Исломжон.

— Эй, калла, битта «одам» икки хил товушда гапирса, ўқитувчи билиб қолмайдими? Ўқийвер-да, недан қўрқасан?

Кейинги жавобиям, қолганлариниям худди шу тартибда ўқиб, Темирхоннинг «калла»сига ёзишди. Охирида Исломжон жўшиб кетиб: «Раҳмат домлажон!» деб қўйди.

— Бу не қилганинг?

— Во-о! Ўқитувчи баҳо қўйиб бергандан кейин, индамай чиқиб кетавермайсиз-ку!

— Бўпти-бўпти.

Икковлашиб аллақаёқдан топиб келишган, эскироқ бўлсаям дазмолланган кўйлак, костюми Темирхонга кийдиришди, галстук тақишди, дўппиям нақ етмишинчи размер экан, худди ўлчаб тикилгандек, ярашиб тушди. Темирхоннинг у ёнига ўтиб, бу ёнига ўтиб, томоша қилишди.

— Ана, сен билан мендан нима фарқи бор? А? Фақат бўйи озгина баландроқ,— деди Матназар.

— Во-о! Оёғи-чи? Ялангоёқ юраверадими? Афанди-ей!

— И! Чатақ бўпти-ю!— деди Матназар ва қўшни хонага чиқиб, туфли кўтариб қайтди. Эски бўлсаям, бус-бутун экан, бинойидек. Исломжон киссасидан кўз-ойнак чиқариб, Темирхонга таққанда, икки дўст ҳайратидан ёқа ушлади: унинг олифта ўқувчидан фарқи қолмаган эди!

Имтиҳон! Энг ҳаяжонли дақиқалар яқинлашапти. Икки дўст Азизовнинг кайфияти қандайлигини синчковлик билан кузатмоқда.

Столда ўқувчилар келтириб қўйган янги газеталар, журналлар... Аммо, ўқитувчи уларга қарамаяпти, рўпарасига тикилганча ҳайкалдек қотган. Эшикка орқа қилиб ўтирганидан ўқувчиларга қараяптими, деворгами ёки хаёлга чўмиб ўтирибдими — билиш қийин.

— Қани, Азизовнинг шифтга қарагани? Айтмовмидим сизга, бўлмайди, деб?

— Тўхта? Недан қўрқасан? Сезмайди, мени айтди, дурсан.

Ярим соатлардан сўнг, бир ўқувчи тиржайиб чиқди: «Тўрт!» Кейингиси бешала бармоғини баланд кўтариб чиқди: «Ура!»

— Азизовнинг кайфияти ёмон эмас!— деди Матназар севиниб.

— Шу ишни қўяйлик,— деди Исломжон қалтираб.

— Ишни бошлаб қўйиб, энди ташлаб кетасанми? Недан қўрқасан? Олиб чиқ!

Синфдошлар ҳам, охири нима бўларкин, деб қизиқиш билан кузатишмоқда эди. Исломжон Матназарнинг қистови билан, қўшни хонадаги Темирхонни йўлакка бошлаб чиқди.

— Ҳеч ким билан гаплашма, фақат билетдаги саволларга жавоб бер, ўқитувчининг қўшимча саволларига ҳам жавоб беришни унутма!— деб уқтирди Матназар роботга.

— Хўп... бўлади!— деди Темирхон ўз товуши билан.

— И! Ҳеч ким билан гаплашма, дедим-ку, калла!

Бу сафар робот индамай тураверди. Матназар унинг қўлига Исломжоннинг синов дафтарчасини тутқазиб, ичкарига киритиб юборди.

— Мумкинми?

— Кириг.

Темирхон синов дафтарчани Азизовнинг олдига қўйди.

— Билет олинг,— деди ўқитувчи ва дафтарчани олиб, олдида турган «ўқувчи»га бир қаради-ю лекин одатича унинг афт-ангорига парво қилмай, нигоҳини кўкрагига қадаганча, тек қотди. Темирхон билет олиб, орқа қаторга бориб ўтирганида, парта қисирлаб кетди. Азизов эътибор бермади. Уқувчилар ҳам бу сирни сездиришмади. Лекин шунга қарамай, икки дўст чўғ устида тургандек бесаранжом. Айниқса, Исломжон. Чунки робот унинг номи билан кириб кетган эди.

— Қаёқданам сизнинг сўзингизга кирдим. Уқитувчиям жа гўл экан-да, сизга?

— Э-э, қўйсанг-а!

— Нега мен биринчи кирдим? Сиз кирсангиз бўлмасмиди?

— Қани кирганинг, калла? Темирхон кириб кетди-ку!

— Менинг номимдан демоқчиман.

— Узинг айтдинг-ку, энди не қиласан, йиғлаб? Қўрқма, ҳаммаси яхши бўлади!..

Улар қия очиқ эшикдан кузатувни давом эттиришмоқда, бошқалар халал бермаяпти. Ана, Азизов ўрнидан турди! Матназар билан Исломжоннинг юраги шигиллаб кетди. Жавобга тайёрланиб ўтирганлар шпаргалканинг йўлини топишган шекилли, тек қотиб қолишди. Биргина Темирхон бепарво. Хайрият, ўқитувчи индамай дераза олдига ўтди. Уқувчилар енгил нафас олиб, ҳеч нима бўлмагандек, кўчирмакашликни да-

вом эттиришди. Қўққисдан Азизов ўқувчилар томон юрди. Эшик тирқишидан мўралаб турган Ислонжон «Им-м!» деганча, ўтирволди. Азизов ўқувчиларнинг ёзувига кўз югуртирди, холос. Матназар бундай бўлади, деб ўйламаган эди. Азизовнинг бунақа одатини эшитмаганди. Ёки дўстлари ҳамма гапни айтишмади-ми? Бир боппайлик, дейишдими?..

Бир маҳал Азизов:

— Ким тайёр?— деб сўради.

— Мен,— деди Темирхон қўл кўтариб.

У ўқитувчининг рўпарасига бориб ўтирганида, Ислонжон ўзини тутиб туrolмай, қочиб кетди. Матназар эса, калласини ичкарига суқди. Азизов Темирхоннинг афтига тикилиб қараган эди, Матназарнинг кўзлари бенхтиёр чирт юмилиб кетди. Шу кўйи қотди. Боши эшик тирқишида, гўё ўлимга ҳукм қилингану жаллоднинг ойболтаси тушишини кутяпти.

Темирхон жавобларни ёзган бўлишига қарамай, хотирасидаги Ислонжоннинг овози билан сал-пал тутилган кўйи ўқиб берди.

Матназар ҳайрон: ўқитувчи сезмаяптими ё ўзини гўлликка соляптими? Бу ҳам майли-я негадир кўзлари Темирхоннинг кўкрагига қадалган. Қийимида доғ-поф борми, галстуги ёмон тақилганми ё туйнукчанинг эшиги очилиб қолиб, дўппайганми? У темиртанларнинг кўкрагидаги хотира қутичани эслаяптимикин?.. Матназар диққат қилиб қулоқ солиб, Азизов билан Темирхоннинг шивирлашиб гаплашаётганларини эшитиб қолди: «Алгоритм», «Транслятор»... Ниҳоят, ўқитувчи «Фамилиянгиз?» деди. Темирхон Ислонжоннинг фамилиясини айтди. Хайрият, деди Матназар ичида. Худди шу дақиқада Матназарнинг билагидан кимдир тортди. Юраги шувв этиб кетди. Шу баробари бошини кўтариб, тепасида Азизовни кўрди! Бирдан оёқлари бўшашиб, ўтириб қолди.

— Нега қўрқиб кетдингиз, йигитча? Туринг ўрни-

гиздан,— деб Азизов унинг қўлидан тортди ва кулиб, ичкарига бошлади.

Атрофда навбат кутиб турган ўқувчилар ҳам ҳайрон. Бирининг ранги ўчган, бошқаси: «Нима гап?» дегандек, серрайиб қолган. Ичкаридаги «Азизов» баҳо қўйишга улгурмаган эди. «Тўхта!» деди ташқаридан кирган ҳақиқий Азизов. У Темирхоннинг усти бошига разм солди. Ўзининг нухаси — имтиҳон олган «Азизов»га ҳам шундай қаради ва мийиғида кулиб, яхши-и, деб қўйди. Кейин синов дафтарчани варақлаб кўрдикўрди-да, Темирхонга қарата: «Баҳонгиз икки, йигитча!» деди.

— Раҳмат, домлажон,— деди Темирхон Исломжоннинг товуши билан.

Азизов кулиб юборди:

— Оббо, тўтиқуш-ей! Сени роса ўхшатиб тайёрлашибдию бари бир охирги сўзинг билан қўлга тушардинг.

Сўнгра у ўзининг темир нухасига «ўқувчи»ни ўз жойига элтиб қўйишни буюрди.

Темиртанлар ғалати сўзлар билан гаплашиб, чиқиб кетишди.

Имтиҳон топширишга навбат кутаётганлар орасида ғала-ғовур бошланди. Бир пайт, Матназар Исломжонни судрагандек бошлаб келди, сўнг алланималарни таъкидлаб тушунтирди. Синфдошлар кула бошлашди:

— Мактабдан кетдим, деяверларинг!

— Ҳов, бизни эсдан чиқарворманглар!

— Матназар, шпаргалка берайми?

— Э, нималар деяпсан?— жеркиб берди Матназар.— Мен ҳозир топшириб чиқаман. Манави каллага ёрдамлашдим. Вақтни чўзмаганида аллақачон баҳо олиб чиққан бўларди. Мен ўз кучим билан топшириб чиқаман!

У ичкарига дадил кириб кетди...

ТЕГМАНОЗИК

«Темир-терсакка жон кириб бошга бало бўлувди. Тил битиши етмай турган экан. Даҳшат!— деб ўйлади Салим бошини чангаллаб. У хонада ёлғиз эди.— Энди эҳтиёт бўлиш керак...— У-ў-ўҳ, қандай кунларга қолдим? Ё тезроқ ишдан бўшаб кетсаммикан-а?..»

Цехдан юк олиб чиқаётган машина дарвоза томон елиб борарди. Қоровой бирдан қўлини тўсиқ қилди: тўхтат! Аммо, машина тўппа-тўғри унинг устига бос-тириб бораверди. Ногоҳ қарс этган товуш эшитилди. Ва шу баробари Қоровойнинг кафти машина тумшугини пачоқлаб, ичкари кириб кетди. Қоп-қора тутун бурқситган кўйи, машина тўхтаб қолди. Ҳайдовчи, гўё ҳеч нарса бўлмагандек:

— Ҳа, Қоровой! Ишлар қалай?— деди кабинадан бошини чиқариб.

— Йа-йахши,— деди темир ишқаланишига ўхшаган овоз дудуқланиб. У гавдасига нисбатан каттароқ калласини қимирлатиб, ҳайдовчи узатган ҳужжатни олди, аммо қоғоздаги ёзувларни ўқишга улгурмасдан, Абдулла пастга тушиб, уни чалғита бошлади:

— Эллик қути, мана, қара, эллик ёзилган. Дарвозани оч, харидорлар кутяпти.

— Т-текшириш!— деди темиртан салкам бир қарич бурнини Абдулланинг бетига қадагудек бўлиб.

— Вей, менга ишонмайсанми, менга-я?! Утган ҳаф-

та илигинг шикиллаб қолганида, мойлаб қўйганман-а, эсингдами?

— Эсимда. Т-текшириш, ўртоқ Абдулла.

Абдулланинг башараси бужмайди:

— Одаммасакансану! Мана, текширақол!

— Қоровой одам эмас, р-робот.

— Э, р-робот бўлмай ўл! Фақат тезроқ! Шошяпман.

Одамлар кутиб қолди.

— Ўз-зинг ўл!

Қоровой кузовга тахланган қоғоз қутиларни санади:

— Бир қатор... Эллик... икки қатори юз. Хужжатда эллик... Дарвозани очиш... мумкин эмас.

— Э, қанақа махлуқсан, ўзи?

Абдулла Қоровойнинг қўлидаги хужжатга ёпишди. У қўлини бир силтаган эди, ҳайдовчи гандираклаб кетиб, ўтириб қолди.

— Ярамас! Махлуқ! Хумкалла! Шошмай тур! Бир адабингни бериб қўймасамми!— Абдулла жаврай-жаврай, қоровулхонадаги телефонни юлқиб олиб, каттақони Салимни чақирди. Қоровой эса парвойи-фалак, кузовдаги қутиларни текшираверди.

Салим ўзини вазмин тутиб, машина олдида уймалашиб юрган Қоровойга хийла илиқ муомала қилди:

— Нима гап, Қоровой?

— Ўртоқ... Абдулла ортган... юз қути... шикалат... Х-хужжатда... эллик... Дарвозани... мумкин эмас... очиш.

— Шунақами ҳали?!— деди Салим кескин Абдуллага юзланиб. Унинг бодомқовоқ кўзлари косасидан чиқиб кетгудек олайса ҳам, лекин «сен индамай туравер, ўзим буёғини болайман», деган маънони билдириб турар эди.— Мен эллик қутига қўл қўйганман-ку!

— Юзта, деб ўйлабман. Янглишиб кетибман.

— Янглишиб кетибман? Қачонгача янглишасан?! Қўзингга қараб юрсанг бўлмайдимми?

— Кечиринг, хўжайин.

- Бор, элликтасини омборга элииб топшир.
- Яна ортиб-тушириб юраманми? Хужжатни тўғрилаб бера қолинг.
- Бор-бор, гапни кўпайтирма! Ҳе, ўша... Маладес, Қоровой!..

Салим янаям эҳтиёткор бўлиб қолди. Бу темиртан қоровулхонага бекорга қўйилмаганини билади, лекин у бунчалик пухталигини сезмаган экан. «Юқоригаям маълумот бериб турган бўлиши керак. Зўр мутахассис топиб, Қоровойнинг миясидаги маълумотларни ўчириб ташлаш зарур. Уддасидан чиқолса, миясини айнитиб қўяр. Майли... Ана ундан кейин юқоридагилар ғиринг деёлмайди».

Салим кўринишидан бепарво, шериклари ҳам гўё беташвиш, аммо уларнинг ичини ит таталайди... Қоровойни ҳар кўрганда еб қўйгудек бўлишади. На илож, у ростакам одам эмаски, ростакамига еб қўя қолишса! У дардисар балойи азим! Бир ёқда «тежалган» хомашёдан тайёрланган ғанимат «мол» омборга тиқилиб кетган, уларни тезроқ гумдон қилиш керак. Ҳамтовоқлар бир-биридан нажот излайди. Бир илож қилинг, деб ҳиқиллайди Абдулла Салимни кўрганда. Инженер Карим, қийналиб кетдик-ку, деб мўлтаяди.

Ниҳоят, Салим бир куни Каримни хонасига чақиртирди.

— Инженерсан-ку, ахир, бир иложини топ. Шундай юраверамизми?!

— Сиз бир нима денг. Каттамизсиз.

— Бу дардисар темиртанларни гангитиб қўёлмайсанми? Қанақа инженерсан ўзи?!

— Бунақасини бизга ўргатмаган-да ахир, хўжайин!

— Муғамбирлик қилмай, кўрқаман деб, тўғрисини айтавер... Хўп, сендан маслаҳат чиқмаса, мана, ўзимиздан чиқади.— Бирдан Каримнинг кўзлари умидвор чақ

наб кетди.— Бозор биқинида баланд бир уй бор, биласан-а, ҳисоблаш маркази...

— Ҳа-ҳа, бўлди!..

* * *

Туппа-тузук ишлаб юрган Қоровой бирданига айниди-қўйди: эрта билан ишга келган одамларни ичкарига киритмади. Ҳамма дарвоза олдига тўпланган; Қоровойга ялинишди, дўқ қилишди, алдаб-сулдаб кўришди — бўлмади — бари бир дарвозани очмади.

— Нега очмайсан, ахир?

— Ш-шундай... бу-буйруқ.

— Ким буйруқ қилган?

— Йа-йарамас, м-махлуқ, х-хумкалла!

— Кимни айтяпсан?

— У-ўшаларни.

— Ким ўшалар?

— Йа-йарамас, м-махлуқ, х-хумкалла.

— Уф-ф!— деди дарвоза тирқишидан қараб турган ишчи.

— Н-нега «Уф-ф!»?

— Сен хуноб қилиб юборганингдан кейин «Уф-ф!» демай, нима дейман?

— Л-латифа а-айтиб... б-берайми? Хунобинг тарқайди.

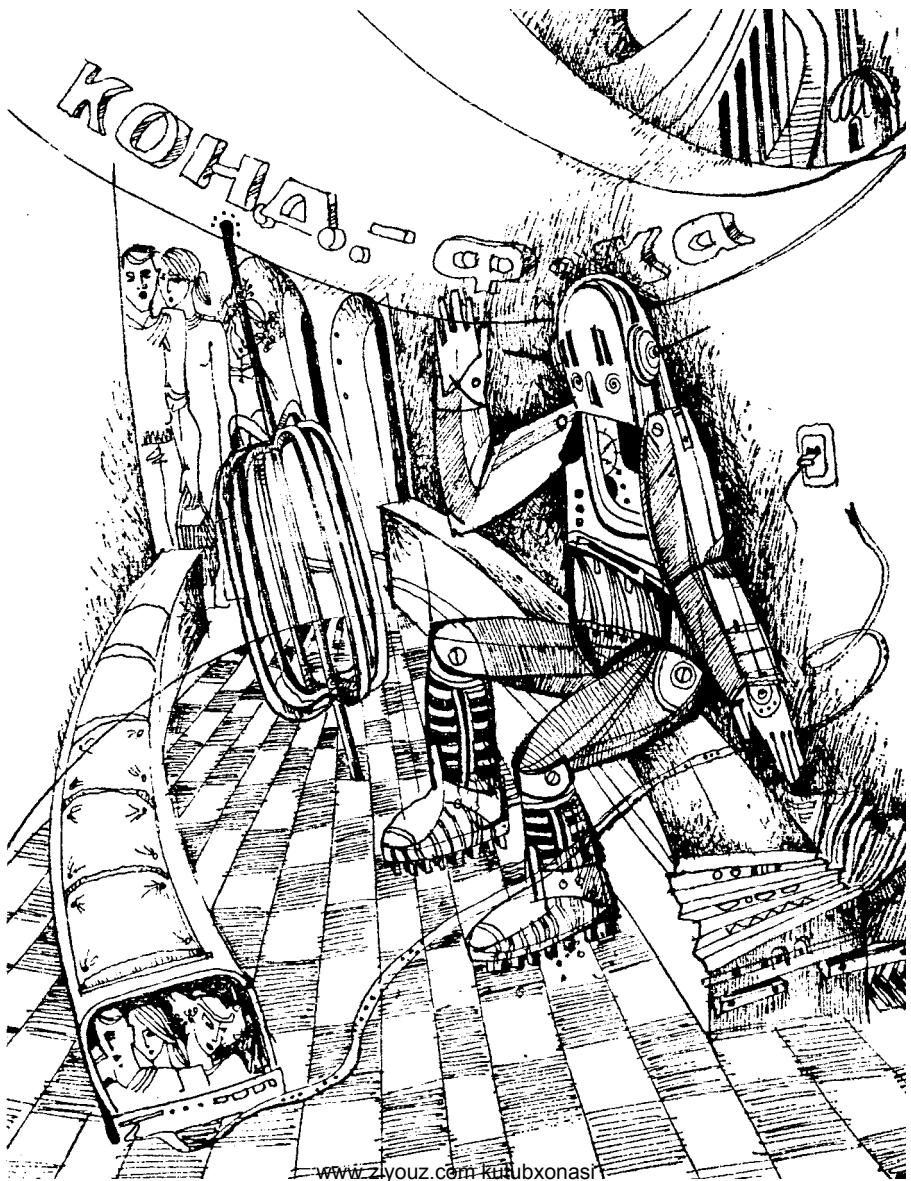
Ишчи хохолаб кулди.

— Вей, Қоровой латифа айтиб берармиш!

— Жим! Эшитинглар!

— Т-тунда итлар мингашиб о-олди,— деди робот. Ун-ўн беш одам бирданига, овози бориचा кулса, кўчадан ўтган-кетганларни чўчитиб юбораркан. Ҳатто муюлишдаги милиционер ҳам уларга ёмон қараб қўйди.

— Кейин-чи, кейин нима бўлди?

— Уёғиниям, айт, Қоровой!

Қоровой бошқа гап айтмай, хонасига кириб кетди. Пайтдан фойдаланиб, ишчилардан бири дарвозадан ошиб тушди-да, эшикни ланг очиб ташлади. Қоровой энди беларво ўтираверди.

Ҳамма ўз иш жойини эгаллади. Автоматлар, ярим автоматлар — жамики дастгоҳлар ишга туширилди. Цех бошлиқлари келганда, ишчилар уларни воқеадан хабардор қилишди.

— Бугун автоматлар жуда бошқача-ку?— деди уста Шакар, инженер Қаримга.

— Нимаси бошқача?

— Шарбат ўрнига сув қуйсам ҳам ёғдек кетяпти.

Қарим хандон отиб кулди:

— Қани энди, сувниям тежасагу ҳавонинг ўзидан шакалат ишлаб чиқарсак!

Соат ўнларда Салим келди, эрталаб Қоровой кўрсатган «хунар»нинг таърифини эшитиб, дарғазаб бўлди:

— Қоровойни кўрдим, қаққайиб турибди, гапга солсам индамаям.

— Эсиям кирарли-чиқарли бўлиб қолган шекилли,— деди кимдир.

— Бунақада Қоровойни ишлатиб бўлмайди,— деди Салим.

— Тўғри!— деди Қарим.— Бош инженерга хабар бериш керак.

— Шошмай тур. Аввал Қоровойни буёққа олиб кел,— деди Салим.

Қарим анча вақтдан сўнг, Қоровойнинг ортидан Салимнинг хонасига кирди.

— Қоровулхонага бориб келиш шунчалик қийин-ми?— деди Салим тўнғиллаб.— Роса ҳуноб қилдинг-ку!

— Бормайман, дейди бу хумпар,— дея Қарим ро-

ботга ишора қилди.— Буни судрашга кучим етмаса!
Зўрға кўндирдим.

— Қоровой, ўзинг яхши «йигит» эдинг-ку, нега бундай қилдинг? Қани, бу ёққа ўтир-чи.

Қоровой курсини гичирлатиб ўтирди.

— Ҳа-а, иш деган бундоқ бўпти. Сўкишни, уят латифаларни ўрганиб олибсан. Қим ўргатди сенга бунақа номаъқулчилиқни?

— Қ-қоровулхонада... бир кун... ў-ўтирсанг, сен ҳам... ў-ўрганиб олардинг... ярамас... махлуқ... хум-калла.

— Ҳай, ҳай, ундай дема, бошлиғингман-а!

Салим роботга яқинлашмоқчи бўлди, лекин ишни бузиб қўймай, деб қулай фурсат пойлади.

— Яхши йигит бўлиб, сўзга кирсанг, ўзим сени уйлантириб қўяман,— аврашда давом этди Салим.

— Хи-хи-хих...

Салим чаққонлик билан Қоровойнинг икки кураги ўртасига калитни тиқди. Бирдан Қоровойнинг овози бўғилиб, ўтирган ерида қотди-қолди.

— Мана, энди ўтиравер, куёвтўра,— деди Салим унинг рўпарасига ўтиб.— Нега анқаясан?— деди Қаримга қарата.

— А? Ҳа! Энди нима қиламиз?

— Нима қиламиз эмиш. Ҳозиргина бош инженер деётувдинг-ку!..

— Тўхта! Қаёққа шошилсан? Эс-ҳушингни йиғиб ол, инженер! Бош инженерга яхшилаб тушунтир, уқтингми?!.

Қарим тегишли кўрсатмаларни олиб, энди чиқиб кетмоқчи бўлиб турганида, цех мастери — уста Шакар халлослаб келиб қолди.

— Автоматлар... автоматлар...!

— Ҳа, нима бўлди?

— Тўхтаб... қолди.

— Қанақасига тўхтади?— деди иккала бошлиқ бараварига.

— Билмадим. Бирданига... шиф этдию тўхтади:

— Электр ўчиб қолгандир?

— Учмаган. Текширдим.

— Бор, Қарим, ўзинг кўриб кел.

Яна цех бошлиғини ташвиш босди. «Бахт ҳам, бахтсизлик ҳам қўша келади. Қоравул эртами-кечми, бари бир шу аҳволга тушиши керак эди. Автоматлар худди шуни кутиб тургандек... И! Шуни деб ишламай қўйган бўлса-я?!»

Салим хаёлидан кечган фикрдан сесканиб кетди, пешонаси муздек бўлиб қолди. Хонага қайтиб кирган Қаримни кўрдию юраги баттар ғашланди.

— Хўжайин,— деди у шивирлаб,— ҳамма гап ановинда бўлса-я?

— Автоматлар туппа-тузук ишлаши керак. Электр ҳам ўчмаган.

— Эсинг жойидами? Қоравой билан автоматлар ўртасида қандай боғлиқлик бўлиши мумкин?

— Билмадим. Шундай бўлсаям, бир улаб кўринг-чи?

Салим хушлар-хушламас, Қоравойнинг калитини буради. Темиртан шу заҳоти ўрнидан туриб кетди:

— Йа-йарамас... м-махлуқ... х-хумкалла... итлар...

Қўрқиб кетган Салим яна калитни буради: яна Қоравой турган жойида тек қотиб қолди. Икки бошлиқ ранги-қути ўчиб, бир-бирига анграйиб қаради: нима қиламиз энди?!

Хонага яна уста Шакар югуриб кирди:

— Ишлади!

— Хайрият!— деди Қарим.

— Ана, ишлайди, дедим-ку!— деди Салим енгил нафас олиб.

— Бироқ... яна ўчиб қолди.

— А!— дея уста Шакарга қараб бараварига хитоб қилди икки бошлиқ.— Нима-а?!

— Худди биров ёқиб-ўчириб мазах қилаётгандек...

— Ие!— дейишди бошлиқлар яна бараварига. Сўнг беихтиёр ҳамма ҳайкалдек қотиб турган Қоровой томон ўгирилиб қарашди.

— Сиз бораверинг,— деди Салим ниҳоят эс-ҳушини йиғиб.

Уста Шакар чиқиб кетди.

— Югур, Карим!

— Хўп!..

— Шошма! Қаёққа кетяпсан ўзи?

— Бош инженерга.

— Э, хумкалла! Бош инженерга бало борми шу тобда? Бозор томонга югур!

— Ҳисоблаш мар... мар...

— Югур! Уша кунги одамни топиб кел! Ернинг остидан бўлсаям топ! Қош қўяман, деб кўз чиқариб кетибди. Югур! Абдулланинг машинасида бор!

* * *

Қоровой аслига қайтди, энди уят латифаларни айтмайди, одобли, тартиб-интизом посбони, фабрикадаги жамики дастгоҳлар бир маромда, таомилдагидек иш-ляяпти. Ҳаммасининг тизгини кўринмас иплар билан Қоровойга улаб қўйилган экан. Унинг шарофати билан одамлар ширинликка ёлчиб, фабриканинг обрўси ошиб кетди. Аммо Салим билан ҳамтовоқлари тишларини ғижирлатганча, оёғи куйган товукдек типирчилаб юрибди: «Қоровой фабрикада қоровуллик қилаётганидан бери бошқармадан бир мартаям текширувчи келмабди-я! Биз бўлсак, ўз билганимизча нима балолар қилиб юрибмиз. Ваҳоланки, лаънати темиртанга қўл теккизиш... Энди нима қилдик? Цехдаги автоматларни киши билмас бошқариб юраркан, демак — «те-

жаб» қолинаётган нарсалардан ҳам албатта хабардор бўлиши керак. Тегишли жойларга чиқмаса гўргайди!»

Салим юрагини ҳовучлаб хаёл суриб ўтирганда, хонага Қарим кириб келди.

— Иложини топдингми?— деди Салим кўзлари жавдираб.

— Ҳа!— деди Қарим бир варақ қоғозни столга қўйиб.— Аризамга қўл қўйинг, каттакон!..

Салимнинг унга ҳаваси келди:

— Тўғри қиласан,— деди.— У-ўҳ, қандай кунларга қолдик?!

ТЕМИРТАНЛАР

Институтга ҳужжат топшириш бунақа бўлишини шу пайтгача ҳеч ким кўрмаган. Бунинг маълум сабаблари бор, сабабкорлари ҳам беш қўлдек аён...

Пардавой «дардкаш»лар орасидан уриниб-суриниб, темир панжаралар билан ўралган ҳовлига ўтиб қарасаки, у ер ҳам тирбанд. Ёпиқ дарвоза олдида қўлига қизил боғич таққан навбатчилар савлат тўкиб турибди. Йигит-қизлар, ҳаммасининг қўлида ҳужжат, суҳбатни кутяпти. Уларга темиртанлар суҳбат ўтказди, чўчиманглар, дейишган. Лекин бу суҳбат қандай ўтишини ҳеч ким тасаввур қилолмайди, бири иккинчисини гапга тутиб, тасалли беради.

— Темир одам қанақайкин-а?

— Вой, кинолардаги роботни кўрмаганмисиз?

— Кўрганим билан, барибир қўрқиб кетяпман-да.

— Гапирманг, дугонажон, ўзимнинг ҳам юрагим шувиллаб кетяпти.

Умрида бегона қизлар билан гаплашмаган Пардавой жиндай сўзамоллик билан:

— Роботлар ҳеч қўрқинчли эмас, оддий одамдек гаплашаверади,— деди.

— Вой, сиз биласизми?

— Қаёқдан биласиз?

Бундай пайтда одамлар ёлғон-яшиқни ҳам жон қулоғи билан эшитаверади.

Жуда жиддий, ҳатто самимий гапираётган йигитча-

нинг сўзлари, қизларнинг саволлар ёғдириб, унга томон талпиниши атрофдагиларнинг диққатини жалб этди, бирпасда Пардавойни ўраб олиб, саволга кўмиб ташлашди:

— Сиз темиртан домлаларни кўрганмисиз?

— Ҳа, кўрганман! Утган йили биттаси консультация берган эди.

— Қимга?

— Бизга-да, абитуриентларга.

— Йиқилганмисиз?

— Бир балл етмаган.

— Вей, ошна, роботлар эркакми, аёлми?

Гурра кулги кўтарилди. Шунча одам орасида кимдир робот домлалар билан қачондир учрашгани, кимдир қизиқчилик қилгани мардлик билан тенг бўлди. Чеҳралар ёришиб, ташвиш бир оз чекинди.

Панжарали ҳовли ортида «дардкаш»лар: ота-оналар, тоғаю амаки, аммаю хола, акаю укалар, хуллас, ҳамма тоифадаги одамлардан бор эди.

Одатда улар бир-бирини кўрмагандек индамай туришади, лекин ҳозирги аҳвол қийин, устомонлик нимадалигини ҳар ким ҳам билавермайди.

— Ҳақиқат бор экан-ку!— деди қизини кутиб турган бир ота ёнидаги чиройли, ўрта ёш аёлга қарата.— Мана, энди, ҳамма ўз кучи билан кирадиган бўбди.

— Бу ердагилар сизга анойими? Номига ўйинчоқ савол берадиган кўғирчоқларни чиқариб қўйишибди. «Мана, кўринглар!» деб жар солиш учун. Нарёққа борганда эски ҳаммом, эски тос.

— Нима бўлгандаям роботларнинг суҳбати фойдали. Уша ўйинчоқ саволларга жавоб беролмайдиганлар ҳам чиқар экан.

Шу пайт оломон ўртасида иккита баланд-баланд гавда кўринди.

— Ана, «робот-домлалар» келяпти!

— Вой-бў-ў! Турқини! Мунча совуқ?

— Қулоғини қаранг, қулоғини!

— Юришидан худди одам!

— Ичида одам бор!..

Темиртанлар бўйдор — салкам икки метр. Сирти ялтирайди. Юпқа пўлат қовоқлар остидаги кўзлари кўм-кўк, қарашлари қаттиқ. Қулоқлари ўрнида ғалвирак ёнғоқдек келадиган соққачалар каттакон гавдасига ярашмай турибди. Улар атрофдаги гап-сўзларга парво қилмай, панжарали ҳовлига ўтишди.

— Ҳужжат топширишга шунча машаша!— деди чиройли аёл.

— Буям боланинг соғлиғини текширишдек бир гапда, опа,— деди бояги дардқаш ота.— Соғлиғи танлаган касбига тўғри келса олишади, бўлмаса йўқ. Шу қатори, билимийам озгина текшириб кўрилгани яхши-да. Олдин ғалвирдан ўтказишади, кейин элакдан.

— Э, ғалвириям, элагиям... Ҳўп, текширса текширсин! Одам қуриб кетгандай, роботга бало борми? Қаранг, турқидан от ҳуркади.

— Нима бало, опа, темиртан домланинг «тилинни» тополмадингизми?— деди ҳамсуҳбати беозор кулиб.

Аёлнинг энсаси қотди, бурнини жийирди, лекин шу заҳоти сир бой бериб қўяётганини сезиб:

— Уқишлариям кўриб кетсин!— деди муғамбирон кулумсераб.— Кирилмаса уйлантириб қўяман.

— Жуда тўғри қиласиз.— Маъқуллади аёлнинг кайфиятини тушунган ота кулиб.

Улардан сал нарироқда турган икки киши швирлаб, сиполик билан гаплашмоқда эди:

— Уқишга кириш йилдан-йилга қийинлашиб кетяпти.

— Э, нимасини айтасиз!..

Бу орада темиртанлар ҳовли тўридаги иккита хонага ўрнашиб олиб, суҳбатни бошлаб юборишган эди. Умумий навбат билан битта «домла»нинг суҳбатидан ўтган ёшлар иккинчи хонага йўл олаверди. Битта фан-

дан ўтолмаса, иш тамом, темиртан патта ёзиб бермайди, ҳужжат қабул қилинмайди. Бир соатлик суҳбат давомида биронта «йиқилган» бўлмади, ҳаммаси шоду ҳуррам бир эшикдан чиқиб иккинчисига, ундан ўтиб, нарироқда қатор ўтирган ҳужжат қабул қилувчи одам-домлаларга учрашаверди.

Физика «домла»си — Пўлатовнинг рўпарасига чиройликкина, жингалаксоч йигитча олифта юриш билан бориб ўтирди, ташқарида тайёрлаб келган анкетасини столга қўйди. Темиртан анкетадаги расмга, сўнг йигитчага тикилди. Шу ондаёқ керакли маълумотлар хотирасига ўрнашиб қолди.

— Соатига олтмиш километр тезлик билан кетаётган автомобиль тўрт соатда қанча йўл босади?— деди «домла» вақтни бекор ўтказмай.

Йигитча бир зум ўйланди-да, ёзма равишда жавоб берсам майлими, деди. Темиртан, майли, деди. Йигитча шошмасдан, бармоқ учида кўйлагининг кўкрак чўнтагидан оппоқ қоғоз олди, ручкасини оҳиста чиқариб, ёзмоқчи бўлиб:

— Биласизми,— деди,— менинг машинам юздан паст юрмайди. Олтмишда юрадиган қанақа экан, билмадим.

— Сиз кибернетика институтига номуносибсиз,— деди темиртан Пўлатов.

— Номуносиб?! Кўрамиз, ким номуносиб экан?

Ўзига бино қўйган йигитча темиртанга, туйнукдан мўралаб, бировни кўрмоқчи лекин кўролмагандек, ғалати қаради. Кейин, бирданига «Воҳ-ҳа-ҳа-а!» деб кулди-да, пошнасини дўқиллатиб чиқиб кетди. Унинг «пой-қадами» ёмон келдими, ортидан кирган йигитча ҳам шовқин кўтариб қолди:

— Домлажон, ўзим ҳам шундай демоқчийдим, янгилишиб кетибман. Яна битта савол беринг, жон домлажон!

— Домлажон, домулла, домуллапочча, домулламимом...

Темиртан ўзаги бир хил шу каби сўзларни хотира-
сидан нур тезлигида топиб, таҳлил қилди ва: «Менга
профессор Пўлатов деб мурожаат қилинг», деди.

— Профессор домлажон!

Эсанкираб қолган йигитчани навбати келган аби-
туриент ташқарига кузатиб қўйди ва эшикни хотир-
жам ёпиб, темиртанга юзланди.

— Мени танимадингми?

— Таниш, таниш-билиш, танишув, танишувчи...
Ҳа...

— Пардаман! Эсингдами?

— Парда, парта, парварда...— деди темиртан Пў-
латов нейлон киприкларини пирпиратиб.— Йўқ.

— Пардавойман! Оқтошдан! Бултур ҳам келув-
дим-ку!

Пардавой ўтган йилги мавсумда ҳам шу институт-
га ҳужжат топшириб робот-домлаларнинг ёрдамчи маш-
гулотларига қатнашганини эслатди.

У ўшанда кўп нарсани ўрганди, роботлар унинг
билимини синаб кўриб, имтиҳонлардан бемалол аъло
баҳо олишини башорат қилишди. Шундай ҳам бўлди,
кетма-кет «аъло»га топшириб чиқди. Бироқ анави про-
фессор ишни чатоқ қилди. «Физика»ни ҳам «беш»га
топшираётган эди, имтиҳон олаётган домла ёшлик қи-
либ, «аъло» қўйишга юраги бетламади, ўзидан қўрқиб,
нукул қўшимча савол бераверди. Пардавой жавобни
қотириб ташлайверди, унга сари ёш домланинг пешо-
насидан тер қуйилиб келарди. Ниҳоят, эсанкираб қол-
ган домлача имтиҳон комиссияси раиси олдига бориб
секингина: «Менимча «беш» қўйса бўлади, яна ўзин-
гиз текшириб кўринг», деди.

Пардавойни имтиҳон комиссияси раиси — баланд
бўй, ялпоқ юз, сочлари сийраклашиб, қолган-қутгани
«опала» бўлиб, ҳар ёнга сочилиб ётган профессорнинг
рўпарасига ўтқазиб қўйишди. У Пардавой ёзган жа-
вобларни бир-бир кўздан кечириб чиқди-да: «Хўш,

йигитча,— деди қийинроқ бир саволни эсламоқ учун вақтни чўзиб.— Манави грапин ичида нима бор?»

Профессор стол устидаги сувдан бўшаган графинга ишора қилди.

— Ҳеч нарса,— деди Пардавой ўзининг қаерда ўтиргани ва кимга жавоб бераётганини унутиб.

— Ҳеч нарса?!— деди профессор ажабланиб. Унинг пинҳона хурсанд бўлаётгани жилмайишидан аён эди, лекин Пардавой тушмагур, содда, қишлоқ йигити, буни беозор табассум, дея тушуниб, ҳа, дедию балога қолди. Профессор тантана билан ҳар бир сўзини чўзиб-чўзиб, чертиб-чертиб:

— Йигитча, грапин ичида ҳаво бор!— деди.— Ҳаво эса, азўт, кисларўд, вадарўд каби кимёвий моддалардан ташкил топган. Билдингизми?

Пардавой ғайриоддий саволни энди тушуниб етди, лекин кеч бўлган эди.

— Баҳонгиз тўрт!— деди раис ва варақага ёзиб, қўл қўйди. Домлача ҳам ғиринг демай, имзо чекди.

Пардавой «домла, ахир», деб оғиз жуфтлаган эди, профессор «Тў-ўрт ҳам ёмон баҳо эмас. Қўрқманг, конкурсдан ўтиб кетасиз. А-а-бизательно!» дея юпатиб, чиқариб юборди.

Сўнги имтиҳонни Пардавой жуда ҳафсаласизлик билан топшириб, ундан ҳам «тўрт» олди, оқибатда бир балл етишмади, студентлар курсисидан жой олиш на-сиб этмади. Оқтошга қайтиб, пода боқди, мана, бир йил ўтгач, яна умид билан шу даргоҳга келган эди.

Энди у роботларнинг башоратидан шишиниб кетмасдан, имтиҳонларда юқори баҳо олиш учун курашмоқчи: уялиб, тортиниб ўтирадиган, индамай кетаверадиган анойи йўқ!

— Пардавой! Оқтош!— деди темиртан бир зумда хотирасини титкилаб чиқиб.

— Ҳа, ҳа, ўша Пардавойман! Эсингдами, бултур бизни роса ўқитгандинг?

— Вақт чекланган, Пардавой-Оқтош, анкетани беринг.

— Мени Пардавой дегин, «Оқтош» исмим ҳам, фамилиям ҳам эмас, қишлоғимизнинг номи. Фамилиям Турдиев. Мана анкета.

— Харашо, Пардавой Турдиев,— деди темиртан бу гал русча сўз аралаштириб. Афтидан, у баъзи одамларга тақлид қила бошлаган эди.

Домла Пардавой билан эски таниш чиқиб қолганига қарамай, ҳамма қатори савол берди:

— Нима учун кибернетика институтини танладингиз, Пардавой Турдиев!

— Сенга ўхшаган робот ясамоқчиман. Биласанми, шаҳарда яшаб, завод-фабрикаларда ишлайдиган роботлар кўп-у, қишлоқда йўқ. Қани, энди, қўй-сигир боқиб юрадиганлари бўлса! Мактаб ўқувчиларига иш камайрди. Қишлоқда иш жуда тикилиб ётибди.

— Харашо, Пардавой Турдиев! Математика ва физикадан билимингиз етарли, хотирамда ҳаммаси ёзилган, лекин мен сизга «Физика» учун битта патта ёзиб бераман. «Математика» учун ҳамкасабам профессор Темировдан оласиз.

Кимсан, темиртан профессорни сенсираб гаплашган Пардавой, эшикдан мўралаб турган йигит-қизларни ҳайрон қолдириб, чиқиб кетди. У математика хонасига етганида, навбатда турганлар анча камайиб қолган эди.

— Салом!— деди у, Темировнинг рўпарасига бориб.

— Салом!

Пардавой ўзини танитмасдан: «Қани, билармикин?» деган ўй билан индамай тураверди. Темиртан эса, кунда кўриб юрган одамидек «Марҳамат, Пардавой Турдиев», деди.

— Қойил!— деди Пардавой.— Бултур бир балл етмай қолган эди.

— Вақт тамом, Пардавой, анкетани беринг.

Темиров Пардавойни таниганига қаноат қилмай, анкетага кўз югуртирди.

— Физика ва математикадан билимингиз етарли, хотирамда ёзилган, лекин қоидага кўра, савол беришим шарт!— деди.

Шу ерга келганда, Пардавой темиртан «домла»ларнинг фарқини сезиб қолди. Аслида уларнинг жамики хатти-ҳаракати, гап-сўзи, одамларнинг қонун-қоидалари — қабул қилинган қўлланмалардан келиб чиқади, лекин Пўлатов масала очиқ-ойдин бўлганида ўз билганича иш тутаркан, Темиров эса тартибга ёпишиб олиб, уни бузмас экан.

Пардавойнинг қурби олий математиканинг энг қийин масалаларига ҳам етади. Темиртан эса олтинчи синф ўқувчисига мўлжалланган иккита савол берди. Жавобни эшитиб, индамай патта ёзиб узатди...

Боя «физика»га Пардавойнинг ортидан кирган новчагина дўппили йигитча «математика»га ҳам кетма-кет кириб қолди. У Пўлатовнинг «ғалвири»дан эсон-омон ўтиб олди-ю, бунисидан қўрқиб турарди, гавдаси букчайиб, қўли қалтираб, анкетани Темировга узатди.

— Икки карра икки неча бўлади?— деди «домла».

— Икки карра икки? Ҳм...— деди у қулоғининг орақасини қашиб. Атрофга олазарақ қаради, ниманидир қидирди.— Қандай ҳисоблайман, машина йўқ-ку?

— Қандай ҳисоблайман? Мантиқ билан, яъни манави ер билан,— деб Темиров бармоғини чаккасига нуқиб кўрсатди.

— А-а-а... биз буни ўтмаганмиз. Ҳм... фақат ҳисоблаш машиналаридан фойдаланардик.

— Сиз кибернетикага номуносиб.

Йигитча индамай, қизариб-бўзариб ортига қайтди...

Ташқари ҳамон гавжум, ғала-ғовур. Кимдир хурсанд, кимдир тумшайган. Кўҳликкина бир қиз отасининг бўйига осилиб, серсоқол юзидан чўлп-чўлп ўпяпти. Одамлардан холироқ ерда ўрта ёшлардаги чи-

ройликкина аёл баланд бўйли йигитга алланималар деяпти.

— Мама, сиз тушунмайсиз!— дейди йигит.

— Нимани тушунмайман? Ахир, ўзинг ўйлаб кўр — шу институтга киришинг шартми?

— Шарт!

— Нимаси шарт?

— Бўлажак келинингиз...

— А?! Ойимқиз нима дедилар?!

— Уйимизда... робот бўлмаса... тегмайман, деяпти, мам.

Йигитча гапини зўрға тугатиб, ерга хомуш қаради.

— Вой, маманг ўргилсин, ичинг дардга тўлиб кетибди-ку! Болагинам-эй, қўявер, қачон шу институтни битирасану, қачон робот заводида бош инженер бўлиб, ўзингга битгасини ясатиб оласан? Қўявер, ўзим сенга қулинг ўргилсин бир «робот» топиб берайки, гаҳ десанг, қўлингга қўнадиган бўлсин!..

Пардавойнинг хаёли ўз орзулари билан банд эди. «Ғалвир» деб аталган синовдан бемалол ўтди, лекин буёғидаги «элак»лардан ўтиш учун нима қилиш кераклигини ўзига-ўзи минг маротабалаб уқтирар, асосий кураш ҳали олдинда эканлигини яхши тушунарди...

ҚАРИЯ

«Хўжайиннинг муносабати ўзгариб қолди. Қарияман. Ҳадемай, қўлимдаги ишни тортиб олиб, ўзимниям бир ёқли қилиши турган гап. Ҳаммасига анови Янги сабабчи... Йигитча ҳам типирчилаб юрибди... Шошмай тур, мен сенга бир кўрсатиб қўймасам!...»

— Ҳа, Йигитча, ишлар қалай?

— Темир-терсақларнинг дастидан дод!

— Нима бўлди?

— Мени ишдан қувишяпти.

— Нега?

— Янги темир одам мендан кўра яхшироқ ишлармиш. Бу қандай инсофсизлик, ҳақиқат борми ўзи бу дунёда?!

— Мунча фарёд қилмасанг, ишсиз қолганинг йўқку!

— Ахир, иш камайиб кетишининг ўзи бахтсизликку!

— Вой, тентаг-эй! Тирикчилигинг ўтяптими, ахир?

— Ўтяпти! Ўтяпти! Ишимнинг бирданига камайиб кетиши...

— Воҳ-ҳа-ҳа-а! Афанди-ей! Тирикчилигинг ўтаётган бўлса, қайтага ишинг камайганига дўппини яримта қилиб юравер-да! Қани энди, мен ҳам кам ишласаму, тирикчилигим ўтаверса!

— Ташқаридаги темир-терсақларни унутдингми?

Мен уларга ўхшаб шўрим қуриб қолишини истамайман. Ёки сен истайсанми?

— Йўқ, Йигитча. Аммо мен сенга ўхшаб, дод-фарёд қилмайман. Истасанг, бекор қолганингда, менинг ўрнимга ўтиб ишлашинг мумкин.

— Ростданми!? Э, раҳмат, Қария! Миннатдорман. Бу яхшилигингни унутмайман, ахир бир кун...

— Бурнимдан ситиб оласанми?

— Йўғ-э!

— Хаҳ-ҳа-ҳа-а-а!

— Қария, хўжайинларнинг гапи-ку бу.

— Хўжайинларнинг ичида юраверганингдан кейин, ўрганиб оласан-да! Ҳали ёшсан, пишарсан, пишганингдан шишарсан. Аҳ-ҳа-ҳа-а!

— Сенга иш топилмай қолганда, ёнимдан жой бераман, демоқчи эдим.

— Миннатдорман, Йигитча.

— А-а-а, сенинг ўрнингда ишлаётганимни Хўжайин кўрса, уришмайдими?

— Буёғини менга қўйиб беравер.

* * *

— Келдингми? Мана дастгоҳ, бемалол ишлайвер. Мен томоғимни озгина мойлаб олай.

— Нима, томоғинг қурийдиган бўлиб қолганми?

— Анчадан бери.

— Бай-бай-бай! Чатоқ. Бир шишанинг ҳаммасини ютасанми?

— Бирданига ютмайман. Мана бундай... бундай... қилиб, оғзимда ушлаб тураман, томоғимга теккизаман... кейин... а-ҳа! Кейин бари бир ютишга тўғри келади. Уҳў! Уҳў! Сенга гапираман, деб... иҳм... қалқиб кетдим. А-ҳа!

— Сен ётиб ичмагин-да, бунақада тиқилиб қолади.

Утириб ол. Ҳа, ўтир. Хўжайин кўрингудек бўлса, хабар бераман... Бир шиша кўплик қилмайдимми?

— Аъзойи баданим талаб этиб тургандан кейин мен нимаям қилардим?

— Кўп! Кўп! Сиртинггайм чиқиб кетган, шунинг учун юзинг йилтираб юраркансан.

— Озгина оласанми?

— Йўқ, Қария. Мана шу ишни тугатай, ўз цехимга кетаман. Бўлмасам, Янги темир-терсак «жаноби олийлари» кутиб қоладилар.

— Яна келасанми?

— Кўраман. Бекор қолсам, келавераман. Ана, хўжайин келяпти! Хўжайин, Йигитча менга ёрдам беряпти.

— Ҳа, Йигитча! Янги робот келиб қўлинг бўшаб қолди-да, а?

— Худди шундай, Хўжайин! Аммо мен ярим-ёрти ишга ўрганмаганман. Менга иш беринг, иш!

— Албатта топиб бераман. Ҳозирча ўзинг мана шундай эплаштириб юравер. Ўзинг ақлли йигитсан-ку, лекин ўз цехингдаги иш қолиб кетмасин! Сен-чи, Қария, оғзингга тўнкараверма! Бировни ишлатиб қўйиб, ўзинг томоқ мойлашни қаёқдан ўргандинг?

— Ўзингдан ўрг... Хўп, хўп, Хўжайин! Ўзим ишлайман. Сиз бемалол цехларни айланиб юраверинг, Хўжайин.

* * *

— Айтувдим-ку, Хўжайин норози бўлмасмикин, деб.

— Сендан эмас, мендан норози, қўявер.

— Утилга топшириб юбормайдимми?

— Мени бекорга Қария дейишадими? Беш юз йилдан бери хизмат қиламан хўжайинларга. Отасига, бувасига, унинг ота-боболарига, эҳ-ҳе, қанчадан-қанча авло-

дини кўрдим буларнинг. Жонимга тегди. Уша жойга ахир бир кун ҳаммамиз борамиз. Нимасидан кўрқаман? Сенинг йўлинг бошқа. Энди тўқсон саккиз йилу уч ойлик бўлдинг — ҳали гўдаксан.

— Қария, сен нега бунча кўп мой ичасан-а? Мен бир йилда бир ҳўпласам кифоя!

— Сен билан менинг орамизда осмон билан ерча фарқ бор, Йигитча! Ҳали ёшсан, билмайсан. Ёшсан, пишарсан, пишганингдан шишарсан.

— Нимани айтяпсан?

— Эсингдами, бундан тўқсон саккиз йилу уч ой аввал ўша — сен ҳозир ишлаётган цехда мен ишлардим. Тинчгина ишлаб юрувдим, кейин сен келдинг. Яп-янги, ҳали мойинг ҳам қуримаган эди. Мени четлатишди. Нега? Чунки сен энг янги темирлардан яралгансан. Сенга йилда бир ҳўплам мой кифоя. Кўп ичмайсан, юрагинг бақувват, танинг соғ. Танинг соғ бўлгандан кейин, ишлагинг келаверади, бекор қолишни ёқтирмайсан. Лекин эҳтиёт бўл, керилма! Ҳар қандай маъдан, олтин тугул ҳатто платина бўлгандаям, емирилиб бо-раверади. Яна юз йиллардан кейин сен ҳам бир шишасини бўшатадиган бўлиб қоласан. Кўрдингми, Хўжайин сендан ҳам мукамалроқ темир одам ясади. Унга умри давомида бир томчиям мой керакмас. Энди сени четлатяпти.

— Шунақами?!

— Бизга худбинлик ярашмайди. Мана, сенга менинг ҳеч қандай гаразим йўқ. Ушанда ишимни тортиб олиб, сенга беришгандан буён ёмонлик қилмадим-ку! Тўғри, анави Янги нонянгни яримта қилиб қўйди, одамгарчилиги бўлганда, сендан кецирим сўрарди, лекин начора!.. Сен худбинлик қилма.

— Мен у Янги темир-терсакнинг кунини кўрсатиб қўяман!

— Ҳай-ҳай, Йигитча, ундай қилакўрма! Тўғри, Янгини бир уришда пачоқлаб ташлайсан. Гап бунда эмас.

Уч олиш темир одамлар Уставига тўғри келмайди, ма-на, гап нимада! Хўжайин оёғингни ерга теккизмай, утилга топшириб юборади.

— Тупурдим, ўша Уставга! Уставгаям, уни ўйлаб топганларгаям! Мен бошқача роботман! Ўзгача ашёдан яратилганман. Мендан кўра мукамалроқ робот бўлиши мумкин эмас. Мен ҳали у Янги темир-терсакка кўрсатиб қўяман, бировнинг ишини тортиб олиш қанақа бўлишини! Ма, ол ишингни, Қария, ўзинг қилавер, мен цехимга кетдим!

— Ҳой, Йигитча! Йигитча деяпман! Тўхта!.. Ҳай, майли, билганингни қил. Ишқилиб, мен ўйлагандек иш тутсанг бўлди. Ҳи-ҳи-ҳи-и-и...

* * *

— Қария, Йигитчага нима дединг?

— Ҳеч нима, Хўжайин.

— Янги робот тўғрисида сенга гапирганмиди?

— Нимани, Хўжайин?

— Жуда муғамбир бўлиб кетяпсанми, дейман, Қария. Мен қаёқдан билай, сенга айтганини!

— Хўжайин, бундай қийнагандан кўра, утилга топшириб юборинг мени!

— Бўлди, бўлди. Бор, анови портлаб кетган Йигитча билан Янгини утилга обчиқиб ташла. Цехниям ўзинг тиклайсан...

«Энди Хўжайинга қанча эркалик қилсам, кўтаради. Оғзимга нима келса, қайтармай гапиравераман, ишсиз қолишни хаёлимга ҳам келтирмайман, энди бу ҳақда гап-сўз бўлиши мумкин эмас.

Ҳа, нодон Йигитча-я! Одамлар орасида менчалик кўп яшасанг, «тил» нимаю «дил» нималигини билиб олардинг-а! Ёшсан, пишарсан... Пишмасингдан утилга кетдинг. Хаҳ-ҳа-ҳа-а-а!..»

КАШФИЁТ

Уни букдилар. Нола қилмай тўғриланиб олди. Яна букдилар. Зўр бериб ўз ҳолига қайтди. Энди уни шартта синдириб ташламоқчи бўлдилар. «О-оҳ!» деди ичида оғриқнинг зўридан. Букландию синмади, бели қисирлаб, кўзларидан ўт чақнаб кетди. Унинг ўжар феълини билардилар. Шу аҳволда қолдирсалар борми, чайир гавдасини бир зумда тўғрилаб олади. Фақат тўғриланибгина қолмай, ўзларини уриб йиқитиши ҳам турган гап. Бу сафар уни кишанлаб, ахлатхонага элтиб ташладилар.

У энди кўздан йироқ. Базми жамшид авжида.

У синмайди, ўтда ёнмайди, сувда чўкмайди, чирийдиган касали ҳам йўқ. Қирқ кунми, қирқ йилми ўтгач, барибир, ўзини кўрсатади.

Қанча қорлар ёғди, қанча ёмғир қуйди, сувлар оқиб ўтди. Ахлат остида ётиб ҳам унинг туси ўзгармади, кишанлар эса, занг босиб чириди, майда-чуйда ҳашаротларга ем бўлди, ниҳоят, кунлардан бир кун қумурсқанинг тишларига дош беролмай қирс этиб синди. У худди шуни кутиб ётган эди, дик этиб чиқиб олди. Бор кучи билан кишанларни улоқтирди. Гавдасини ростлаб кўрган эди, бели зирқираб кетди. Секингина ўз ошёнига қайтиб даволанди. Асоратда юрган кезлари қанчадан-қанча бегуноҳларнинг боши кесилиб кетган экан, юм-юм кўз ёш тўкди, ғзаби туғён урди, кўзларидан ўт чақнаб, бўлажак жангга отланди. Кундан-кун кучга

кириб асл ҳолига қайта бошлади. Қомати яна алифдек, чайир гавдаси ҳавас қилгудек бўлганида у айш-ишрат қилаётган ғанимлари устига девдек ташланди. Тўс-тўполон, дод-вой, бақириқ-чақириқ!

— Ушланглар!

— Теп!

— Ур, ҳақ...

— Отини айтма! Оти йўқ унинг! Маҳкамроқ! Ҳа, баракалла, боғланглар!

— Энди нима қиламиз?

— Улдириш керак!

— Қалланг ишлайдими? Улмас жоду-ку, у!

— Чаплаш керак!

— Баракалла. Афт-башарасини шундай чаплангки, туққан онасиям танимай қолсин.

— Чаплашдан олдин мана бундай қилсак-чи?

— Қандай?

— Мана... Нариги учидан ушла-чи, мана бундай. Букла.

— Оббо, неча марта буклаганмиз, барибир тўғри-ланиб олади-ку.

— Букла! Айтганни қил! Бир нарсаси борки, айтяпти. Ҳа, баракалла!

Қўплашиб уни яна букдилар. Чайир гавда бир оз эгилиб, камалак ҳолига келди холос. Алиф қоматнинг боши ва оёғига, белига ёпишиб ҳар тарафга тортдилар. У ҳар қанча эгилгани билан букланмади, бирон ерига тах тушмади. Бир ҳамла билан унинг боши ва оёғини бир-бирига келтирдилар.

— Шундай ушлаб тур!

У умрида биринчи марта инграб юборди. Худди шу пайт умрида биринчи марта хайрихоҳ овоз эшитди:

— Бунчалик қилманглар.

— Ие! Шунақами, ҳали?!

— Ҳов, сен кимни ҳимоя қиляпсан?

— Ур, сотқинни! Ҳа, баракалла!

— Ур!

— Йўқ, йўқ! Мен... фақат... а-а-ах...:

Иқилди. Қайтиб турмади. Сўнди хайрихоҳ овоз..
Уни ўша аҳволда ушлаб турибдилар.

— Энди нима қилмоқчисан?

— Қараб тур, нима қилишимни! Мана... бундай...
бундай...

— Ўббў, сен-эй!

— Балосан!

— Қойил!

— Баракалла!

Унинг боши ва оёқларини ғажиб-ғажиб мажақладилар ва бир-бирига чандиб боғладилар. Ҳалқа ҳолига келган гавдани ташлаб юборганларида у ҳушидан кетган, ташқи қиёфасидан ўзи беҳабар эди. Ганимлар ҳам дунёда энг биринчи гилдирак кашф этишганидан ўзлари беҳабар.

— Мана бу бошқа гап! Баракалла! Давом этаверинглар!

Базм, тантана!

У умрбод шу аҳволда қолди. Ғажиб ва чандиб боғланган учлар ўсиб, битиб кетди. У қаддини ростлаб ололмаган бўлса-да, тупроққа қўшилиб ётмади. Инсониятни тараққиёт чўққиларига элтаётган йўлида учраган ганимларини эзиб-янчиб бормоқда.

МУСТАҲКАМЛИК ЧЕГАРАСИ

Бу ибора одамга ҳам тегишли...

Пўлатдан ишланган таёқчанинг икки учини қўзғалмас қилиб ўрнатинг-да, ўртасига болға билан уринг. Кучнинг миқдорига қараб (уни килограмм билан ўлчашади) у салгина ё кўпроқ эгилади, ё... Пўлатнинг таркиби, таёқчанинг шакли ҳам ўз таъсирини ўтказди. Барибир, куч маълум чегарага етганда таёқча пўлатдан ишланганига қарамай, «қирс» этиб кетади. Мустаҳкамлик чегараси — фалон кило куч!

Чегара чўян таёқчада камроқ, ёғочда эса, анча паст.

Одамда-чи? Унинг мустаҳкамлик чегараси неча кило ё..? Одам учун болға ўрнига «сўз» кифоя. Унинг кучи нима билан ўлчанади? Тарозиси кўп, лекин ҳаммасининг ниҳояси бор — «ҲАЁТ».

Бир бошга бирваракайига тушаётган сўзларнинг кучи маълум меъёрга етганда аъзойи баданнинг нимасидир «қирс» этиб кетиши муқаррар. Мустаҳкамлик чегараси!

Афсуски, гоҳида шахсий манфаатларимиз қалқонига яшириниб, бировни ана шу чегарага тақаб қўйганимизни билмай қоламиз.

КИМ ОДАМ?

Баҳор. Замину осмон гулга бурканган. Шаррос қуйган ёмғирдан сўнг чарақлаб чиққан офтобнинг нузли қўллари гуллар баргини меҳр билан силайди. Ҳар дамни ғанимат билиб она-бола гулларни парвариш қилиш-япти. Она ўз ишини пухта билади, парвариш маромига етган-етмаганини бехато аниқлайди. Бола эса бу ишга эндигина қўл урган. Бунинг устига уни теварак-атрофдаги нарсалар чалғитгани-чалғитган. Кўзга ҳамма нарса ғалати кўринганидан онасига бетўхтов савол беради:

--- Ойи, «одам» дегани нима?

— Одам табиатдаги ақлли мавжудот. Сен билан мен — одаммиз.

— «Ақлли мавжудот» нима?

— Ҳамма жониворлар — мавжудот. Сен ҳам, мен ҳам. Ҳов, чакалакзорда писиб ётган тўртоёқли, дарахтда ўрмалаб кетаётган саккизоёқли ёки бўлмасам... ана, пастга қарагин, кўрдингми? Ўша ҳам мавжудот. Бесўнақай бошини қара, қандай кўтариб юради-я? Фақат сен, мен яна бизга ўхшаганларнинг барчаси — ўртоқларинг, қўни-қўшнилари миз, қариндошларимиз ҳаммаси ақлли мавжудот миз! Чакалакзорда ётгани йўлбарс, ўрмалаб кетаётгани ўргимчак, пастда қимир этмай тургани, номи қурсин, айтмай қўя қолай — энг бераҳм мавжудот. Бераҳмлиқда унинг олдига тушадигани йўқ...

Ким ақл билан иш юритса, бир-бировини дарров тушуниб олса, ўша ақлли мавжудот, онгли мавжудот. Мана, сен, мен... Ақл танамизнинг ҳаммаёғида, ҳар бир туқимизгача сингиб кетган. Ҳаммамиз баб-баравар меҳнат қиламиз, топганимизни баҳам кўрамиз, ҳеч бир мавжудотга зиёнимиз тегмайди. Тушунапсанми? Бошқа мавжудотлар ҳам ўзича қандайдир товушлар чиқариб гаплашади. Эҳтимол, ўзини дунёда энг ақлли мавжудот деб билади, аммо уларни ақлли деб бўлмайди, чунки улар бир-бирига зиён етказди. Анави пастда кимир этмай турганининг дастидан дод демаган мавжудот йўқ.

— «Зиён» нима?

— Бу гулга энди тегма, бошқасига қара, ёнидагига. Ҳа, ўшанга. Зиён, бу — бировга ёмонлик қилиш. Йўлбарс кийикни пойлаб ётади-да, тап этиб босади, кучли тирноқлари билан тилка-пора қилади, ейди. Ургимчак ҳаммаёққа тўрини ёйиб, ўзи бир чеккада кутиб туради. Тўрга ўралашиб қолган мавжудотнинг қонини сўради. Мана шуларни зиён деймиз. Ҳатто гулларни, ўт-ўланларни, дарахт барглари юлиб ташлаш, қуритиш ҳам зиён ҳисобланади. Одам ҳеч нарсага зиён етказмайди, фақат гул ўстиради. Оламдаги ҳаммаҳамма гуллар биз туфайли гуркирайди, мева қилади. Мевасини эса барча мавжудотлар ейди. Энг кўп анавинга тегади.

Онанинг пастда тошдек қотиб турган мавжудотни ёмонлаб гапиравериши болани зериктирди. Бола-да, бир нарсага узоқ вақт эътиборини жалб қилиб туролмайди.

— Ҳув ану гулни ҳидлагим келяпти, жуда чиройли экан.

— Йўқ, йўқ, борма! Чиройли бўлгани билан заҳарли, сени касал қилиб қўяди.

— Нега заҳар?

— Анавининг қўлидан келган иш-да!

— Нега уни ёмон кўраверасиз? Қарак., қимирламай турибди-ку.

— Бари бир, зиён етказмаслигига ишониб бўлмайди. Ишқилиб, бир балони бошламасайди. Манави гул ҳам заҳарланибди, тега кўрма! Табиатда шундай нодон махлуқлар борлигига ҳайронман. Ана, қимирляпти! Ҳозир заҳар сочади! Қоч!

Она-бола асалари қийғос гуллаган дарахтни тарк этди. Пастда турган икки оёқли мавжудот бошидаги каттакон қалпоғини ечиб, асаларилар тушунмайдиган тилда:

— Ур-р-р-а! Асалари тилини ўқийдиган асбоб яратдим,— дея ҳайвонлар мудраб ётган катаклар ёнидан югуриб, ўтиб кетди.

* * *

Одам ҳайрон: ким одам? Унинг ўзими ё асалариларми? Қим ақлли мавжудот? Одамми ё асалари? Барча жонли мавжудот ўзини ақлли, деб ўйлагани учун Одам ҳисоблармикин? Ундай бўлса, Ақл деганимиз Ҳаёт отли неъматнинг ўзи эмасмикин?

У яна бирпас хаёлга чўмиб турди-да, мийиғида кулиб: «Наҳотки, ҳозир ҳам гулларни заҳарлаётган бўлсак?» деб, бошига қалпоғини кийди ва яна боғ томонга йўл олди.

ИЛОН

Одам ўзининг одамлигини биладню кимлигини билмайди...

У қоқ пешин чоғи, кун қизиғида қаро терга ботиб бораркан, тупроқ йўл устида чўзилиб ётган илонга кўзи тушди. Улган илон шунақа кўринади, бу эса тирик, қоқ ўртасидан мажақланганидан судралишга мадори етмаётган экан.

У табиатан юмшоқкўнгил одам эди, офтоб тифидан ўзи қийналиб кетгани учун шу бир жониворга ичи ачиди, ёрдам бергиси келди. Илонларни кўп кўравериб, қандай муомала қилишни ўрганиб кетган, чаққонлик билан бўйнидан ушлаб олди. Илон бир-икки тўлғондию кўп қаршилиқ кўрсатмади, тақдирга тан бергандек жим қолди. У уйига келди-да, кунга тескари томондан чуқурча кавлаб, ичига илонни авайлаб туширди, ёнига бир қошиқча сут солинган ликопча қўйди. Кунботардан олдинроқ келиб қараса, илоннинг мажақланган бели ликопча устига тўғри келиб қолибди, сутдан эса асар йўқ эди. Яна сут қўйди.

Эрталаб илон анча тетикланиб қолган белидан пастини яхши қимирлата олмаса-да юқориси сопа-соғ илонлардек чайқалар эди. «Ҳа, жонивор,— деди у чуқурча тепасига келиб,— яна бир кун меҳмон бўлгин-да, кейин бошинг оққан томонга кетавер». Шу куни илон тухум ҳам еди.

Иккинчи тонгни илон чуқурча тепасида қарши олди,

буни кўрган мезбон хурсанд: «Энди ўз йўлингни топиб кетавер, жонивор!» деб тирикчилигига йўл олди. Кунни ўтказиб, уйга қайтиб келса, илон остонада кулча бўлиб ётибди, жароҳатланган жойи тузалиб кетибди. Илон ўз халоскорини таниб, ётган жойида биланглади, гўё унга салом бериб, қаршилаётгандек эди. «Э, жонивор, сенга шу уй ёқиб қолибди-да!— деди У.— Ёлғизлигимни билибсан-да? Майли, юравер, аммо бир кунмас-бир кун илонлигинга бормасанг бўлгани!»

У гапирган сари илон чиройли чайқалар, табиат тилсиз жониворларга ҳам муайян мазмунга хос хатти-ҳаракатлар инъом этганини намоиш қиларди. «Тушундим, тушундим!— деди У кулиб.— Сенинг бу ўйининг жуда беозор кўриняпти, демакки, мендан миннатдорсан, дўст бўлмоқчисан. Шундайми?»

У ҳайдамади, илон кетмади. Халоскорининг майлини сезган илон қоронғи туша бошлаганда остонадан ўрмалаб уйга кирди. У, тунда қўйнига илон кириб ётиши мумкинлигини ўйладию сесканганидан аъзойи бадани жимирлаб, туклари тиканак бўлиб кетди. «Йўқ, йўқ! Бунақаси кетмайди!— деди баланд овоз билан.— Мен бунга рози эмасман!» Илонни уринтирмай қўлига олди-да, остонадан ташқарига чиқариб қўйди, бурчакка бир тутам хашак тўшаб, шу билан илонга тунайдиган жой тайёрлаб берганини уқдиргандек бўлди. Ўзи эшик-деразаларини маҳкам беркитмагунча тинчий олмади. «Қаёқданам шу илонни даволадим? Бошимга бало ортириб олибман. Қўнгилчанлигим бошимга етмаса эди!» деб ўзини ўзи койиди. Икки тун унинг уйқусида ҳаловат бўлмади, учинчи кун барвақт турди-да, айвон тўсинига осилиб ётган илонни аста қўлига олди ва уйдан узоқроқ томонга қараб йўл олди.

Йўл-йўлакай илон Унинг қўлида турли ўйинлар кўрсатиб борди. Гоҳ кафтига кулча бўлиб жойлашади-да, бошини тикка тутиб, қип-қизил айри тилини чиқариб ликиллатади, гоҳ билакларига чирмашиб олиб, майин-

майин силайди. «Ажабо! Илон шунчалик майин бўларканми-а?— дейди У ўзича.— Одамнинг эти роҳат қилади-я! Тиканнинг хушбўй ҳиди бўлганидек, бу совуқ ва заҳарли мавжудотнинг ёқимли хислати ҳам бор экан-да? Ёки фақат менга миннатдорлиги туфайли шундай қиялптимикан?»

У жар ёқасига келди-да, илонни ўтлар орасига қўйиб, ўзи уйи томонга тез-тез юриб кетди. Илон муздек ўтларга суркалиб-суркалиб ўрмалади...

Кечқурун, у хизматдан қайтиб келса, остонада, ўша илон яна кулча бўлиб ётибди. «Демак, илон ҳам итдек вафодор бўлар экан, адаштираман ҳам топиб келибди-я!— Илонни қўлига олди.— Бўпти! Нимаям дердим, ажралмас дўст бўларканмиз-да!» Илон эрталабкидек, билакка чирмашиб, ёқимли сийпаланди: «Во-ажабо!»

У ҳаммаёқни тақа-тақ беркитиб, осойишта ухлашга кўникди. Тонгда илонига емиш беради, кечки пайт яна топган-тутганлари билан сийлайди. Кунлар кетидан кунлар ўтиб, улар бир-бирига шунчалик ўрганиб кетишдики, бирпас кўришишмаса соғиниб қоладиган бўлишди. У илонни эркалайди, илон эса билакка, сўнг бўйинга чирмашиб ўйинлар кўрсатади. У илон билан дўстлашиб олганини одамлар олдида намойиш қилиб, ҳаммани қойил қолдиради. Баъзиларнинг: «Қўй, бу ишинг яхшилик билан тугамайди, илон бари бир илонлигини қилади», дейишганига парво қилмади, аксинча, илонга янаям меҳри товланаверди. Бу ҳам камлик қилганидек, илонга уйга киришига рухсат берди! Энди у ётишдан олдин тирқишларни беркитмайдиган бўлди. Илон каравотнинг суянчигига чирмашиб олади, у бемалол ухлайверади. Бир куни уйғониб қараса, илон кўрпа устида кулча бўлиб ётибди.

Бу дўстлик шунчаликка бориб етдики, унинг назарида илон илон эмасу гўё одам эди! Ўзи эса, одамлардан йироқлашган сари илон каби совуқлашиб кетаётганидан беҳабар эди. Илгари одамларга унча-мунча аралашиб юрарди, энди фақат уйим-жойим дейди, илоним

дейди, яхши-яхши емишлар топиб келишни ўйлайди фақат.

Илон жуда вафодор чиқиб қолди, бошқа илонларни уйга яқин келтирмади, ўзи ҳам уларга қўшилиб кетмади, фақат меҳрибонлик қилган, даволаган ва боқиб турган халоскорини, хўжасини деди. Кечалари унинг қўйнига кириб, барча илоний маҳоратини ишга солди, эркалади. Иккови шу кўйи тонггача ухлаб қолишарди гоҳо.

У ҳаётдан мамнун эди. Одамлардан йироқ бўлса бўлар, уйда эрмаги бор-ку, яна нима керак унга?

Ойлар, йиллар ўтди, янги — эски бўлди, ёш — қариди, соғ — дардга чалинди, куч — қирқилди, кимнингдир ҳаёти таназзулга юз тутди.

У энди илгариги одам эмас, бир кун соғ бўлса, икки кун кўрпа-тўшакда. Илон эса пўст ташлаб, янгилашиб турганидан қариётгани ҳам билинмайди, аммо хатти-ҳаракатлари илгаригидек эмас, суйкалишлар, эркаланиш, эркалашлар совиб қолган, тупроқ йўлда чўзилиб ётгани элас-элас тушдек бўлиб қолган эди.

Шундай кунларнинг бирида У узоқроқ ётиб, илон озуқасиз қолди. Қани энди, илон ўз таомини топиб келолса! Йўқ, бир вақтлар бунинг уддасидан чиқсаям, ҳозир чиқолмайди, халоскорининг қўлига ўрганиб қолган. Нега У чалажон бўлиб ётибди? Турса-чи, емиш топиб келақолса-чи! Илон уни уйғотишга уннаб, қўлига чирмашди, тортиди. Бўлмади. Кўкрак-бўйинларини сийпалади, у бўлса пишиллаб нафас оладию қимирламайди. Илон эса жуда очикқан, егулик бир нима қидиради, ингичка тилини чиқариб унинг терлаб кетган баданига теккизди, қандайдир маза бор эди. Дарров сезди, лекин таом керак, таом! Бирор емиш бўлганида оғзини мана бундай ёпардию секин-аста ютарди. Шу тобда илоннинг тиши унинг бўйнига ботиб кетди, оғзига қандайдир суюқлик тушди. Ёқмади. Халоскоридан жавоб бўлавермагач, илон ташқарига ўрмалади, сўрига чирмашиб

етди, зора хўжаси тонгдаги одати бўйича емиш олиб келса?

Тонгда халоскоридан дарак бўлмади, илон уйга кириб қараса у илгаригидек ётар, энди пишиллаши ҳам тўхтаган эди. Оч қорин илонни тинч қўймади, яқин-атрофдан егулик ҳеч нарса тополмаганидан кейин судрала-судрала узоқларга кетиб қолди...

Илон ўзининг жониворлигини билардию, аммо илонлигини билмас эди.

ФИДОЙИЛАР

(Қисса)

Галактикадаги катта-кичик қуёшларнинг умумий сони юз эллик миллиарддан кўпроқ. Шулардан биттаси, миттигинаси Ерда Ҳаёт аталмиш неъмат яратиб, турли-туман жонзотларга умр ҳадыя этаётган, улар учун тиним билмай ўз қўрини сарфлаётган энг меҳнаткаши — Қуёш. Уни Галактикадаги бошқа қуёшлардан фарқ қилиш учун ҳар хил ном билан аташади. Қаердадир Шамс дейишса, бошқа бир ерларда Офтоб дейишади. У «оға-ини»ларидан шунчалар олисда жойлашганки, улар орасидаги масофа ҳатто тасаввурга сиймайди. Энг яқини — Центавр. Ердан узатилган нур, агар йўл-йўлакай сўниб қолмаса, унга тўрт йилдан ортиқроқ муддатда етиб боради.

Агар Қуёш бамисоли бир муштдек копток бўлса Центаврга қадар масофани икки минг километр, жудаям чўзинчоқ тухумни эслатувчи Галактиканинг энг Кичик томонини эса олтмиш миллион километр, деб фараз қилишга тўғри келарди. Ҳа, шу масофани умуман тасаввур қилиш мумкин бўлса!..

Миллиардлаб қуёшни ва яна беҳисоб сайёраларни тўплаб битта Галактика яратган Табиат: «Фарзандларимиз биздан кейин жой таллашиб, бир-бири билан жиққамушт бўлмасин, бу Борлиқнинг бағри кенг, ҳар бирига каттароқ-каттароқ жой ажратиб берайлик», деб қайғурган меҳрибон ота-онага ўхшаб кетади. Қуёшлар орасидаги масофанинг ўта олислиги шундан бўлса ажаб

эмас. Бундай ўлчамлар ичида Ер шари кўзга кўринмас бир нуқтага айланади, ундан учган баҳайбат юлдузкезар эса йўқликка риҳлат қилгандек туюлади.

У ғойиб бўлиб кетганим, ўзга бир кўрниш кашф этганим йўқ. Бу улкан юлдузкезар олти кишидан иборат экипажни ҳамда табиат мавжудотларидан иборат кичкина бир жонли дунёни нур тезлигига яқин шиддат билан ўзга оламларга олиб учяпти. Муддао — ҳаёт учун яроқли яна бир макон топишдир. Мар назариясига кўра, ҳар қандай Қуёш теварагидаги сайёраларда, албатта шундай макон бор.

Учиш йўли олдиндан аниқ ҳисобланиб, ҳар қандай эҳтимолликнинг чораси белгилаб қўйилган. Аммо коинот тасодифларга тўла. Унинг инсон етти ухлаб тушида кўрмаган ҳунарлари бор: игна учидек тешикдан борлиқни сўриб тортадиган бўшлиқ, зулмат; Ер тарихида ҳеч қачон учрамаган совуқлик, ҳар қандай тўсиқни писанд қилмайдиган нурлар; кема ичидаги биқиклик, тутқунлик, фазовий зерикш; хуллас, турганбитгани одамзотга ёт шароитлар!..

Экипаж олти кишидан иборат. Бил билан Таб.—биолог, бири ўсимликларни, иккинчиси эса жонзотларни кузатади. Ошпазлик билан врачлик вазифалари донишманд Миннинг зиммасида. Астрофизик Абду эса командир Норнинг ягона ёрдамчиси — штурман. Ян — ўзга сайёраларга етиб борилганда геологлик қилади, ҳозирча коинот узра учиб боришаркан, у асосий бортинженер.

Бу йигирма иккинчи аср вакиллари саломатликда бенуқсон, кучли, чаққон, илмда тенги йўқ, ақл-заковатда замонанинг барча донишмандлари ҳавас қилгулик йигитлар. Агар улар орасидан битта «ола»си чиқса — ҳамма режа барбод, ҳамма ўлимга маҳкум бўлади. Шу боис сафарга иложи борича, ёшликдан бир-бирларига ўзаро қадрдонлар олинган; улар ташқи дунёдан буткул узиб қўйилган, ҳатто осмоннинг бир парчасиям кўрин-

майдиган каталакда йиллаб ўтириб чиқишган кезлари бир неча бор танг вазиятлар рўй берди, аммо ҳар гал тангликни оқилона бартараф қилишди. Натижада экипаж аъзолари бир-бирини янаям сўзсиз тушунадиган, битта ишора ё кўз қараши билан дилдаги гапни уқиб оладиган даражага етишди.

Учишнинг дастлабки ойларидаёқ кемадаги сичқонлар бирин-кетин қирила бошлади. Иккита мушук бир амаллаб шаронтга мослашгач, кун сайин семираверди. Биолог Табнинг фикри-зикри улардан насл олишга қаратилган. Сичқонларни эсон-омон Центаврга етказиб боришдан умид йўқ: ишқилиб, мушуклар кўпайсину Центавр сайёраси ҳавосидан нафас олсин. Уёғи нима бўлса бўлар.

Кунлардан бир кун мушуклар даҳшат билан бигиллаб қолишди. Таб югуриб бориб қараса, нар мушукнинг кекирдаги узиб ташланган, ўпкасидан жонҳоври чиқаётган ҳаво қонни ҳар томонга пуфлаб ташляпти. Ҳайратдан донг қотган фазогирлар Табга савол назари билан қарашди. У эса аламноқ қўл силтаб қўя қолди.

Шу воқеадан кейин кўп ўтмай мода мушукнинг қорни осила бошлаганда, «сир» очилгандек бўлди.

— Қоинот шаронти мушук зоти учун шунини тақозо қилган,— деб хулоса чиқарди биолог.— Бўлажак насл ҳал қилувчи роль ўйнаган. Бунинг учун табиатнинг ўзи турли йўллардан бирини танлаган бўлиши керак: ё урғочи мушукни жисмонан кучли қилиб ўстирган, ё эркагининг миясига қисматдан бўйин товламаслик ихтиёрини инстинкт тарзида «ёзиб» қўйган, ёинки қўшилиб бўлгандан эркаги ғафлатда қолган-у, урғочиси уни бир ёқлик қилган. Қуёш теварагида мушуклар зотида бундай ҳодиса кузатилмаган. Ҳозирги шаронт ўзгача, учиш узоққа чўзилади, озиқ-овқат, сув, ҳаво танқисли-

гига йўлиқиш эҳтимол бўлажак насл учун иккита жигилдондан биттасини маъқул кўриб, иккинчисини ўлимга маҳкум этган. Мен ана шу тахминни текшириб кўришим керак.

Ҳамманинг бутун диққат-эътибори биттаю битта мушукка қаратилди. Таб эса тобора парваришни кучайтирди. Ниҳоят, урғочи мушук ой-куни етиб, тўртта соғлом мушукча туғди. Барчанинг қувончи чексиз. Битта эмас, иккита эмас — тўртта-я! Яна қаерда — олис коинот бағрида. Фазогирлар бир-бир қўл сиқишиб, Табни қизғин табриклашди.

— Дастлабки натижа чакки эмас, дўстим!— дея Нор унинг кифтига енгилгина қоқиб, ўсмоқчилаб сўради.— Лекин... буёғи нима бўлади?

— Йўли осон,— деди Таб кулиб.— Ташвиш чекниш шарт эмас.

Самовий зерикиш — дилтанглик хавфи туғилаётган бир пайтда, тўртта мурғак жониворнинг пайдо бўлиши, ҳар қалай, қувончли ҳодиса эди, эҳтиёж туғилса яна кўпайтиришади. Жониворларнинг ҳали кўп фойдаси тегади. Айниқса, коинотнинг тирик жонга таъсирини ўрганиш борасида. Қолаверса, Центавр сайёраларига қўнганда, унинг ҳавосини синаб кўриш чоғида мушукчалар янаям асқотади. Ҳар қанча асбоб-ускунаю лабораториялар асло мушукчаларнинг ўрнини босолмайди.

Ҳа, Табнинг мушукчалари фазогирларнинг мушуктини осон қилиши муқаррар.

✱ * *

Кема старт олгандан буён орадан уч йил ўтганда, жуда олисда, юлдузлар майдалашиб, зичлашиб ётган тарафда қандайдир бир булутсимон қатлам нурланиб кўринди. У гоҳ оппоқ, гоҳ кўкимтир ёғду сочмоқда эди. Унинг на боши, на охири ва на маркази кўринади.

— Туман,— деди командир.
— Харитада йўқ,— деди штурман Абду.
— Ҳеч қандай радиотўлқин тарқатмаяпти,— деб хабар берди Ян.— Лекин радиоактив нурланиш жуда кучли.

— Масофа — эллик-олтмиш кунлик йўл,— деб чамалади Абду.

— Зонд юборамиз,— деди командир.

Унинг бу таклифи ҳаммага маъқул тушди.

Туманга қарата махсус нур юборилди. У кемага қайтмай булутсимон қатлам ичида йўқолиб кетди. Демак, туман ичида қаттиқ жисм йўқ... Энди нима қилиш керак? Юлдузкезар албатта туманни ёриб ўтиши керак; йўналишни ўзгартириш — хавфли: адашиб қолиш мумкин. Агар туман ғайримодда бўлса — ҳамма... ҳаммаси асфаласофилингга кетади!

* * *

Кема яқинлашган сари, туман Галактика ичини тобора эгаллаб, кенгайиб бораётгандек эди. Унинг бошланиш қисмига, Абду айтганидек, эллик беш коинот суткасида етиб боришди. Атроф-теварак булут, туман. Секин-аста коинотнинг зимистонлиги йўқола бошлаб, юлдузлар, самовий жисмлар хиралаша-хиралаша, ахирри кўринмай қолди. Фазогирлар скафандрларини кийишиб ўз жойларида сергак туришибди. Туман таркибини аниқлаб берадиган асбоблар ёнида Ян, бошқариш пультада Нор билан Абду. Кема ҳамон нур тезлигида «булут» қаърига шўнғиб боряпти. Туйнук-тирқишлар берк бўлишига қарамай, совуқ нур кема ичкарасига кийиб ҳаммаёқни ёритиб юборди. Таб аллақачон жониворлар қафасини беркитиб ташлаган эди. Бил эса, шу тобда гулхонада жонсарак куймаланмоқда эди. Мин озиқ-овқат, дори-дармон, сув запасларини магнит майдони билан муҳофаза қилишга уринарди.

Тўс-тўполонда Билнинг кўзлари кема деворига ёпиштирилган суратга тушди. Бирдан расмга жон киргандек даҳшатли тус олиб, кўздан ғойиб бўлди. Таажжуб, деворлар ҳам аллақаёққа йўқолди...

— Антимодда!— деб қичқириб юборди Бил.— Тамом...

— Қўрқманг!— деди Мин ғайритабиий бир босиқлик билан.— Ҳаммаси жойида.

— Совуқ!— деди Бил, беихтиёр бақирворганидан хижолат чекиб.— Ҳеч нарса кўринмаяпти!

— Мен ҳам совқотдим,— деди кимдир.

— Маҳкам туринглар!— деди командир қичқириб.— Маҳкам!..

Бирдан кема кескин силтанди, фазогирлар қалқиб кетишди. Тезликнинг вазнсизлик шароитида ўзгариши кемани ўз йўналишидан оғдириб юборди. Улар билишадди: командир ноилжликдан шундай қилди, бошқа иложи қолмаган эди.

Ҳамон юлдузкезар энг юқори тезликда учиб бормоқда. Теварак-атроф сутдек ойдин; кема ичида на туман бор, на булут... Ногаҳон, туман оралаб қора кўланка пайдо бўлди, шакли тутун каби беқарор, лекин боши бор. Бил аниқ кўрди, афти ангори девордаги расмнинг худди ўзи! Ана, у, Бил томонга силжиб келаяпти.

Бил жонҳолатда кўланкани ўзидан ҳайдаётиб, қўлини қаттиқ бир нарсага уриб олди. Қизиқ, «кўланка» келиб урилганда, Бил ҳеч қандай зарб сезмади, аммо скафандр ичида бўлишига қарамай, юзига одам нафаси теккандек бўлди.

Қора кўланка кўздан ғойиб бўлиши билан атрофда буюмлар аниқ-тиниқ кўрина бошлади: кема деворлари, одам расми... ҳаммаси ўз жойида турарди. Тагин бир оздан сўнг, ҳаммаёқ одатий тус олди. Коинотни синчиклаб кузатишаркан, туман сийраклашиб, юлдузлар

милтиллай бошлаганини кўришди. Ҳайрият! Хавфли минтақа ортда қолиб кетди.

Фазоргирлар скафандрларини бирин-бирин еча бошладилар.

— Ие! Сенга нима бўлди?

— Ўзингга қара, ўзинг-чи?!

Таб билан Бил бир-бирига тикилганча, ҳайрон бўлиб қолишди: икковининг сочи, соқол-мўйлови, киприклару кўз қорачиқларигача ажабтовур кўкимтир кулранг эди. Беихтиёр икковиям юзларини сийпалаб қўйдди.

— Кетдими?— деб сўради Таб.

— Йўқ,— деди Бил.— Меники-чи?

— Ойна қани? Ҳой, ойна беринглар!

— Хотиржам бўлинглар,— деди Мин уларга яқинлашиб.— Ҳаммамиз бир хил самовий мавжудот бўлдик. Мана, менга қаранг, ана Абду, Нор, Ян.

Ҳамманинг сочи, соқоли, кўзлари кулранг тусда товланарди. Қизик, бу не ҳол?! Бояги ерликлар энди йўқ, қандайдир ўзга олаёт вакиллари уларни ҳайдаб чиқариб, ўринларини эгаллаб олгандек эди.

Нор скафандрини йиғиштираётди:

— Сен нега бақариб юбординг?— деб сўради Билдан.

— Қоп-қора кўланкани кўрмадингларми?— деди Бил.

— Йўқ,— деди Нор, сўнг бошқаларга қаради.— Сизлар-чи?

— Ҳамма буюмлар менга туман ичида кўланкадек бўлиб кўринди,— деди Мин.

— Бошим бормиди?— деди Бил шошиб.

— Воҳ-ҳа-ҳа-а!..— Бараварига кулиб юборишди атрофдагилар.

— Бўлди, бўлди!— деди Нор.— Бунақа туманда ҳар балоям кўриниши мумкин.

Бил қўрқоқ эмаслигини, кўланкани аниқ кўрганини

батафсил тушунтирмоқчи бўлди-ю, лекин индамай қўя қолди.

Фазогирларнинг соғлиғи масаласи биринчи ўринга чиқиб қолган шу пайтда «бошқўмондон»лик ўз-ўзидан Мин қўлига ўтди. Ҳамма итоаткорлик билан билагини қон текширадиган машина туйнугига суқиб, Миннинг кўрсатмаларини бажонидил бажаришди.

— Қўрқманглар, ҳечқиси йўқ,— деб қўярди Мин уларни кўриқдан ўтказаётиб.— Бир ўлимдан қолдик. Туман антимодда бўлганида кемамиз йўқ эди деяверинг. Шунисига хурсанд бўлаверинглар.

Кўриқдан ўтгач, Нор билан Абду бошқарув бўлимига кирди, вақтни беҳуда кетказмасдан, кемани ўз ичига тушириш керак эди. Кема ўз йўналишини қанчалик ўзгартирганини Нор машина ёрдамида ҳисоблашга киришди, Абду эса асбоб-ускуналарни бир-бир қараб чиқа бошлади.

— Туманда ҳеч қандай намлик йўқ,— деб ҳисобот берди Абду командирга.— Қизиқ, намуна ҳам сақла-ниб қолмаган-а?

Шу пайт қўшни хонадан Билнинг ҳаяжонли овози эшитилди:

— Қаранглар! Буёққа, йигитлар!..

Ҳамма ҳовлиқиб ўша томонга югурди.

— Мўъжиза! Мўъжиза!— дерди хлорелла ванна-тепасида турган Бил. Юлдузкезарни тоза кислород билан таъминлаб турадиган ғаройиб ўсимлик оширилган хамирдек ваннадан тошиб турарди.

— Туманнинг иши!

— Нафас олиш шунақаям енгилки!— деди Мин эн-тикиб нафас оларкан.— Энди кислород мўл бўлади. Айтдим-ку, қўрқинчли ери йўқ, деб. Қани, бошқа ёқ-ларниям текшириб кўрайлик-чи, яна қандай ўзгариш-лар бор экан?

Ўзгаришнинг энг каттаси бошқариш пультада экан-лиги ҳозирча ҳеч кимнинг хаёлига келмасди.

Мин ҳаммани бир-бир эмлаб, дори-дармон ичиргач, кўнгли бир оз таскин топганидан сўнг, ранги ўзгариб кетган соч-соқолни қиртишлаб ташлашни буюрди.

Йигитларнинг дили ғаш. Бил ойнага қараб, ўзини таниёлмайди, Ян тутун қоплагандек кўкимтир, обкаш нухса мўйловини қашиб ўтирибди. Нор билан Абду ҳануз кема йўналишини тўғрилаш устида бош қотириш-япти. Таб шерикларига қараганда анча тетикроқ. У жингалак сочи, четлари текислаб кузалган соқолидан ажралишни истамай турибди. У кема ичида зерика бошлаганидан соч-соқолига оро берадиган бўлган эди.

Биринчи навбатда Яннинг соч-соқоли олинди, устара билан сип-силлиқ қиртишланди, кейин Билнинг боши билан юзлари йилтираб қолди. Навбат Табга келди, сўнг Мин дағал сочларию яккам-дуккам соқолидан халос бўлди.

Тўрттала тақирбош бир-биридан яйраб-мириқиб кулди. Қосмик зерикиш ва биқиқлик шароитида битта ноўрин ёки ортиқча сўз кўнгилсизликни бошлаб келиши мумкин. Соч-соқолни бирданига тап-тақир қиртишлаш ҳам биринчи бўлгани учунми, ё бениҳоя ҳазил-мутойибани қўмсаганлариданми, йигитлар эҳтиёткорликни бир оз унутган эдилар.

— Хўш, дўхтир, энди қанақа соч ўсиб чиқади?— деди Бил.

— Онадан туғилган пайтингиздаги сочни ваъда қилолмайман,— деди Мин.

Таб Билнинг тақир бошига ишора қилиб:

— Сенга барибир эмасми?— деди.

Гурра кулги кўтарилди.

— Сенинг ташвишингни қиялпман, олифта!— деди сўнг Бил қизариб.

— Раънохон танитай қолади, деб қўрқаётган бўлсанг керак?..

Бирдан Билнинг юраги жиз этди, шу баробари Раённинг ваҳимали кўзлари кўриниб кетгандек бўлди.

Центавр экипажи аъзолари сафига кириш Бил учун анча қийин кечган эди. Хатарли олис коинот сафарларининг Ердаги мавжуд қонун-қоидаларига кўра, фазогир оила қурмаган бўлиши керак. Инсоният тараққиётини муқаддас билолган фидойи фазогиргина бундай фавқулудда муҳим ва масъулиятли сафарга қабул қилиниши керак эди. Табиийки, Бил оилали бўлгани учун бот-бот аризаси рад этилаверди. Аммо, у чекинмади. Синовлар ичида ҳаммадан кўра аъло натижаларга эришиб, маълум ва машҳур мутахассисларнинг эътиборини қозонди. Ниҳоят, олий доирадагиларнинг узил-кесил рухсатини олиш учун Раённинг розилиги лозим бўлиб қолганда, у юм-юм йиғлаб, мени бева, ёлғизгина ўғлингизни етим қилиб кетаверасизми, деб оёқ тираб олди.

— Ахир, тушунсанг-чи, мен ўлимга кетаётганим йўқ-ку?!— деди Бил хотинини юпатишга уриниб.— Мени йўлдан урма. Биласан-ку, бировлардек ғингшиб юриб яшаёлмайман. Менга жабр қилма.

Раёно ноилож кўнди. Шунинг учун «Центавр» экипажи сафида оилали фазогир яккаю ягона Билнинг ўзи бўлиб қолди. Раёно узоқ тайёргарлик ва синовларнинг қийинчилигига чидади-ю, лекин парвоз яқинлашгани сари барибир талвасага туша бошлади, кундан-кун хархашаси ортиб бораверди.

— Мен... қандай чидайман?— деди у бир кун.

— Яна бошладингми?

— Тушунмайсиз-да!..

Бил тушунади. Тушунапти: «Аёлман!» демоқчи у. Бил беҳол ўтириб қолди.

— Менга шон-шуҳрат керак эмас! Сиз керак, сиз!— Раёно уни қучиб, ёшли кўзларини илтижо билан тик-

ди.— Хўп, дея қолинг, жонгинам! Қасалман, денг! Ахир... ўн уч йил-а! Қандай чидайман?!

— Ўн икки йилу олти ой.

— Барибир эмасми?!

Дунёнинг ташвишларидан беҳабар ўғилчаси ҳам уй-қусида беҳаловат ғингишиб қўйди.

Уша тун Билнинг ҳаётида энг оғир кечган тунлардан бири бўлди. Раъно юм-юм йиғлай-йиғлай, ахийри пинакка кетди. Тўғри-да, оз эмас, кўп эмас, салкам ўн уч йил-а!.. Олис сайёрага учиш режасини ишлаб чиққан мутахассисларнинг фикрича, фазогирларнинг Ерга тирик қайтиб тушишларига етарли даражада асос бор. Аммо уёқдан омон-эсон қайтишларига ким кафолат бера олади?.. Балки, шу кетганча.., бадар кетар!

Бил бедор-беором дам-бадам у хонадан бу хонага ўтаркан, нима қиларини, хотинини қандай юпатарини билмас эди. Гоҳ Раънонинг тепасига бориб, бегона аёлга қарагандек тикилиб туради, гоҳ ухлаб ётган ўғилчасини ўпиб-ўпиб қўяди. Уларни бошқа кўра олишига ишонмай, юраги эзилади. Тўшагига беқарор чўзилиб, ухламоқчи бўлади... Ухлаёлмайди.

Ниҳоят, нонуштадан сўнг Бил Раънонинг қўлларидан маҳкам ушлаб:

— Мениям тушун-да, учмасам бўлмайди!— деди.— Уйнаб-кулиб кузатиб қолгин, мени. Уғлим — зурриётим; битта бўлсаям бор. Яхшилаб тарбияла. Тўхта, гапимни тугатай. Мен учаверай, сен эса...

Раъно, алланечук таҳлика титроғида, Билнинг кўзларига термилди. Ҳамиша эрининг дилидан нелар кечаётганини кўзларидан беҳато уқиб оларди. Шу тобда негадир англолмаяпти.

Бил эса кўзларидан совуқ ифода бўлиб акс этган ўша аёвсиз сўзларни беихтиёр тилига чиқарди:

— Ихтиёр ўзингда!

Билнинг тун бўйи тўлганиб топгани шу — иккитагина сўз бўлди. «Ихтиёр ўзингда!» Буни ҳар қандай маъ-

нода тушуниш мумкин, лекин Бил нима деяётганини яхши билади. Нимаям қилсин? Иложи қанча? Аёлларга қийин. Табиат насл-насаб ташвишининг кўпроқ улушини аёллар зиммасига юклаган. Шу маънода Бил, Раънохоннинг хархашасини тушуниб етди ва юрагининг бир парчасини ўз қўллари билан юлиб олгандек: «Ихтиёр ўзингда!» деди. Ҳа, ўз муҳаббатидан воз кечмасдан, балки уни янаям эъзозлаган ҳолда умр йўлдошига мутлақ эркинлик ҳада этди.

— О-о-о-о!..— бирдан Раъноннинг кўзлари олайиб кетди.— Тилингиз қандай борди?!

* * *

Табнинг ҳазилидан Бил хиёл ранжиган бўлса ҳам, босиқлик билан:

— Менинг қўрқадиган жойим йўқ,— деди қовоғини уюб.— Аммо сенга қийин бўлди.

— Нега? Нима учун қийин бўлар экан менга?

— Энди сочинг ўсмай каллигингча қолиб кетсанг, қайси қиз сенга қарарди?— деди Бил Табнинг ялтир бошига ишора қилиб.

Уларнинг ҳазил-мутойибасини кузатиб турган Мин билан Ян мириқиб кулишди.

Нор ногаҳоний қаҳқаҳани эшитиб кирдию беихтиёр кулгига қўшилди: тўртта тақирбош бир-бирининг устидан хандон отиб куляпти. Шунинг ўзи унга нашъа қилган эди.

— Қайси сайёрадансизлар?— деб сўради.

— Командир, манави «Одам» менга даф қиляпти,— деди Таб ҳазил-мазах оҳангида.— Унинг хумдек калласига қаранг...

— Асқиянларга борман-да. Ҳеч қайси халқ сизларга ўхшаб кулолмайди, ўзбек дўстларим мениам бир марта аския қилишган. Ўша-ўша исмим Нор, Николай деганларини кам эшитаман. Гавдамга мос эмиш. Май-

ли, дедим. Бир ҳисобда ўзимгаям ёқади, қисқа, қулай. Тўғрими?

Шундан кейин командир жиддий гапга ўтди:

— Йигитлар! Йўлдан адашдик. Ерга хабар юборамиз.

Бирдан ҳамма командирнинг оғзига анграйиб қараганча, тек қотиб қолди.

* * *

Юлдузкезар совуқ булутни ёриб ўтгандан сўнг кузатув экранида маёқ каби кўришиб турган Центавр ғойиб бўлганини эшитган ҳаммоно, йигитлар даҳшатли бир ҳайратга тушишди.

— Энди нима қиламиз?— деди Бил, кўнглидан кечаётган ваҳималарни сездирмасликка уришиб.— Бирор нажот борми?

— Тамом!— деди Таб калласини чайқаб.— Кунимиз битгунча чексизлик бағрида саргардон дайдиб юраверамиз.

Яннинг назарида командир экипаж аъзоларини оғир синовлардан олиб, яна бир оғир синовга солаётгандек эди:

— Мен ортиқ чидаёлмайман!— деди қўл силтаб.— Етар!..

— Чексизликкаям лаънат!— деб тўнғиллади Мин.

Абду йўлдошларига қандай таскин берарини ҳам, тахминларини қай йўсин изҳор этарини ҳам билмайди. У Центаврнинг қаёққадир ғойиб бўлганини ҳаммадан олдин кўрган эди.

— Ваҳима қилманглар!— дея қўлни кўтариб хитоб қилди Нор.— Ҳамма жой-жойини эгалласин!

...Кучли лазер нури юлдузкезар номаълум туманликка йўлиққани ҳамда Центавр кўздан ғойиб бўлгани ҳақидаги хабарни Қуёш томон олиб кетди. Плутондаги станциялар мазкур нохуш хабарни икки йилдан кейин

қабул қилади. Хабарнинг Ерга узатилиши учун бор-йўғи олти соат вақт етиб ортади. Учишни бошқариш Марказида бўладиган ҳисоб-китоб эътиборга олинса, жами тўрт йилу уч ойдан сўнг жавоб нури юлдузкезарни коинотдан топиб олиши керак. Демак, ўн икки йилу олти ой камлик қиладигандек, яна тўрт йилдан ортиқроқ вақт бир жойда топтаниб туриш зарур! Фазогир учун оламда бундан ҳам ортиқроқ азоб борми?!

На илож! Соғиниш... зерикиш...— фазогирларнинг қисмати экан. Худди шу дақиқаларда азиз бир нуқтага айланиб қолган она-Ернинг бепоён кенгликларини, одамларни, ғала-ғовур оломонни, қадрдон хонадонларини қачондир бир марта бўлса ҳам кўриш орзуси дилларни ўртаб турган шу паллада парвознинг яна тўрт йилдан ортиқ муддатга чўзилиши — фазогирларга ўлим-ни нақд қилиб қўйгандек бўлди.

Аслида-ку, ўлимдан қўрқадиган одам фазогир бўлолмайди, лекин бекордан-бекорга ўлиб кетаверадиган анойи ҳам йўқ-да... Сирли туман ҳамманинг ҳаётини бирваракайига таҳлика остига солиб қўйган эди. Энди шошилиш керак. Ҳар кимнинг мўлжалдаги ўз изланиши бор, вақт ғаниматда рўёбга чиқариб қолиш даркор. Ажал жонга човут солгунга қадар дилга армон бўлиб чўккан гапларни ҳам битиб қўйиш керак!..

Ҳа, ўлим шарпаси, фазогирларни саросимага солиш ўрнига, аксинча, янаям ишчан қилиб қўйди. Ҳамма бекор кетажак вақтига, бой берилган имкониятига қаттиқ ачинадиган бўлиб қолди.

* * *

Мин хотира дафтарига хитой алифбосида шундай сатрларни битиб қўйди: «Манзилнинг ярмисида юлдузкезар қандайдир бир туманга дучор бўлди. Уни ёриб ўтаётганимизда кема ичи, деворлари бамисоли оппоқ қоғоздек эди. На қоронғилик бор, на соя, ҳатто ўз-

Ўзимизни кўролмадик. Ҳайвонлар қирляпти, ўзимиз нур касалига чалиндик.

Центавргача тирик етиб боролсак — катта гап!»

«Центавр» экипажининг энг «қария»си бўлмиш Мин ўз тажрибасидан келиб чиқиб, касалликнинг шифоси таомга боғлиқ, муолажани ҳам шу йўл билан бажариш керак, деб ҳисобларди. Шу боис у доривор гиёҳларни ишлатгани-ишлатган, қандайдир ҳисоб-китоблар билан таом тайёрлашнинг бемор учун энг мақбул усулларини ўйлаб топади. Юлдузкезарда ошпазлик вазифасини ҳам ўз зиммасига олгани шундан. Баъзан тансиқ таомларни қандайдир қимёвий усуллар билан тайёрлайди, шунда фазогирлар ҳазиллашиб, ошхонани дорихона қилиб юбордингиз-ку, дейишади.

* * *

Туман орасидан ёриб ўтаётганларида, совуқ ёғду юлдузкезардаги ўсимликларни қириб юборган эди. Омон қолганлари — хлорелла, бир туп атиргул, нўшпиёз ва Миннинг гиёҳлари!..

Бил кўпдан бери атиргул устида тажриба олиб борарди, шунинг учун ҳам бутун диққат-эътибори гулда эди, азбаройи парвариш туфайли гул қуриб қолмади, аксинча, туманни ёриб ўтганларидан кейин кўп ўтмай куртак чиқариб, яхлит битта новдага айланди. Новда ярим газча кўтарилгач, бош қисмида нўхатдек ғунча тугди. Сўнгроқ, новда бутоқ ёзиб, янги ғунчалар тугди. Кейин тобора катталашиб бораётган ғунчалардан бир-иккитаси жилмайиб қолди. Ерни бениҳоя соғиниб қолган фазогирлар дам-бадам гулхонага кириб, гулларни завқ билан, ҳаяжон билан томоша қиладиган бўлишди.

Дунёда гулни яхши кўрмайдиган одам йўқ. Гулнинг қадрига етиш учун коинотга учиш шарт эмас, заминдан оёқ узилса бас, шунда, сассиқ алаф ҳам кўзга

тўтиё кўриниб кетади. Кема ичидаги эса... гуллар подшоши — ҳақиқий атиргул! Қип-қизил ғунчалари бамисоли рангин қадаҳдек жилоланиб, кўзни қамаштиради. Унинг ёқимли, майин ҳидини таърифлашга эса сўз ожиз!

— Оҳ-оҳ!— деди Ян гулга суқланиб тикиларкан.— Тўла очилса, одамни телба қилвораркан-да, бу!

— Бунақа ғунчалар Ер юзида топилмайди,— дея бош ирғаб қўйди Бил.

— Нокдек келади-я!— деди Ян.

— Нок ҳам гапми, нақ командиримизнинг муштидек!— деб кесатди Таб.

— Қани, кўзларинг тегмасидан бир жўнаворларингчи!— деди Бил уларни қувиб.

— Ол-а! Кўзимиз учиб турувди,— деб кулди Таб.

Гулхонадан чиқиб кетаётганларида, кема эркатойи Мош уларнинг эътиборини тортди.

— Қара, гулингга Мош ҳам маҳлиё бўп қолибди,— деди Ян.

Чиндан ҳам мушук деворга қапишволиб, гулга ғалати тикилиб турарди, зорлангандек, ми-яв деб қўйди.

— Обкет, эркатойингни! Табибчилигингга керак бўлиб қолади,— деб бақирди Бил.

Табнинг жониворларидан битта шу қолди. Коинотда туғилган жонивор, фан учун қимматли; ўзиям жуда бошқача, думини салгина ликиллатса бас, балиқдек сузиб кетаверади: гоҳо ўз аждодлари каби деворга қапишиб юради.

Таб эркатойини қўлига олиб, Ян билан олдинмакейин сузиб қетди.

Бил кутубхонага ўтди. У ясси экранда ўзига керакли китобнинг маълум саҳифаларини нурлантириб, дафтарга нималарнидир қайд қилиб қўйди. Сўнг гулхонага қайтди. Қайтдию Мошнинг атиргул тепасида муаллақ турганини кўриб, аввалига жилмайди — жонивор-

ки гулни ёқтираркан, суюнмай бўладими!— кейин, бирдан даҳшатга тушди: Мош ҳафсала билан ғунчаларни ғажимоқда эди.

— Пишт!— дедию Бил ёнгинасида қалқиб турган, борт инженер қолдириб кетган, темир дастакни олиб, Мошнинг калласини мўлжаллаб урди. Мушук вағиллаб, оёқларини бир-икки типирлатди, сўнг тек қотди. Миясидан тирқираб чиқаётган қон қип-қизил анор доналаридек атрофга сочилиб кетарди.

— Э, ҳайвон-а! Ҳаммасини ғажибди-я!..— деб, Бил қаттиқ сўкинди.

Шу пайтда гулхонага сузиб кирган Таб:

— Нима гап?— деди.— Тинчликми?

— Арзанданга қарасанг ўласанми? Битта қўймай ғажиб ташлабди.

— Ий-э, чатоқ бўпти-ку! Мош... Ўлдирибсан-ку! Пишт, десанг бўлмасмиди?

— Дедим! Кетмади!

— Биттагина мушук қолувди. Нима қилиб қўйдинг?

— Узинг нечтасини ўлдириб юбординг,— деди Бил қўл силтаб.— Атиргулдан ҳам битта қолувди, униямадинг.

— Гулинг яна ўсиб чиқарди, лекин энди мушук тирилмайди,— деди Таб сўкиниб.— Қашфиётимни барбод қилдинг-ку, аблаҳ!— Бирдан у Билнинг ялтироқ, думдумалоқ калласига қараб ғазаби жўшди ва қўлидаги мушук жасади билан унинг томирлари бўртиб турган чаккасига мўлжаллаб туширди.— Мана, сенга!

Бил қалқиб кетди, Табнинг ўзи зарбанинг таъсиридан ортга силкиди, деворга оёғини тираб яна ҳужумга ўтди. Бил панжаларини юзидан олиб улгурмай, иккинчи зарба бошига тушди.

— Мана, ўлдириш! Мана...

Энди Бил бир томонга, Таб эса рўпарага қапишиб қолди. Узини аранг ўнглаб олган Билнинг кўзлари ғазабдан чақнаб, қўлидаги темир дастакни маҳкам сиқиб,

Таб томонга сузди. Унга етиб бормаёқ, Табнинг тақир бошини мўлжаллаб, дастакни кескин силтади!

Силтанган ўзининг қўлими, бировникими — дафъатан тушунолмади: ундай қилманг, деяётгандек билагига атиргул тупи илашиб қолди. Бил гулни силкиб, қўлни бўшатгунча бўлмай Таб унга маҳкам ёпишиб олди. Қўйиб юборса, дастак бехато келиб тушиши аниқ. Икки гавда ҳавода муаллақ бир-бирига чирмашиб кетди.

Худди шу пайтда командирнинг овози янграб кетди: — Бил! Таб! Бас қилинглар! Бас!!!

Кучли қўллар икки биологни силтаб, икки ёққа ажратди. Командир нима гаплигини суриштириб ўтирмай, уларни хонасига итқитиб, устидан қулфлаб ташлади. Қўшни бўлмалардан етиб келган фазогирлар ҳеч нарсага тушунолмай, дабдурустдан ҳайрон бўлиб қолишди.

* * *

«Ярама-ас. Урди-я!» Бил аста пешонасини пайпаслади: қон. Секин артди. «Мушук одамдан аъло эканда?.. Ўзининг қилаётган иши кўзига кўринибди-ю, меники хаёлига ҳам келмабди. Гулни еди. Қанча меҳнатим сингган эди-я!..»

Баҳодирга Бил деган тахаллусни қосмонавтика мактабида беришган. Фанларни осон ўзлаштириши, мураккаб масалаларни енгилгина ҳал қилиши, танг вазиятлардан топқирлик билан қутилиб кетиши — ҳатто, тажрибали устозларни ҳам ҳайрон қолдирарди. Тиниб-тинчимас, зукко йигит.

Дастак Табнинг бошига текканида борми!.. — Бил беихтиёр сесканиб кетди. — Чатоқ бўлди. Гул ўсадиган нарса, мушук эса тирилмайди. Шунча сичқонлару мушуклар камлик қилганидек, битта одамнинг ҳам ўлишига сал қолди. Барибир ҳаммамиз ўламиз. Мен ҳам узоққа бормайман. Мин, унча эмас деяпти-ю, аслида

кўп нурландик. Ўлиб кетмасимдан олдин илмий фаразларимни исботлаёлсам эди. Энди нима қиламан? Гул яна қачон ғунча тугадию... Умуман тугармикин?»

Билнинг пароканда хаёллари бот-бот уриш-жанжалга тақалавериб, ниҳоят, унинг асл сабабини топгандек бўлди. «Ўзи олдин ҳақорат қилган эди. Нега хотинимни орага суқади? Ўзи уйланмаган-да...»

Кейин вақт ўтиб, ҳовуридан тушган сари, топган-топаётган баҳоналари Билга арзимасдек туюла бошлади. Таб ҳақорат қилмаган — шунчаки, ҳазиллашмоқчи бўлган. Дарду ҳасрати, аламу соғинчи тўлиб-тошгани учунми, бирдан Билнинг ўзи лов этиб кетган экан.

Бил иллюминаторга тикилганча, хаёл суряпти. Сокин самовот бағридаги юлдузлар жимирлаб-чарақлаб ўзига чорлайди. Бўлиб ўтган кўнгилсиз воқеа ва сал кам тўрт йилдан бери давом этиб келаётган «асирлик»даги аламли хотиралар сўнгида Ер, оиласи ёдга тушди... Мавжуд ибтидосиз-интиҳосиз чексизлик уни енгилишга, итоат қилишга, ночорлик-ноиложликни тан олишга такрор-такрор мажбур қиляпти. Нима, тақдирга тан берсинми? Наҳотки?! Бирдан кўнгилсиз воқеа изтироби, соғинч ва алам кучидан зўриққан қалб торлари нола қилиб юборди. Аллақаёқдан таралаётган мунгли най садоси юрагига селдай оқиб кира бошлади. Ажаб, бир енгиллик бахш этгувчи куй, Билнинг ўтли нафаси билан қўшилиб кетиб, ичидаги дарду ҳасратларини суғуриб чиқараётгандек эди. Ушбу боис кўзларидан аччиқ, қайноқ ёшлар қуйилаётганини ҳатто сезмасди ҳам. Най ноласига жўр бўлаётган доиранинг жудаям олис — нақ Ернинг ўзидан эшитилаётган «тум-так»и юрак уришига ҳамоҳанг равишда, яна оз қолди, оз қолди, деб далда бераётгандек эди.

Бил ерда зериккан кезлари «Чўли ироқ»ни берилиб тингларди, лекин ҳеч қачон шу пайтдаги каби таъсирланмаган экан. Дилига мангу ўрнашиб қолган куй сирли-сеҳрли тарзда тилга кирмоқда эди. Бил хаёлчан

тек қотган кўйи ўзига ёққан бу роҳатижон куйни қалб торлари билан, юрак уриши билан узоқ куйлади. Сўнг, ногоҳ ушбу ғайри табиий ҳолатда Саҳро билан Коинотнинг бир-бирига ўхшашлик аломатлари яққол кўзига кўриниб кетгандек бўлди: «Ажабо, чексиз-чегарасиз коинот ҳам беҳад-беҳудуд саҳрога нимаси биландир ўхшаш экан. Чексизлик, чексизлик, чексизлик... Лўк-лўк қилиб бораётган туя устида чайқалиб ўтирган Саҳрокезар билан Юлдузкезар ўртасида фарқ нимада? Минг-минг йиллар давомида чексиз саҳролар оша карвон бир манзилдан иккинчиси томон бораверган, на олис масофа, на очлигу ташналик ва на хавфу хатар одамларни бир жойда муқим тутиб туролган. Ер куррасида инсон қадами етмаган бурчак қолмади. Бундай карвон йўлларининг энди қийинлик жойи йўқ. Аввалги хавфу хатарлар энди... Коинотга кўчган. Мана, биз унда изғиб юрибмиз. Инсон зоти ўзини ўтга-чўққа урмаса туролмас экан. Таажжуб!..»

* * *

Командир шартта Табнинг кифтига чангал солганча, хонага итқитиб юборган эди. Ушанда панжалари жуда қаттиқ ботган экан, энди кифти ачишиб, ловуллаб турибди.

Таб тезроқ ҳаммасини унутиш учун тўшакка чўзилдию, камар билан ўзини танғиб, дарҳол ухламоқчи бўлди.

«Айб ўзида,— деб ўйлади ухлаёлмай.— Нега мушукни ўлдиради? Илмий ишим фақат ўзим учун эмас, аввало, экспедиция учун керак. Ахир, битта жонивор бутун экипажнинг ҳаётини сақлаб қолиши мумкин. Центаврнинг сайёраларига омон-эсон етиб боролсак, ҳавони ўзимиз синаб кўришимизга тўғри келади энди. Алам қилмайдим, космосда туғилган мушуг-а!.. Номард, ўлдириш шартмиди? Сал бўлмаса ўзимни ўлдириб

кўярдинг-а, дўстим. Дўстим... Нега бундай бўлди? Бўлар иш бўлди, ухлаш керак. Ий-э, навбатчи эдим-ку!..»

Центавр ғойиб бўлиб, кема тезликни пасайтиргани Табни ҳам эзиб юборган эди. Манзилга тирик етиб боришни тасаввур этиб бўлмапти. Унинг тахминича, Мин яхши парвариш қилса, икки йиллик умр қолди. Кема аввалги тезликда учиб турса, Центаврни бир амаллаб кўришдан умид қилса бўларди. Ҳозирги аҳволда умид қилиш қийин.

«Раънодан гап очганим оғир ботди шекилли, бирдан авзойи бузилиб, нақ муштлашгудек бўлган эди,— деб ўйлади Таб уйқуси қочиб.— Ушанинг аламини мушукдан олдимикин? Мушук ҳам Центаврга етиб бориши гумон эди. Қизиқ, мушукнинг биттаси иккинчисини ўлдирди, иккита одам ёқалашиб қолди. Бир-бирига алоқаси бўлмаган бу икки воқеа ўзининг асл моҳияти билан ўхшаш эмасмикан?.. Жониворлар рўй беражак танг вазиятни олдиндан сезган. Сезган! Биз — одамлар-чи?..»

Табнинг кўзлари секин юмила бошлади, хаёл оламини чулғаб олган ғаройиб манзаралар узоқлаша-узоқлаша, булутлар бағрига сингиб кетди.

Сой бўйи. Тошдан тошга урилиб, шовқин солиб оқаётган зилол сувнинг шарқираши ёқимли эшитилади. Таб иссиқ қумга чўзилганча осмонда чарх уриб бир-бирини қувлашаётган иккита қалдирғочни томоша қиляпти. Ёнида чўнқайиб ўтирган суюклиси унинг тўзгин сочларини бармоқ билан тараяпти. Бир маҳал, осмонда қувлашмачоқ ўйнаётган қалдирғочлар ниманидир талашиб-талашиб чўқилаша бошлашди. Таб синчков тикилиб, улар талашаётган нарса осмонда қалқиб юрган нўхатдек-нўхатдек қирмизи доначалар эканини илғади. Ий-э, Мошнинг анор доналаридек сачраб кетган қони-ку!..

Пинакка кетган Таб чўчиб кўзларини очди.

* * *

Командир Абдуни ҳордиқ олгани жўнатиб ўзи пультада қолди. Ян эса бортда навбатчилик қиляпти. Бўлиб ўтган кўнгилсиз ҳодиса ҳаммадан кўра кўпроқ Миннинг кайфиятини бузиб юборган эди, ухлаёлмай, ахийри ўрнидан туриб, командирнинг ёнига ўтди.

— Нима жин урди буларни?— деди Нор унга тикилиб.— Бирор жиддий сабаби борми?

— Туман ҳаммамизни кутилмаганда ўзгартиб кетди,— деди Мин ўйчанлик билан.— У фақат биологик зарба берди, дейиш камлик қилади. Маънавий зарбаси янаям кучли.

— Қанақа маънавий зарба?

— Нима десам экан?— деди Мин иягини қашиб.— Бундай пайтда киши беихтиёр ўлимни ўйлайди. Тўғрими? Еки сен ўйламадингми?

Нор қаҳқаҳлаб кулди; кейин, чалғитиш учунми, кузатув экрани тугмачасини босди. Экран ёришиб, Таб кўринди.

— Ана, ухлаб ётибди-ку?! Улимни ўйлаётган одам шу пайтда ухлай олармикан?

— Балки хаёл сураётгандир,— деди Мин.— Баъзилар бундай вазиятларда бепарво кўринади-ю, аслида ичдан изтироб чекаётган бўлади. Бил ухламаётган бўлиши керак. Қани, улаб кўр-чи... Ана, айтдим-ку! У тамоман бошқача одам, қаттиқ таъсирланганидан ҳатто ётолмабдиям.

— Центаврни қидиряптимикин?— деди Нор.— Астрофизикани, масофа чамалашни анча ўрганиб қолувди... Хўп, энди нима қилиш керак?

— Даволаш керак. Яна бир махсус дори тайёрлаяпман. Ухлатадиям, даволайдиям, хуллас — ҳар тарафлама фойдали.

— Қачон тайёр бўлади?

— Бир суткадан сўнг.

— Уларни овқатга чақирасизми, ё... бир сутка чидашармикин?

Мин билан командир орасидаги муомала жуда бошқача. Улар бир-бирини жуда ҳурмат қилишади. Командир фақат Минни «сиз»лаб гапирса, Мин фақат командирни «сен»сирайди.

— А-ҳа!— Мин командирнинг мақсадини тушунди.— Чидашга чидайдик-ку, лекин бунақа жазо йигитларнинг руҳиятига қаттиқ таъсир қилмасмикан?

— Қўяверинг, тавбасига таянишин!— деди Нор.— Демак, бундай: гиёҳ қайнатиб берасиз, ухлатасиз, даволайсиз. Кейин-чи? Кейинги муносабат нима бўлади? Қўнгилсиз воқеа бошқа такрорланмайди деб ким кафолат бера олади?

«Муносабат» тушунчаси инсоният учун доимо жумбоқ бўлиб келган ва бизнинг юлдузкезарда ҳам шундайлигича қолади. Энг катта кафолат шуки, сен билан мен сергак туришимиз керак!..

Мин толиққанини сизди, секин изига қайтди.

Нор ёлғиз қолиб, ўйга толди: «Мин тўғри айтди: туманлик ҳаммамизга маънавий зарба берди. Биологик зарбаси қанча даҳшатли бўлса, маънавийси ундан ҳам бешбаттар экан. Центавр ғойиб бўлмаганда ҳам майли эди. Бу лаънати чексизликнинг найранглари бунча кўп?»

Коинот қўйнида бошқаларга нисбатан кўп кезган, уни чуқурроқ ҳис қила оладиган, оддий кўз билан олис масофаларни аниқ айта олиш малакасига эга бўлган Нор ҳам пинҳона бўғилиб, кейинги пайтларда Чексизликдан нолий бошлаган эди.

Вақт ва масофани қалбан ҳис қилмаган, қилолмайдиган одам ўтирган чордеворидан ташқари кетолмайди. Сайёҳ уларни теран идрок этолмаса, ҳатто кўз олдида кўриниб турган тепаликка ҳам чиқолмай, ўзини урин-

тириб қўяди, чўл уфқида кўринган қўрғонга бир ҳамлада етмоқчи бўлиб, шўри қурийдди.

Дунё сафарига отланган сайёҳ учун вақт ва масофанинг чеки бор, ўлчамлари маълум. Коинотда эса бу ўлчамлару тушунчалар ўз қимматини йўқотади, унга фақат нур билан боғлиқ самовий ҳисоб-китоблар бас кела олади. Шу боис коинотни қалбан ҳис қилиш зарур, йўқса сафарнинг амалга ошмагани, сайёҳнинг ҳалок бўлгани шу.

«Коинотнинг шундай ўлчамлари борки, уларни инсон зоҳиран кўрган эмас, ботинан ҳис қилади. Аммо ҳеч ким кўрмаган нарсани қандай ҳис қилиб бўлади? Умуман, шу мумкинмикан,— деб ўзи билан ўзи суҳбатлашарди Нор фазогирлар мактабида ўқиб юрган кезлари.— Нурнинг бир дақиқада ўтган йўлиёқ одам ақлини шошириб қўйса, уч юз олтмиш беш кунлик манзилни қандай тасаввур қилмоқ керак? Агар мен шунинг уддасидан чиқолмасам, фазогир эмасман!.. Нурнинг уч юзу олтмиш беш кунлик йўлинигина ҳисоблаш бўлса, баҳарнав, аммо минг миллион карра кўпига қандай тасаввур қандай ҳис даркор? Бундан кўра ақлдан озиб қўя қолган осонроқ эмасми? Фазогирнинг ақлдан озишга ҳаққи йўқ, у ўрганади, тажриба қилади, ботин кўзини чархлайди».

Нор бениҳоя юксак малака ва тажриба орттириб, коинот масофаларини кўз билан бехато чамалай оладиган бўлди. Шунинг учун ҳам у «Центавр»га командир этиб тайинланган эди. Парвознинг дастлабки кунларидан бошлаб, ўз маҳоратини шерикларига ўргата бошлади.

— Кунлардан бир кун синовдаги машинамни саҳройи Кабирда қўндиришга мажбур бўлдим,— деб, бир воқеани ҳикоя қилиб берди у.— Алоқа узилган, ёрдамдан умид йўқ. Кунботар пайти эди. Энг керакли буюмларни олдим, таваккал қилиб бир томонга кетдим. Куч-қувватим борида кечки салқиндан фойдаланиб,

иложи борича кўп юрдим. Тонг отиб, қуёш чиқди. Ортимга бир қараб, юрагим шиф этиб кетди: машиннам теп-текис саҳрода бор-йўғи мендан юз қадамча нарида қўққайиб турарди! Кўзларимга ишонмадим. Наҳотки, тунн билан юз қадам йўл юрган бўлсам? Синчиклаб қарадим. Шунда сафма-саф зичлашиб ётган қум уюмлари ва тепаликларини кўрдим, анча йўл юриб қўйганимни сездим. Кўз илғамас уфқларгача ястаниб ётган текисликнинг улкан ўлчамлари ичида мен билан машина оралиғи жуда яқин кўринган экан. Ушандан бери ҳамиша масофани чамалаётганимда, ўша воқеа ёдимга тушади. Бундай пайтда космик масофаларни, объектларни бир-бирига чоғиштириш ҳам жуда муҳим.

— Тўғри,— дея давом этди Нор, штурман Абдунинг кўзларида изғиётган савол ифодаларини илғаб.— Космосда қум уюми йўқ, бироқ нур бор, манба бор. Мен ўшаларга тикилиб, космик бўшлиқдаги атом зарраларини кўргандек бўламан. Биласиз, кичкина бир томчи сув эгаллагулик ҳажмда космик газнинг битта атоми бор. Ана шу сийрак зарралар оша ўтиб келаётган нур йўлини кўролсам, чексизликни кўрган бўламан, шунда вақт билан масофани мумкин қадар аниқ айтиб беришим мумкин.

Командир қалбан ҳис қиладиган, гоҳо ўзи жиловлаб олгандек туюладиган Чексизлик мана энди бошига битган бало бўлиб турибди... Наҳотки, Чексизликни мағлуб қилиш — шу қадар душвор бўлса?!

Центавр ғойиб бўлганидан кейин, Нор кема тезлигини Ерда белгиланган йўналишдан узоқ кетмайдиган даражада камайтирган эди. Бир жойда қотиб туришнинг иложи йўқ. Барча жисмлар, оддий заррадан тортиб улкан-улкан юлдузлару сайёраларгача коинотнинг маълум қонунларига бўйсунган ҳолда ўз ўқи атрофида

айланади, шу алфозда қандайдир Марказнинг таъсирида «пешона»сига битган орбита бўйлаб учаверади. Юлдузкезарни учирмай, ўз ҳолига ташлаб қўйилса, албатта самовий сайёраларнинг зўрроғи ўз таъсирига бўйсундириб олади; уни куч билан тўхтатиш эса мумкин эмас.

Юлдузкезар аста жияпти. Коинотнинг қоронғи қаърида қуёшлар, сайёралар, самовий жисмлар чарақлайди. Ҳар бири узукка қўйилган ёқут кўз каби шу қадар аниқ ва равшан кўринадики, ҳисобда янглишмайдиган одам ҳеч шубҳасиз бирор миллионтасини эрмакка санаб чиқиши мумкин.

Центавр кемага энг яқин қуёш бўлишига қарамай, чарақлаб турган жисмлар орасидан уни топиш амри-маҳол. Ҳзи, бор-йўғи улкан муз ёки тош бўлсаям, ортида турган кичкинагина қуёшдан нур олиб ялтираётган самовий жисмлар озми!

Центаврни топиш учун нафақат гала юлдузларнинг жойлашувини, балки нур таркибини ҳам ўрганишга тўғри келади. У кеманинг ортида қолиши мумкин эмас, шу йўналишда олдинда бўлиши керак. Фақат илгариги кўриниши, атрофидаги юлдузларнинг жойлашуви айни шу тобда муқаррар бошқача. Биргина йўл бор, у ҳам бўлса, ҳар қайси ёритқичнинг нурини ўрганиб, қай бири ҳақиқий қуёшу, қай бири муз ёки тошлигини аниқлаш лозим, бунга қанча вақт кетса, шунча сарфлаш керак. Тўрт йилдан ортиқроқ вақт ичида ё фазогирларнинг ўзи бир амаллаб Центаврни топади ёки Ердан келадиган жавоб тўғри йўлни кўрсатади.

Командирнинг шуурини яна бир фикр чақмоқдек ёриб ўтди: «Центавр нури тумандан ўтаётиб, Ерга томон йўналишини ўзгартириб борган бўлса-чи?— Бирдан Норнинг кўнгли ёришиб, кўзлари чақнаб кетди.— Ҳа! Шунинг учун ғойиб бўлган! Биз туманни ёриб ўтгандан кейин ҳам, ўша-ўша йўналишда давом этияпмиз, Центавр эса, четроқда, ҳамишагидек чарақлаб турибди.

Экранда ғойиб бўлиши шундан! Аммо туман қуёш нури-
ни синдириб ўтказиши мумкинми?..

— Ян!

Бортинженер етиб келгунча, Нор спектроскопларни
кеманинг ўнг ва сўл томонидаги юлдузларга тўғрилаб
кўрди.

— Ян, сен менинг ўрнимда ўтиратур. Спектроскопи
ни аввал мана бу, кейин бу томонга йўналтиргин. Ту-
шундингми?

— Тушундим.

Нор китоб варақлаб, кўнгилдагидек маълумот то-
полмади. Умуман, газдан ўтаётган нур синиши мумкин
экан, аммо Галактикадаги туманликлар орқали кела-
ётган нурлар ҳақида аниқ маълумот йўқ.

Нор жойига қайтиб:

— Ерга хабар берсакмикин?— деб сўради Яндан.

— Яна-я?

— Центавр нури тумандан синиб ўтган бўлиши
мумкин. Унинг бирдан ғойиб бўлиши шундан. Мана,
эшит...

Командирнинг фикрича, Ерга юборилган лазер ну-
рининг ўзиёқ Центаврнинг коинотда тутган ўрнини
аниқлаб бериши керак.

— Адашганимизни нурнинг мазмунидан билиб оли-
шади. Биз юборган нур ҳам лаънати тумандан ўтаёт-
ганда синиб боради Ерга. Нур юборилган нуқтани —
яъни, бизнинг ҳозирги ўрнимизни траекториямиздан,
тезликнинг ўзгаришидан ҳисоблаб топишади. Туман эса,
бу нуқтани фазода силжитиб кўрсатади. Нуқталар ора-
сидаги масофа — кемамиз Центаврдан қанчалик чет-
га чиқиб кетганини кўрсатади.

Норнинг ҳисоблари Янни қизиқтириб қўйди. У дар-
ров қоғоз, қалам олиб, сирли тумандан ўтаётган нур-
ларнинг йўналишини чизди, бурчакларни геометрия
қонунлари бўйича солиштирди.

— Тўғри чиқяпти!— деди у қошларини кериб.— Ле-

кин, лазер нури туман орасидан Центавр нуричалик синиб ўтармикин?

— Мен ҳам шуни ўйлаб турибман. Баб-баравар синмасаям, яқинроқ бўлади-ку. Эҳтимол, шунинг ўзи тўғри йўлни топиб олишимизга ёрдам берар.

— Жавоб нур ҳам синади. Биз бу ерда кутиб ўтирсак, у...

— Шуниям ҳисобга олишади-да. Наҳотки, фаросатлари етмаса?

Иккала фазогир яна кўп мулоҳаза юритиб, ниҳоят, Ердан хабар кутишга қарор қилишди. Кема эса номаълум тараф сари секин жилиб бормоқда эди.

* * *

Кўнгилсиз воқеанинг эртаси куни тушликка Мин ғалати таомлар пиширди. Кема ичида ёқимли ҳидлар гуркираб, фазогирларнинг иштаҳасини қитиқлай бошлади.

Ҳамма емакхонада, кема бошқаришни автоматларга топшириб, Абду ҳам ўтган. Гуноҳкорларнинг эшикларини очилди. Хиёл ўтмай, бўсағада Бил пайдо бўлди. Бир кўзи кўкарган, шилинган пешонасида қон излари кўринади. Тумшайиб олган Таб, ўлжа пойлаган чўртандек, хонасидан сузиб чиқди ва шу кўйи ҳавода тураредди.

— Пастга туш,— деди Нор Табга.— Одамга ўхшаб ўтир.

Таб деворни ушлаб, оёқларини пастга осилтирди, магнитли пошнalarини полга тақаб, тик турди.

— Нима гап, ўзи?— деди командир уларга бир-бир қараб. Икковиям миқ этмади.— Қани, Таб, сен гапир!

— Мен нияям дейишим мумкин,— деди Таб кифт учириб.— Мошни кўриб, бирдан қоним қайнаб кетди.— Ахир, у фақат менинг илмий ишим учун эмас, бутун экипаж учун ҳам муҳим эди. Шу!..

— Сен нима дейсан?— деди командир Бил томон ўгирилиб.

— Мен ўзимни оқлаш учун ҳеч нима деёлмайман. Яхши иш бўлмади,— деди Бил тумшайганча. Аммо уришни биринчи бўлиб Таб бошлагани ҳақида лом-мим демади.

— Хайрият! Тушунибсан. Шунинг илгарироқ ўйлаб кўриш керак эди,— деди Нор.— Темир дастак Табнинг қоқ калласига тушганида нима бўларди?

— Ҳайронман,— деб гапга қўшилди Мин, командир тин олганидан фойдаланиб.— Бизнинг хитойликлар асабпарварлиги билан машҳур. Ёш бола эмасмиз-ку, асабийлашиш натижасида кўнгилсиз воқеалар юз беришини икковингиз ҳам яхши биласиз. Вазмин бўлиш керак эди.

— Тўғри!— деди Нор.— Мушукни туртиб юборсанг етарди. Шартмиди, темир дастак билан уришинг, Бил? Асабинг бўшашиб кетган. Гап шу! Сен ҳам, Таб, руҳий ҳолат, деган нарсаларни унутиб қўйгансизлар,— Нор унга бир зум тикилиб тургач, сўзида давом этди.— Сенга калтак тегмабди. Қара, Билнинг пешонаси шиллинган, кўзи кўқарган, демак, уришни сен бошлаб бергансан, Таб!

Ниҳоят, дашном нишонга беҳато теккан эди, Таб гуноҳкорона бошини қуйи солинтирди. Бил эса енгил энтикиб қўйди.

— Энди яқинроқ келинглар,— деди Нор.— Ҳазонинг қолганини Ерга қайтганда оласизлар.

«Оҳ, Ерга қайтганда!— Бу ўтли фикр ёппасига ҳамманинг кўнглидан бир зумда кечди.— Она-Ер — қадрдон хонадонга қайтганда!..»

Командир бошқача айтиши мумкин эмас. Тушунарли.

— Омон-эсон етиб борсак бир гап бўлар,— деб тўнфиллади Таб. Унинг гапини эшитмагандек, ҳеч ким парво қилмади. Уртага жимлик чўкди.

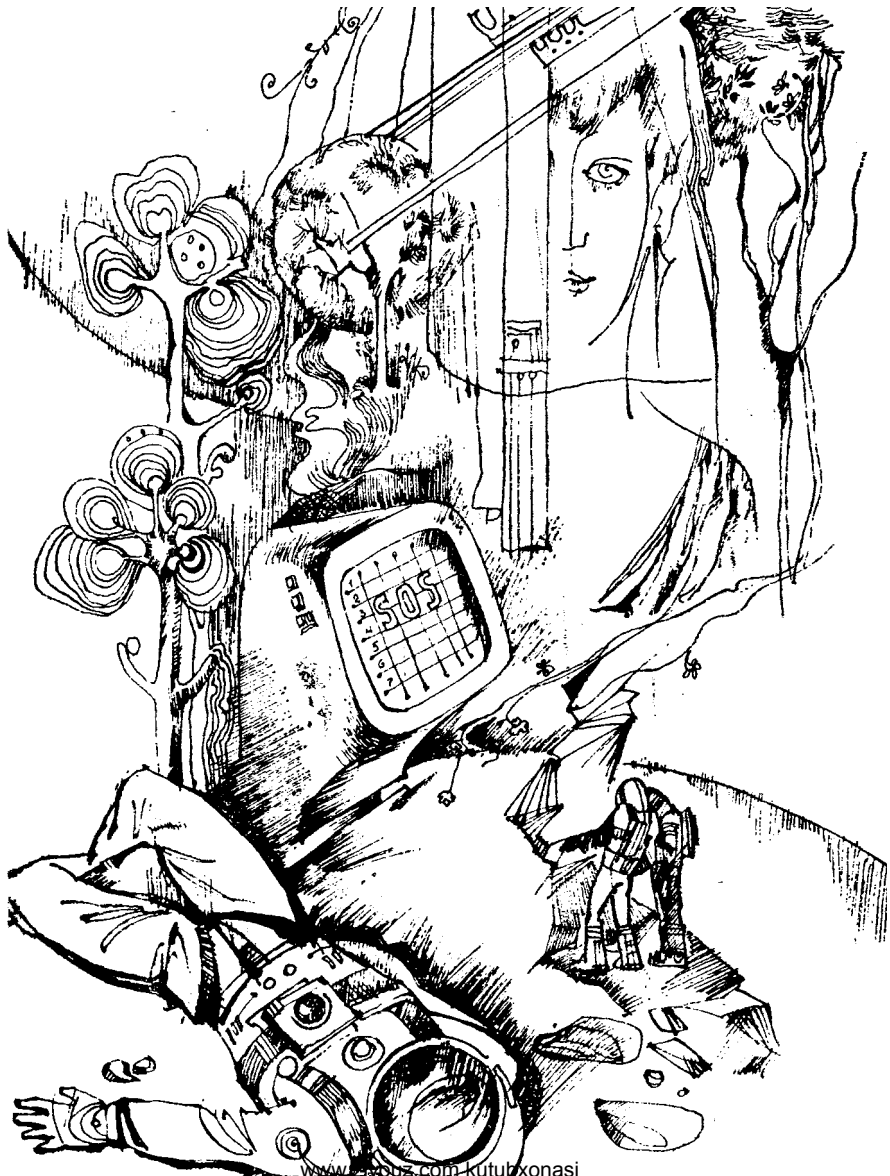
Ниҳоят, экипаж орасидаги танглик бутунлай барҳам топди. Шу тобда бундай кўнгилсизлик қайта такрорланмаслигига ишончлар комил эди. Бироқ мушук билан боғлиқ воқеа занжири ҳали узилмагани, у чиндан ҳам Билнинг пешонасида ўчмас из қолдиражаги ҳали ҳеч кимнинг хаёлига келмас эди.

* * *

Инсон, дунё кўзига торлик қилиб ғанимлар таъқибидан кичкинагина жисмига бошпана тополмаганида хаёлан ўзга оламларга парвоз қилади, бир нафасгина хотиржам қолса, ўша заҳоти олам кўзига чароғон кўришиб кетади-ю, яна ўзига монанд мавжудотларни, ўзга маконларни хаёл қила бошлайди. Мар назарияси ҳам ана шу каби хаёллар маҳсули натижасида майдонга келган. Назария оммалашиб кетгандан буён ҳали ҳеч ким кўрмаган ўзга дунё вакилларининг суратини чизиш авж олиб кетди, катталару ёшларнинг сеvimли машғулотига айланди. Ниҳоят, дунё миқёсида катта конкурс эълон қилинади. Шартга кўра, чизилган суратда инсонга таниш белгилар учрамаслиги керак. Ҳеч ким кўрмаган мавжудот!

Эътиборга лойиқ кўпдан-кўп суратлар ичида биронтаси ҳам бу талабга жавоб беролмади: ҳаммаси инсонга таниш аъзоларнинг ғалати-ғалати бирикмасидан ташкил топган. Баъзилари хушфёъл жониворни эслатса, айримлари кўрган одамнинг этини жимирлатиб юборади. Билни ваҳимага солган шундай антиқа «одам» расмларидан иккитаси юлдузкезар деворида осиглиқ турибди. Фазогирлар уёққа ўтгандаям, буёққа ўтгандаям томоша қилишади; бўш қолган пайтлари ўзлари ҳам ҳеч ким кўрмаган зотнинг суратини чизишади.

«Уришқоқ»лар узоқ уйқуга чўмган. Қолган тўрт кишидан иккитаси — Ян билан Нор навбатдаги ҳордиқда. Абду бошқариш пультида ўтириб, бир маромдаги

кузатишдан зериккач, ухлаб қолмаслик учун севимли машғулоти — расм чизиш билан ўзини чалғитиш мақсадида қоғозни тиззасига қўйиб олиб, «одам» суратини кашф этмоқда эди. Чизади, чизгани ўзига ёқмай ташлаб юборади. Атрофида қоғозлар муаллақ учиб юради. Навбатдагиси яхши чиқди шекилли, қоғозни кўзидан узоқ тутиб тикилди.

— Ҳа?— деди Мин бош ирғаб. У сал нарида ошхона жиҳозларини сошлаб ўтирарди.

— Марга қойил қолмадим,— деди Абду.

Мин, нега, дегандек унинг кўзларига тикилди ва фикрини ўқиб жилмаяркан, пучуқ бурни афти билан битта бўлиб ёйилиб кетди:

— Ҳозир у ўзга дунё «одам»ларининг суратини формулалар ёрдамида чизаётганмиш,— деди. Иккови хахлаб кулишди.

Абду расмни кўрсатиб:

— Қалай?— деди.

— Умуман...

— Бўлди, бўлди!

Мин қилаётган ишдан бир зум тўхтаб, қисик кўзларини Абдуга қадади ва:

— Сизга қандай билмадим-у, мен анови «одам»дан негадир қўрқаман,— деди девордаги суратга имо қилиб.

— Баъзан мен ҳам кўз узолмай қоламан,— деди Абду.— Авраб қўяди, илон чумчуқни аврагандек.

Мин тўғри дегандек бош ирғаб қўйди, бир оздан сўнг, ошхона томон ўтиб кетди.

Абду чордона қурганча, расм чизишда давом этаверди. Чизиб-чизиб, бир жойда қолади-да, ташлаб юборади, янгисини бошлайди. Кўнглига ёқадиганини яратмагунича чизмоқчи. Ҳали вақти кўп. Мин ошхонада куймаланяпти. Абду чала-ярим чизиб ташлаб юборган расмлар қушнинг қанотларидан тўкилиб қолган парсингари теваракда қалқиб юрибди, гўё ундаги «одам»-

лар ўз яратувчисиниям, унинг қўлидан учиб чиқаётган «биродар»ларниям томоша қилаётгандек.

Жимжитлик. Кеманинг бир маромда гувиллаётган товуши ортда қолиб кетаётибди. Абду берилиб сурат чизяпти.

Бир маҳал, таниш бир овоз оҳиста эшитилгандек бўлди.

«Насиб этса!»

Абду ялт этиб, ён-верига қаради: ҳеч ким йўқ.

«Насиб этадими, йўқми, менга бари бир», деди ичидан ва чизишда давом этаверди.

Хиёлдан сўнг бояги овоз яна эшитилгандек бўлди:

«Ундай дема, болам... Кўзимнинг оқу қораси сенсан. Бошинг омон бўлсин. Фақат... неварани кўришдан бенасіб этипсан-да, мени».

«Қўйинг, йиғламанг. Ўзингиз мени шунақа тарбиялагансиз».

«Бошқача тарбияласам бўлмас эканми-а?»

«Сиз билан дадам мени бундан бошқача тарбиялаёлмас эдингизлар».

«Худди дадангнинг ўзи бўлдинг, болам».

«Ҳозир қаёқда эканлар дадам?»

«Москвдамакин, Лондондамакин, суриштириб кўр. Балки, Тошкентга қариндошларини кўргани кетгандир. Хайрлашмай учиб кетмагин-а?!»

«Ташвиш қилманг, ойижон, топиб оламан».

«Ўғилгинам-эй, сени кутиб кўзим тешиладиган бўлди. Ҳеч бўлмаса... суйганингни олиб келиб таништирсанг эди, овуниб юрардим».

«Яқин орада ўзи сизни сўраб боради».

«Хайрият-эй. Қаерлик ўзи?»

«Ўшанда билиб оласиз. Мен энди кетишим керак, ойижон. Хавотир олманг, албатта қайтиб келаман...»

Бу гаплар Қоҳирада, учишдан сал аввал онаси билан бўлган эди. Отасини излашга ҳожат қолмади, ўзи қидириб борди. Хайрлашув чоғи бир оғиз ҳам сўз айт-

май, бағрига қаттиқ ва узоқ босиб турди, кейин ўғлининг кўзларига майин табассум ила мардонатор тикилди. Ўғли худди Нью-Йоркка бориб, эрта-индин қайтадигандек, ота кўзларини бир юмиб қўйди-да, қўлини кўтарди: «Хайр!» Шу кетган кўйи ортига қайрилиб қарамади.

Расм чизишда давом этаркан, дилгир хотиралар таъсирида Абду ўзи билан ўзи хаёлан гаплаша бошлади: «Дадам қайта кўришишга ишондиларми ёки илгаридан тақдирга тан бериб қўйганмилар? Кўзларидан билолмадим, лекин бағрларига қаттиқ босганларидан билдимки, умидлари узилган. Ёшлигимда, бир марта оғир бетоб бўлиб қолганимда шундай қучоқлаган эдилар... Мен сизларни қайтиб кўролмайман, сизлар эса мени албатта кўрасизлар!— Абду кеманинг энг чеккасидаги бирон мартаям очилмаган кичкина эшикка қараб қўйди ва яна қўлидаги расмга тикилди.— Албатта кўрасизлар! Ушанда менинг «одам»ларим билан гаплашинглар. Манавиниси билан... Буниси жуда бошқача чиқди. Бу сизларга кўп нарсаларни айтиб беради. Шубҳасиз!..»

* * *

Доривор гиёҳларнинг таъсири ўз кучини йўқотганидан сўнг, Таб уйғонди, бирпас қимирламай, қанча вақт ухлаганини чамаламоқчи бўлди. Билмади. Урнидан туриб, соатга қаради, лекин қачон уйқуга кетганини ҳам эслаёлмади.

— Қанча ухладим,— деди беихтиёр.

Ҳеч ким жавоб бермади, хонада бир ўзи эди. Хонасидан катта бўлмага сузиб чиқди.

— «Командировка» тугадими?— деди иллюминаторга тикилиб ўтирган Мин.

— Нуқул космосни туш кўрдим.

— Душ керак эмасми?— деди Мин яна тегажоглик билан,

- Қанча ухладим?— деб сўради Таб.
- Олтмиш олти сутка.
- Энди-я? Яна қанча кутамиз?
- Ҳеч қанча.
- Ростданми?!— дея Таб чаққон иллюминаторга қапишиб, ташқарига тикилди: сим-сиё. Кема секин жи-либ борарди.— Ердан хабар келдими?
- Қаёқда! Лазернинг нури ярим йўлга ям боргани йўқ ҳали. Штурман ҳисоблаб топди. Зўр астрофизик чиқиб қолди у.
- Қойил!— Таб кеманинг бошқариш пультага ўтиб Абдуни кўрди.
- Ерда нима гап?— деди у, Табнинг тушларига ша-ма қилиб.
- Осмондан кел. Қандай топдинг?
- Ўзим билмай қолдим. Таваккалига битта юлдуз-ни «тутдим», мана шу Центавр бўлиши керак, деб тахмин қилдим. Текшириб кўрсак, тўппа-тўғри чиқди.
- Эҳтимоллар назарияси!— деди Таб.
- Эҳтимол,— деди Абду кулиб.
- Ердан қачон жавоб келиши мумкин.
- Жавобни уйга қайтаётганда, йўлда тутиб оламиз.
- Ҳаҳ-ҳа-ҳа-а! Мана, хабаринглар, ўзингизга сий-лов, деймизми?..

Таб гимнастика комплексига ўтди: кайфияти яхши, узоқ уйқудан тиниқиб турган, бунинг устига беҳуда кетадиган тўрт йил вақт фойдага қолганидан беҳад хурсанд эди. Қорни роса очиққанига қарамай, терлаб-пишиб машқ қилди, обдан чарчаб, мириқиб ювингач, емакхонага ўтди.

* * *

«Гуноҳкор»лар уйқуга кетгандан бери, гулхона иш-лари зиммасига тушиб, Миннинг юмушига юмуш қў-шилган эди. Мин Табни кўмакчи қилиб олмоқчи бўлиб

турганида гулхонасини қизгангандек, Билнинг ўзи ҳам уйғониб қолди.

«Буниси янаям яхши бўлди,— деб хаёлидан ўтказди Мин.— Энди Таб нима иш қиларкин?»

— Менга қандай топшириқ бор, командир?— деди Таб овқатланиб бўлгач, Норнинг ёнига бориб.

— Ишларингни давом эттиравер.

— Қайси?

— А? Ҳа! Жониворлар ўлиб бўлди, ишларим ҳам тугади демоқчимисан?

— Унчалик эмас. Жониворларим бор.

— Ўзимизни айтяпсанми ё ўсимликларними?

— Кўзга кўринмайдиганларини. Микрсорганизмларни.

— Балли!— деди суҳбатга қулоқ солиб турган Мин.— Мана буни иш деса бўлади. Сичқон, мушук ҳам жониворми, битта урсанг чўзилиб қолади. Микроб — бошқа гап. Уни уролмайсан ҳам, унча-мунчага ўлавермайдиам.

— Тўғри,— деди Нор.

— А-ҳа!— деди Мин суюниб.— Энди биргалашиб дўхтирлик қиламиз.

Абду бошқариш пультада туриб, луқма ташлади:

— Энди Таб микроб боқар экан-да?

— Ҳа! Қаламушдек бўлганда сенга сўйиб бераман,— деди Таб хўмрайиб.

— Дори...

— Бас!— деди Нор унинг сўзини бўлиб, сўнг хаёлчан бош чайқаб, давом этди:— Бу ўзбеклар-эй! Бирбирини аския қилмаса туролмайди-я!

Ўзбекларнинг аскиясини кўрган-эшитган бошқа миллат вакиллари назарида оддий ҳазил-мутойиба ҳам аскиядек туюлаверади. Норнинг юраги аскиядан безиллаб қолган экан, астойдил жаҳли чиқди, лекин билинтирмади. Бу — кема старт олгандан буён унинг биринчи марта асабийлашуви эди.

— Фақат эҳтиёт бўлинглар! Хотиндан аския қилиш мумкин эмас,— деб огоҳлантирди Мин.

— Бўйдоқман-ку!— деди Абду.

— Билники бор.

— Табникиям бор!

Ногоҳ бу янгиликни эшитганлар бир-бирига қараб, бир зум тек қотиб қолишди. Абду бунини беихтиёр айтиб юборган эди. Айтилган сўз — отилган йўқ. Дўстининг сирини очиб қўйди. Диққинафаслик ахийри Абдудек совуққон йигитга ҳам таъсирини ўтказибди. Таб, ҳазиллашма, деб гапни бурворса бўларди, аммо индамади, ҳатто, негадир хурсанд бўлди. Қалбидаги энг ардоқли сирини очиб бериш эҳтиёжи бор эди унинг.

— Биз экан-да, аҳмоқ бўлиб, ҳамма қонун-қондага амал қилиб юрган,— деди Мин. Нор фазогирларнинг кайфиятини кўтаришни ўйлаб, кўнгилчанлик билан:

— Ерда, биздан ном-нишон қолмади, деб ўксиманглар,— деди.— Ергагилар ҳеч қачон бизни унутишмайди.

— Тўғри!— деди Абду нохуш кулимсираб.— Бизга ғамхўрлик қилиб тобутларниям тайёрлаб юборишган.

Ҳамма ялт этиб доим берк турадиган кичкинагина эшик томон бир қараб қўйди.

— Бугун жуда бошқачасан-ку, Абду,— деди Нор пешонасини тириштириб, сўнг тин олгач, давом этди:— Биз фақат Билнинг оиласи бор, деб юрардик, Табники ҳам бор экан. Яхши! Қандини урсин!

— Боланг ҳам борми, Таб?— деди Мин ўсмоқчилаб. Таб кулди, лекин жавоб бермади.

* * *

Хатарли самовий туман бағрини ёриб ўтганларидан кейин рўй берган таҳликаю гумонлар билан орадан яна икки йил ўтди, стартдан бери ҳисоблаганда эса ўтган беш йил фазогирларнинг аҳволу руҳиясини мутлақо ўзгартириб юборди. Айниқса, Ян анча ўзгариб кетган эди.

Бир куни кема ичнини шўх-шодон ўйноқи оҳанг тутиб кетди. Ян кулиб-қийқириб, шунақаям берилиб ўйинга тушдики, четдан қараган кишига бу — ажабтовур хурсандчилик манзарасидек туюлиши мумкин эди.

Ян эса шу тобда хаёлан Словакиянинг сўлим оромгоҳларидан бирида шоду хуррамлик билан ўтаётган тўй базмида эди. Чертманинг шўх-шаън садоларига кларнету габойларнинг ўйноқи оҳанглари уланиб, аъзойи баданларга сурурбахш бир титроқ солади. Уша тўйда Ян роса ўйнаган, шундай ўйнаганки, ҳатто турмушга чиқаётган келинчак — севгилиси ҳам унинг алам ўтида қоврилаётганини англаб етолмаган эди.

Юлдузкезарнинг ҳамма нуқтасидан, ҳар ёғидан одамни беихтиёр ўйнатиб юборадиган қувноқ садолар таралаётгандек эди. Бир пайт, Бил ҳам ўйинга тушиб кетди. Сўнг, Нор, ҳам ҳаяжонланиб, завқланиб уларга қўшилди. Мин билан Абду эса чапак чалганча уларнинг ажабтовур рақсини томоша қиларди.

Вазнсизлик шароитидаги бу ўйин, ердагилар кўзи билан қараганда, жинлар базмидан фарқ қилмасди. Бир томонда Ян, у тарафда Таб ўйнаяпти. Икковининг боши бир жойда, елкаси, қўллари ҳавода биланглайди; ўзлари эса хахолаб кулишади. Бир маҳал улар оғизларини ғалати тарзда очиб юмишди, беихтиёр кўзлари олайди. Бил билан Нор ҳамон дунёдан беҳабар ўйнамоқда. Уйин авжига чиққан пайтда Ян Табнинг бошини кучоқлаб олди. Табнинг ҳам меҳри жўшиб, Яннинг елкасидан кучиб, бағрига тортмоқчи бўлди. Бироқ, у янглишган эди. Ян унинг бўйнидан қаттиқ қиса бошлади. Таб эса дод дейишга улгуролмай, жон ҳалпида оёқ-қўлларини типирлата бошлаганди, Мин билан Абду ёрдамга отилиб, уни аранг қутқариб олишди.

Ян ўзини билмасди, кўзлари қўрқинчли, лаблари қийшайган, йиғламсираган кўйи овоз чиқариб, Норни ҳам шарақлатиб тушириб қолди. Ана шундан кейин уни

кўплашиб оёқ-қўлини боғлашди. У оғзидан тупук сачратиб, тўлғана бошлади. Шунда Мин нимадир искатган эди, у бирдан тинчиб қолди.

Шу куни Ян узоқ уйкуга кетди.

«Юлдузкезар ичида бехатар нарса, беташвиш гапсўзу имо-ишора қолмабди,— деб ўйлади Нор.— Ҳамиша биз учун ҳалоскор ҳисобланган ўйин-кулги, куй-қўшиқ ҳам энди ёмон оқибатга олиб келар экан, бошқасини айтмаса ҳам бўлаверади. Хўш, нима қилиш керак?..» Ян сингари бошқалар ҳам қуёшнинг ҳаётбахш тафтини туйишга, она сайёранинг суратини эмас, ҳақиқий манзарасини кўришга муштоқ эдилар. Ер-биродарлари, оға-инилари бир ёқда турсин, ҳатто хушламайдиған одамлари, майли, энг ёмон кўрган ғанимларини бўлса ҳам бир кўриш учун жонларини беришга тайёр эдилар. Шунга қарамай, ҳар ким ўз ёнидаги инсон қадрини сезмай қолиш хавфи кучли экан. Гўё ёнидаги одам абадул-абад у билан биргадек. Наҳотки инсонлар ёнидаги одамнинг қадрини билиши учун бир-биридан қуёшларчалик масофага узоқлашуви шарт бўлса?!

* * *

Ниҳоят Центавр тугмадек лахча чўғ бўлиб кўринди. Қуёш батареялари кучсизгина ишлаб кетди. Плутондан туриб қараганда, Қуёш худди шундай катталикда кўринади, Центавр тугмадек кўринса-да, кучи бутун бошли сайёранинг жировини ушлаб туришга етгулик. Юлдузкезар ҳар қанча баҳайбат бўлгани билан, Центавр учун чўт эмас, ҳали замон уни ўз гирдобига тортиб кетади. Қуёш доирасидан узилиб чиқиш нақадар қийин кечган бўлса, бошқа бир қуёш — Центавр салтанатига кириш ҳам шунчалик хавфли.

Ҳозир ҳамманинг фикри-зикри кемани бошқаришда. Центавр пиёла оғзидек бўлиб кўринганида энг чекка-

даги сайёра суратга олинди. Ердан кичикроқ бу сайёранинг ҳаракат тезлигини ўлчашаётганда, бирдан юлдузкезар чирпирак бўлиб айланиб кетди, айти пайтда уни, қандайдир бир кўринмас ўпқон ўз домига тортмоқда эди. Саросималаниб қолган Нор билан Абдунинг бири-бирига нимадир деб бақриришгани эшитилди. Кейин, орадан лаҳза ўтар-ўтмас, кема ўз ўқи атрофида айланишдан тўхтади.

Ҳамма барабар енгил тортди.

Шу пайтда командир ҳаяжонли овоз билан:

— Спираль орбита!— деди ёрдамчисига.

Юлдузкезар Центаврни марказ қилиб олиб, ўзига узлуксиз айлана йўл танлади. Бу — ҳамма сайёраларни суратга олиш учун энг қулай вазият эди. Энди коинотни завқланиб томоша қилиш мумкин. Фазогирлар иллюминаторларга пешоналарини тақаб, ҳаяжон билан самовот оламига тикилишарди: ташқарида — ушбу лаҳзаларгача кўриб келганлари — қандайдир туссиз — нурсиз зимистон ўрнида ёп-ёруғ, ранг-баранг, ажабтовур бир манзара жилоланди. Осмон жисмлари оралигида сийрак газ Центавр нурида камалак янглиғ товланарди.

Бояги сайёрани яна суратга олишди. Бу гал у кичикроқ кўринди. Катталиги, олислиги, ўз ўқи атрофида айланиш тезлиги ўлчанди.

Бир космик сутка ўтгач, яна битта сайёра суратга олинди. Буниси аввалгисидан икки марта катта экан, юлдузкезарни чирпирак қилиб, ўз йўлдошига айлантириб олмоқчи бўлди. Фазогирлар абжирлик билан бу хавфга ҳам чап беришди.

Кейин, олисдан оловранг сайёра кўринди.

— Яна битта!— деди Нор.

— Унта бирлик!— деди Абду сайёранинг қуёшдан олислигини кўз билан чамалаб, сўнг сайёранинг ўз ўқи атрофида айланиш тезлигини асбоб ёрдамида ўлчанди.— Саксон!

— Йўналиш ўзгармайди.

Орадан бир космик сутка ўтар-ўтмас яна бир сайёра учради.

— Ун астрономик birlik! Тезлиги саксон!

— Қизиқ-ку!— деди Нор.

Асбоблар ёрдамида оралиқ масофани текшираётган Ян ҳам Абдунинг тахмини тўғрилигини тасдиқлади.

— Эгизак сайёралар бўлса керак,— деди Нор.

— Ҳа, шунақага ўхшаяпти,— деди Абду бош ирғаб.

Командирнинг, эгизак сайёралар дегани барчани қизиқтириб қўйди.

Таб, иллюминатор ёнида ўйчан турган Билга қараб:

— Шунақасини эшитганмисан?— деб сўради.

— Йўқ,— деди Бил.

— «Эгизак»лар бир кунмас бир кун тўқнашиб кетади,— деди Таб.

— Нега тўқнашади? Ядро атрофидаги электронлар тўқнашмайди-ку,— эътироз қилди Бил.

— Электрон бошқа, сайёра бошқа,— деди Таб.

Аквариумдаги балиқ сингари қилт этмай ташқарини томоша қилаётган Мин ялт этиб қаради. «Ҳа?» деди унга Таб.

— Қуёшни протон, сайёраларни электрон десак бўлаверади-да.

— Хўш?— деди Таб.— Тўқнашадими, йўқми?

Энди Мин жумбоқ қилди:

— Протон электронни кўзга кўринмас иплар билан боғлаб олиб, «Аτροφимда парвона бўлиб юр!» дея буйруқ қилибди. Электрон ландовурми ё тили қисқими, ундан нари кетолмай гирдикапалак учиб юравераркан.

— Оббо, думи хуржунда қилдингиз-ку,— деди Таб ҳазил-мутойиба билан.

— Қуёш сайёраларни ўз атрофида айланишга мажбур қилади, Галактика Маркази юз миллиардлаб қуёшларнинг жилловини ушлаб туради. Ўз навбатида Галак-

тикалар ҳам биронта юқорироқ Марказга бўйсунди.

— Эгизак сайёралар тўқнашадими, йўқми деяпман!— деди Таб тоқатсизланиб.

— Бу — Марказнинг иродаси ва истагига боғлиқ. Марказ ўзига бўйсунмай қўйган «сайёра»ларини бир ёқлик қилиши муқаррар.

— Нимани айтяпсиз?— товуш келди кемани бошқариш бўлинмасидан.

— Командир, сочларимизни, киприкларимизни бўяб кетган туманнинг аслида нималигини аниқламадинг-а?— деди Мин унга жавобан.— Менинг фикримча, у бир вақтлар сайёра ёки юлдуз бўлган, Марказнинг «сўзи»га кирмай қўйган, натижада портлаб кетган.

— Балки «одам»лари портлатиб юборгандир?— деди Таб.

— Бу гаплар эскириб қолган,— деди Мин қўл силтаб.

— Йўқ, дўхтир!— деди Таб қизишиб.— Илмий фаразингизни мен давом эттираман. Уша сайёрада миллиард йиллар илгари ҳаёт барқ урган, ақлли мавжудот — яъни, «одам» бўлган, тараққий этавериб, кейинчалик ниманингдир кўплиги ёки камлигидан портлаб кетган.

— «Одам»лари билан бирга!— деди Бил.

— Ҳа, одамлари ҳам қирилиб кетган. Лекин...

— Тўхта!— деди Бил ҳаяжонини яширолмай.— Тўхта. Ростдан ҳам шундай бўлса-чи? Эсингдами, тумандан ўтаётганимизда кўзимга кўланка кўринган эди. Мин ҳам кўрган эди. Тўғрими?

— Нима бўпти?

— Уша кўланка — портлаган сайёрада қачонлардир яшаган одамнинг руҳи эди. Улар ўзларини телеграф кодларига айлантириб, бошқа сайёраларга учиб кетмоқчи бўлганлару, бунга улгурмаганлар.

— Хўп, сенингча руҳ бўла қолсин. Аммо руҳ қанақасига кўланка қиёфасига киради?

— Девордаги суратни кўриб, тумандан худди шунақа шакл ясаган бўлса-чи?

— Сенга эртак ҳам айтиб бўлмайди, дарров ишонасан-қўясан.

— Ўшанда мен сизларга бир нарсани айтмовдим: кўланка мен томонга босиб келаверди: ҳайдадим, кўлим девордан бошқа ҳеч нарсага урилмади, лекин у устимга ёпирилиб, ўтиб кетди, тўғрироғи, мен унинг ичидан ўтиб кетгандек бўлдим. Ана шунда юзимни илиқ бир эпкини сийпаб ўтгандек бўлди. Худди одамнинг нафаси!

Билнинг тахмину фаразлари сеҳрлаб қўйгандек, ҳамма жим бўлиб қолган эди. Одатда: «Э, бўлмаган гапни қўй!» дейдиган Таб ҳам сукутга толиб турарди.

— Нега ўша пайтда шунини айтмаган эдинг?— деди Нор жимликни бузиб.

— Айтганимда, кулдинглар-ку! Кейин ўзим ҳам галлюцинацияга йўйиб қўя қолган эдим.

— Абду, бортжурналга Бил айтганларини ёзиб қўясан!— деди командир.— Қайтишда ўша туманни яна текширамин.

Шу тобда бирдан Абду ташқарига ишора қилиб:

— Қаранглар!— дея қичқириб юборди.

Ҳамма шошилинич иллюминаторлар томон талпиниб, ташқарини кузата бошлади.

— Зангори сайёра-ку!— деди бир маҳал Бил суюниб.— Зангори!..

— Худди Ернинг ўзи-я!— деди Таб.

— Нур йўли уч бирлик!— деди Абду масофани чамалаб.

— Икки ярим,— деб аниқлик киритди Нор.

— Тезлиги юз...

Фазогирлар тўппа-тўғри ўша сайёрага учишни маслаҳат кўришганда, Нор қатъий рад этди. Мунозара чўзилиб кетди. Шу аснода яна бир янги сайёра учради. Бунисининг катталиги илгаригидек бўлса ҳам, туси кулранг эди.

Командир кемани Центаврга орғиқ яқинлаштиради. У оддий сайёра эмаски, кучини қирқиб, истаган томонга кочиб қолишнинг иложи бўлса! Узлуксиз айланма ҳаракатнинг сўнги йўлини катта доирага ўзгартиришди. Уни учиб ўтиш учун космик суткадан ортиқроқ вақт кетди. Центавр кемани қаттиқ қиздира бошлаганидан совутгичларни ишга туширишга тўғри келди. Центавр яқинидаги яна тўртта катта-кичик, чўгдек қизил сайёраларни суратга олиб, ҳар тарафлама ўлчаб чиқишди. Центавр атрофида ҳаммаси бўлиб, ўн олтита сайёра бор экан. Қолганлари майда астероидлар. Мар назариясига кўра сайёралардан биттасида жонли мавжудотлар яшайди ёки яшаши мумкин. Аммо Центавр ўз атрофидаги сайёраларни нур билан беаёв жизганак қилаётганидан, уларда ҳаёт бўлиши мумкинлиги эҳтимолдан узоқлиги аён кўриниб турибди. Бироқ атиги битта сайёра энг қулай вазиятда жойлашган бўлиб, Центаврдан мўътадил маромда нур эммоқда эди. Ана шу сайёрада ҳаёт учун зарур шароит бўлса бордир... Мар бу назариясини Ер ва унинг «оға-ини»лари жойлашувига асосланиб, кашф қилган ва уни ҳисоблаш усулларини яратган.

Ер элчилари Центавр сайёраларини ўз кўзлари билан кўриб туришибди, орзиқиб кутилган «одам»лардан эса дарак йўқ.

— Ҳеч қанақа одам-подам йўқ, — деди Ян қулоқчинларини ечаётиб.

Кема янги айланма йўл билан яна орқасига қайтди. Сайёралар такрор кузатилди. Янгилари йўқ, демак, ҳисоб-китобни энди бошлаш керак.

Центавр қуёшдан анча катта ҳамда эгизак сайёралари бор, чунончи ҳисоблаш-ўлчаб усуллари ҳам бирмунча ўзгаради. Нор шу ҳақда ўйлаб, кўнглидан кечирди: «Назария энди фақат сеники бўлмайди, Мар. Даъвогар бўлмоқчи эмасман-у, лекин...»

Нор Центавр ва унинг сайёралари ҳақида тўплан-

ган барча маълумотларни ҳисоблаш машинасига киритди. Кўз очиб-юмгунча миллиардлаб амални бажарувчи бу машина Ер ҳисоби билан роппа-роса бир суткадан кейин натижани қоғозга туширди: зангори ва кулранг сайёралар! Назарияга кўра ҳар иккала сайёра ҳам ҳаётга яроқли. Ҳадемай назария бир ёқли бўлади.

Норнинг кайфияти яхши, хотиржамлик билан: «Олтинчига!» деди рулни бошқараётган Абдуга. Штурман кемани ўша сайёрага бураётганида, Нор унинг ранги оқариб, пешонасини тер босиб кетаётганини кўриб қолди.

Кейинги пайтларда у тез-тез шундай аҳволга тушмоқда эди.

— Бор, дамингни ол,— деди командир унга.

Абду кетди, Нор унинг ортидан Минни югуртирди.

* * *

Кўриниши зангори тусдалигига қарамай, олтинчи сайёранинг ҳавоси мутлақо ҳаёт учун яроқсиз бўлиб чиқди.

Энди сўнги умид бешинчи сайёрадан. Лекин уни қандайдир тутунми, туманми қоплаб олган. Сайёра атрофини айланиб, шарқ томондан булути юпқароқ жой танланди. Кейин, юлдузкезардан ичида Бил билан Ян ўтирган икки кишилик кемача ажралиб чиқди. У сайёра чегарасига кирган заҳоти махсус асбоблар ҳаво таркибини аниқлади: азот, кислород, водород...

— Ер ҳавоси!

— Тўғри,— деди Ян бош ирғаб.— Лекин асбоблар яна бир бошқа газ борлигини кўрсатяпти.

Асбоблар дарак бераётган газ ҳақида фақат, ҳидлаб кўриб, бир нима дейиш мумкин эди. Агар шу тобда лоақал биттагина мушукми, сичқонми топилганда эди, бу мушкул муаммо осонгина ҳал қилинарди-қоларди.

Афсуски... энди кимдир биринчи бўлиб ҳидлаб кўриши керак, ўзга чора йўқ.

Кемача тоғ ёнбағридаги текисликка қўнди. Атрофда бир-бирига қалашиб кетган харсанглар. Ҳаво дим. Гўё ҳадемай жала қуядигандек симобий булутлар муаллақ осилиб турибди.

Тупроқ кавлашди, тошларни силжитиб, ости-устини текширишди. Ажабо, намлик бордег-у, сувдан дарак йўқ. Бирор гиёҳсифат нарсаям кўринмайди. Ян болғача билан қорамтир парда қоплаган тошни парчалаб, халтачага солди. Сўнг, кемани бошқа жойга қўндиришди. Бу ерда ҳам ҳаво таркиби боягидек эди.

— Нафас олса бўлаверади,— деди Бил.

— Қаёқдан била қолдинг?— деб сўради Ян.

— Кўрмаяпсанми, ҳаммаёқ худди ердагидек-ку! Булут, сув буғи, ёмғир ёгаман, деб турибди. Яна нима керак сенга!

— Барибир рухсат йўқ,— деди Ян хавотирланиб,— Яхшиси, кел буёққа. Манави тошни синдиришга ёрдамлаш... Раҳмат, энди ўсимлик қидир, балки топилар.

Бил ҳарчанд қидирса-да, ўсимлик учрамади, лоақал сасиқ замбуруғ бўлса ҳам майли эди.

Кемача яна осмонга кўтарилди. Билнинг сабри тугаб бормоқда, негадир ҳавонинг хавфсиз эканлигига ишончи комил, рухсат бўлса, ҳозироқ скафандрини ечишга тайёр.

— Қара, Ян,— деди у янги жойга қўнишганда,— бутун борлиқ ниманидир кутиб турибди, чала уйқуда ётганга ўхшайди. Қўлинг билан туртиб юборсанг, уйғониб кетадигандек.

— Ҳаётдан умидинг борми ўзи?!— деди Ян ундан ранжигандек.— Нафас олиш қочмас.

Бил бўйсунмай иложи йўқ, лекин номаълум газ билан тўйинган ҳаводан нафас олиш қанча хатарли бўлмасин, барибир ҳидлаб кўриш фикридан ҳеч воз кечол-

масди. Ахийри биттагина нафас олиш билан одамнинг ўлмаслигига қаттиқ ишониб қолди.

— Менга қара, Ян!— деди Бил ниҳоят қатъий қарорга келиб.— Ҳавони лабораторияда ҳар қанча текширган билан, барибир биттамыз синаб кўришимиз керак. Тўғрими? Бир ютум ҳаво одамни ўлдирармиди?

— Ҳаётинг ўзингга керак бўлмаса, экспедицияга керак.— Ян рад этди-ю, лекин ўзининг ҳам нафас олгиси келиб кетди. Билнинг бир ютум ҳаво, дегани далда бўлди, тош синдирадиган болғачасини ташлаб, елкасидаги рация орқали вазиятни Норга тушунтира бошлади, сўнг:

— Менга рухсат тегди,— деб, скафандрини ечмоқчи бўлганида, ҳаяжонланиб турган Бил унинг қўлидан маҳкам тутди:

— Йўқ! Фикр мендан чиқди. Мен!..— деди-ю, шартта иккинчи қўли билан бошидаги қалпоқни ечиб, ютоқиб нафас олди.— Яхши!

— Бўлди!— деди Ян.— Ҳаддингдан ошма, Бил!

— Яхши! Зиён қилмади!

— Қий!— Яннинг буйруғи скафандр ичидан аранг эшитилди.

— Яна озгина! Мушукни мен ўлдирдим, энди ҳавони ўзим синаб кўришим керак!— Билнинг кўзлари чақнаб кетди.— Нафас оляпман! Хох-хо-хо-о-о-о!

Ян, ҳаводаги номаълум модда Билнинг асабига ёмон таъсир қилди, деб ўйлаб, қўрқиб кетди.

— Бас! Бас қил!!!

Бил ҳушёр тортиб, скафандрини бошига қўндираётган эдики, оғзидан... аввалига чирс этиб бир учқун чиқди, кейин кетма-кет ҳавода нимадир гумбурлаб, чақмоқ чақди ва даҳшатли бир куч иккала фазогирларни улоқтириб ташлади.

Табиат ногоҳ жунбишга келган эди. Яшин чақнаб, устма-уст момақалди роқ гумбурлаб, шаррос ёмғир қуя бошлади. Бўтана ирмоқлар беҳуш ётган фазогирлар

остидан ўрмалади. Шу аҳволда улар анча фурсат беҳуш ётиб, кўп мўъжизадан беҳабар-бебаҳра қолдилар. Тошларни қоплаб олган қорамтир пардалар жалада палахса-палахса ажралиб, чувалчанг, эшакқурт, бузоқбошига ўхшаган газандаларга айланиб, тошлар устидан ўрмалаб кетди. Улар бир-бири билан тўқнашганда, албатта биттаси йўқ бўлиб қолар, иккинчиси эса анаям катталлашиб ўрмалашда давом этарди.

Бир маҳал Ян ҳушига келди. Унинг юзлари ачишиб, боши қаттиқ оғримокда эди. Гандираклаганча тура солиб, Бил томон юрди. Унинг тепасига бориб, даҳшатга тушди: Билнинг юзларини таниб бўлмасди, куйиб-қорайиб кетган юзида газандалар ўрмалаб юрарди. Янни баттар ваҳима босди. Қаёқдан келиб қолди булар, деб ўйлади, ахир ҳеч қанақа жонивор йўқ эди-ку!.. Ян дўстининг юз-кўзидаги жониворларни сидириб ташлади. Газандалар яна ўрмалаб ёпишди. Бил тошга қаттиқ урилганида боши қаттиқ жароҳатланган экан, кўкимтир сочлар бутунлай қонга бўялган эди. Ян нарида ётган скафандр қалпоғини олиб, дўстининг ёнига қайтди. Қалпоқ яроқсиз бўлиб қолганини кўриб, яна ирғитиб юборди. Шу тобда чақмоқ нимадан чаққанини, нима учун чаққанини ўйлаб кўриш ҳам унинг хаёлига келмасди. Газандалар қўлига, оёқларига ўрмалаб чиқмоқда эди. У дўстини бир амаллаб кемагача олиб чиқишни ўйларди. Ҳаводан нафас олиш мумкинлигини хаёлидан ўтказди. Ҳарҳолда тез таъсир қилмас экан, то кучини кўрсатгунча, кемачага етиб олади.

У шартта қалпоғини ечиб, дўстига кийдирди. Боши бир зумда ёмғирдан жиққа ҳўл бўлди. Ҳеч нарсага парво қилмай, Билни елкалаб, гандираклаганча кема томон юриб кетди.

Ян кемачага бир амаллаб кирди-ю, эшикни маҳкам беркитди. Ҳаводан зарар кўрмаганига ўзи ҳам ҳайрон. Бил оёқ остида инграяпти, ҳамон бошининг ёрилган жойидан қон оқмоқда. Газандалар эса унинг қонини си-

мирган сайин катталашиб боряпти. Ян пахтага дори шимдириб, Билнинг жароҳатини артди, бошини боғлади. Этини сескантираётган газандаларни шиша идишга солиб, оғзини ёпди: тайёр намуна! Шундан кейингина ташқарида қолиб кетган халтасини олмагани ёдига тушди. Кемачадан чиқиб шалоп-шулуп кўлмаклардан югуриб, халтани олиб қайтди. Оёқларига ёпишган газандаларни қоқиб тушираётганида, шиша идишдаги ҳашаротларнинг камайиб, катталашиб қолганини кўрди. Билнинг ҳашаротларни қотириб қўядиган дориси халта ичида эди. Дарров пуркагични олиб ҳашаротларга пуркади. Ана шунда ажабтовур бир мўъжиза рўй берди: дори пуркалиши билан вижирлаб ётган газандалар аввалига гужанак бўлиб олишди, кейин кичрайиб, ҳавога учгандек ғойиб бўлди-қўйди.

Ян кўзларига ишонгиси келмасди... Ҳашаротлар нега бу тахлит ғойиб бўлдийкин?.. Аммо шу тобда ўйлаб ўтиришнинг вақти эмас эди. Дарҳол Билни қулайроқ ётқизиб, боши остига халтани қўйди. Кейин, кемачани учирishi билан, юлдузкезарни алоқага чақирди.

Айни шу тобда Бил секин алаҳлади:

— Қосмик жа-ра-ён!..

Ян ногоҳ чақмоқ чаққанини эслади-ю, ҳайратга тушди.

* * *

Кемача юлдузкезарга туташган пайтда Билнинг аҳволи баттар оғирлашган эди. Оғриқ зўриданми ё ниманидир айтиб қолиш истаги кучлилигиданми нуқул алаҳсирар, узуқ-юлуқ сўзлар орасида Раънохонни чақирар эди.

Мин фурсатни бой бермай, қон қуйди, жароҳатни текширди. Бил лабига томизилган минерал сувдан ютоқиб ичмоқчи бўлди-ю, ичолмади, сув қайтиб тушди.

Яна хотинини чақирди, ўзинг, деди сўнг сўниб бораётган овоз билан.

— Баҳодир, Раънохонга айтадиган гапинг борми?— деди Нор, наркоз юбормоқчи бўлаётган врачни тўхта-тиб.

Шу пайтда бирдан Билнинг ҳуши ўзига келди, соп-па-соғ одамдек кўзларини ярқ очиб, аранг, иккитагина сўз айтди: «Ихтиёр ўзингда».

Кейин аста унинг кўзлари юмилди.

Фазогирларда кўз ёши тўкиб ўтиришга вақт бўлмайди. Космик шароит ҳиссиётга берилишни ҳам ёқтирмайди, акс ҳолда, у одамни мана шундай нобуд қилиб қўяди...

Ян сўзлаб берган воқеани ҳамма жим эшитди.

— Бил табиатнинг бирданига жунбишга келгани сабабини тушуниб етди,— деди у ниҳоят сўзини якунлаб.— Космик жараён, дегани шундан бўлса керак.

— Бу рейс ҳам қайғу, ҳам шодлик келтирди,— деди Нор чуқур хўрсиниб.— Мар назарияси исботланди! Ҳаётга яроқли сайёрани топдик!.. Аммо, қимматга тушди у... Абду, сен тобутни чиқар. Дўхтир, сиз Билни ювиб-тараб қўйинг. Сизлар эса, намуналарни тез ўрганиб чиқинглар. Аввало, газандаларни!

Ҳамма ҳар тарафга тарқалди. Доимо берк турадиган кичкина хонанинг эшикчаси шу куни биринчи марта очилди.

Нор ўз бўлмасига кириб, мўъжазгина экран рўпарасига ўтирди. Қутубхона хотирасидан ахборот чақирди. Эcran ёришиб унда экипаж аъзоларининг номи ёзилди, ҳар бирининг рўпарасига эса исму шариф эгасининг сўнгги истаги битилган эди. Ҳар бир фазогир космосга учиш олдидан ўз истагини шу тахлит битиб қўйган. Қим билади, узоқ муддатли, олис сафар чоғида нималар рўй беради. Мана, биринчиси рўй берди...

Нор ўз бўлмасидан чиққанида, Мин билан Абду тарадудни кўриб қўйишган эди.

— Нима қиламиз?— деди Нор Минга.

Унча-мунча ҳиссиётга берилмайдиган Мин кўзлари-га ёш қуйлиб келаётганини сездирмасликқа уринди.

— Узи нима депти?

— Вазиятга қараб, деган.

— Ҳа, бола-я, озгина ҳовлиқмалиги бўлмаганда...

— Сайёрага қўйсақмикан?— деб таклиф қилди Нор сўнгра.

— Майли, яхши йигит эди,— деди Мин.

— Яхши жой топди,— деб қўйди уларнинг ёнида турган Абду хомушланиб.

Командирнинг таклифи ҳаммага маъқул бўлди, вазият ҳам шунини тақозо қилмоқда эди.

* * *

Ян тошларни нари суриб, Табга самовий ҳашаротларни ўрганишда ёрдам берди. Текширув тугагач, Таб дастлабки хулосаларни командирга маълум қилди:

— Газандаларнинг организми жуда содда, беқарор, салга ўлиб қоляпти, эриб, қоп-қора балчиққа айланиб кетяпти. Мен бундай воқеани кўрмаганман, ўқимаганман, фанга номаълум ҳодиса. Жониворларда иммунитет йўқ. Шунга қараганда, эндигина пайдо бўлган. Жойда яна текшириш керак.

«Табнинг хулосалари Мар назариясини тасдиқлаяпти,— деб ўйлади Нор.— Буюк борлиқнинг шундай қонунлари борки, жонсиз табиат қўйнида тирик мавжудот пайдо бўлади. Хўш, нега энди бу жараён сайёрага одамлар қўнганда юз берди? Одамларни кутиб турган эканми? Қўнмаганда нима бўларди? Одамнинг вазифаси нима? Сайёра табиати ҳаёт пайдо бўлиши учун етилиб турганмиди-ё?..»

Командир шу тобда ўз саволларига аниқ ва қатъий жавоб топишдан ожиз эди.

Юлдузкезар сайёра теграсида тинмай айланмоқда.

Ҳамма доимгидек ўз юмуши билан банд. Ян тошларни ўрганияпти, Таб ҳашаротлар ўрнида қолган балчиқсимон қора моддани текширяпти, Абду сайёрани, қуёшни суратга олиш, ўрганиш билан овора, Нор эса Центавр харитасини чизяпти.

— Қидирган нарсангни топдинг, Нор,— деди Мин унга ҳазиллашиб.— Энди уйланиб, шу ерга кўчиб келаверсанг ҳам бўлади.

— Ер, дедингизми?— деди Нор кинояли кулимсираб.

— Дейман-да! Бу сайёранинг исми бўлмаса, нима дейман?

— Дарвоқе, ном қўйсақ бўларди,— деди Нор жиддий.— Рақам билан белгилаб чиқяпман.

Юлдузкезар яна бир эмас, икки марта айланиб чиққандан сўнг, сайёрани қоплаган булут баъзи жойларда сийраклашиб, саҳн кўрина бошлади.

Беш фазогир тобут тепасида сукут сақлаб турибди. Ҳамма мотамда. Улар шу тобда олти йил муқаддам Ердан учган қуёш элчиларига эмас, Чексизлик қўйнида абадий кезиб юрган самовий мавжудотларга ўхшарди. Шу туришида уларни Ерда соғинч ила кутаётган ёр-биродарлари ҳам танимаган бўларди. Кўм-кўк сочлар, мовий кўзлар, заъфарон юзлар— ташқи белгилар холос. Тайёргарлик олий даражада бўлгани ва фазогирлар матонат кўрсатгани билан коинот коинотлигини қилди. Энди Мин лоақал битта одам Ерга тирик етиб бориши ҳақида қайғурарди: «Бил бошлаб берди. Шу авҳолда бўлишни ким хаёлига келтирибди? Йиқилмагандаям, бошқа бир тарзда...»

— Билдан жудо бўлдик,— деди Нор сукунатни бузиб.— Сайёрада тўсатдан кечган ўзгариш ва Билнинг табиат билан бевосита алоқага киришиши ўртасида қонуний боғлиқлик бор. Сайёра табиатида тирик организм пайдо бўлиши учун шароит етилиб қолган бир пайтда Бил скафандрини ечиб ташлаб, ўз нафаси билан мудроқ табиатни уйғотиб юборган, яъни биологик

туртки берган. Чақмоқ чақиши инсон нафасидаги микроорганизмлар сайёра ҳавоси билан реакцияга киришганидан бўлиши керак. Билнинг ўзи айтиб кетгандек, космик жараён кечган.

Ҳа, космик жараён давом этипти. Қувонарлиси шуки, тирик организм бор, бундан буён тўхтовсиз ўзгаришлар, табиий танланиш, эволюция кечади. Бил ўзини қурбон қилдию, лекин сайёрада Ҳаёт яратди. Инсоният учун яна бир янги макон топилди. Энди у Меркурий ва Плутон оралиғидагина эмас, балки қўшни қуёш системасида — чексиз Қоинотда ҳам қудратли, самовий мавжудот бўлиб қолади.

Билни сайёрага дафн қиламиз. Янни ҳисобга олмаганда унга бирипчи қадам қўйган инсон Бил эди. Унинг қурбони ҳам Бил! Билнинг хоки шу сайёра тупроқларига қўшилиб кетади. Биз Ерга етиб борамизми, йўқми, бундан қатъий назар, одамлар келажакда бу сайёрага кўплаб келади. Ҳар бир инсон Билнинг қабрини албатта зиёрат қилади. Бил инсон нафаси янги Ҳаёт яратиш қудратига эга эканини намойиш этди. Биз бунинутмаслигимиз керак. Ҳамма ўз кундалигига шу сўзларни ёзиб қўйишини истардим, токи одамлар биз бўлмаган чоғдаям бунини дафтарларимиздан ўқиб олсинлар!.. Табнинг фикрини маъқуллаб, ажойиб инсон хотираси учун сайёрани «Бил» деб аташни таклиф қиламан. Янга шерик бўлиб Таб боради, жониворларни ўз кўзи билан кўриб, тутиб келади...

Ян билан Таб ўтирган кемача юлдузкезардан ажралиб, сайёра томон шитоб билан шўнғиб кетди.

* * *

Юлдузкезар Центавр сари учган дақиқадан кейин орадан ўн йилу саккиз ой ўтганда, Плутондаги алоқа станцияси қўшни қуёш томондан келган лазер нурини иккинчи марта қайд қилди. Нур бир суткага яқин бе-

тўхтов оқиб турди. Ниҳоят, алоқа тугаганидан сўнг, навбатчи инженер дафтарга шундай деб ёзиб қўйди: «Бор қувватни сарфлаб бўлишди!..»

Чамаси, яна олти соат ўтганидан кейин, Ер курраси бўйлаб хушxabар тарқади: одамзод учун янги макон топилди!..

Шу кундан эътиборан ердагилар юлдузкезарни кутиб олиш ишларини тезлатиб юбордилар. Юлдузкезар она — сайёра томон учиб келяпти, демак, фазогирлар тирик! Тирик! Ҳеч бўлмаганда биттаси тирик қолади-ку!..

Ерда яна икки йил ўтгандан кейин, юлдузкезар қадрдон Қуёш чегарасига кириб келди. Бироқ, энди ундан ҳеч қандай нур, ҳеч қандай тўлқин узатилмаётган эди. Плутондаги станциянинг сўроқларига ҳам жавоб бўлмади. Юлдузкезар шиддат билан Қуёш томон шўнғийверди. Уни ҳеч ким бошқармаётгани, фақат автоматлар ёрдамида ишлаётгани маълум бўлди. Шайланиб турган космик кемалар зудлик билан ишга туширилди.

Юлдузкезар бир амаллаб, Ер орбитал станциясига қўндирилди. Кема ичида рулни маҳкам ушлаганча Минга ўхшаган кимса қимир этмай ўтирарди. Усиб кетган сочлари, сийрак соқол-мўйлаби кўм-кўк, Улуғ Коинотнинг барча даҳшатларини кўрган мовий кўзлари очиқлигича қотиб қолган эди. Михлаб ташланган тобут ичидаги айниб кетган жасадни таниб бўлмади. Юлдузкезарда бошқа ҳеч ким йўқ эди.

МУНДАРИЖА

Ҳикоялар

Олтин тухум	5
Ҳаётбахш нур	14
Мангу парвоз	19
Уддабурунлар	26
Тегманозик	35
Темиртанлар	45
Қария	55
Кашфиёт	61
Мустаҳкамлик чегараси	64
Қим одам?	65
Илон	68
Фидойилар (қисса)	73

Для детей среднего школьного возраста

На узбекском языке

КУДРАТ ДУСТМУХАМЕДОВ

РОБОТЫ

Рассказы и повесть

Редактор А. Худойбердиев

Рисом О. Галицкая

Расмлар редактори Ф. Башарова

Техник редактор Е. Толочко

Корректор Р. Қаюмов

ИБ № 0014

Босмахонага берилди 20.02.87. Босишга рухсат этилди 30.07.87. Р—17730. Формати 70×108¹/₃₂. Босмахона қоғози № 2. Адабий гарнитура. Юқори босма. Шартли босма л. 5,6. Шартли кр.-оттиск 5,95. Нашр л. 5,71. Тиражи 60000. Шартнома № 12—87. Баҳоси 20 т.

«Юлдузча» нашриёти, 700000, Тошкент, ГСП, Ленин кўчаси, 41.

Ўзбекистон ССР Нашриёт, полиграфия ва китоб савдоси ишлари бўйича Давлат комитети Тошкент «Матбуот» полиграфия ишлаб чиқариш бирлашмасининг 2-босма-хонаси, Янгийул шаҳри, 702800, Самарқанд кўчаси, 41.